

Čas. 2154
1954

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK II, ČÍSLO 2
1954

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

Redakčná rada: Štefan Heretik (hlavný redaktor), Vlastislav Bauch (tajomník redakcie), Ján Ferianc, Vlastimil Halaxa, Adela Hornová, Andrej Lantay, Ján Svetoň, Ján Tomčáni, Pavol Turčan.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27, tel. 259-32

O B S A H

Úvodník, Po úspešnom splnení prvej päťročnice	97
H a l a x a V., Práca produktívna a neproduktívna	105
L a n t a y A., Skúsenosti z boja o lepšie využitie energetických zdrojov	130
R o g i n s k i j G., Zostrenie problému trhov v kapitalistických krajinách a perspektívy medzinárodného obchodu	148

DISKUSIA

R u b í k I., Príspevok k otázke ekonomiky socialistického poľnohospodárstva	164
P a r t y k B., Skúsenosti z budovania jednotnej organizácie účtovnej evidencie priemyselných podnikov v prvej päťročnici	178

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Člen korešpondent SAV Ladislav Szántó šesťdesiatročný	193
---	-----

RECENZIE

F i a l a I., K problémom prvotnopospolnej spoločnosti	196
--	-----

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK II.

ČÍSLO 2

PO ÚSPEŠNOM SPLNENÍ PRVEJ PĀTROČNICE

Úspešné skončenie prvej Gottwaldovej päťročnice znamená zavŕšenie významnej etapy budovania socializmu v našej republike. Bola to etapa, v ktorej sme položili pevné základy socializmu v našej vlasti a ktorá priniesla významné upevnenie ekonomickej a politickej sily Československej republiky.

Prvá päťročnica bola plánom socialistickej výstavby a prestavby národného hospodárstva podľa generálnej línie, stanovenej IX. sjazdom Komunistickej strany Československa v máji 1949. Bola to generálna línia búrlivého rozvoja výrobných síl pri neustálom vzraste hmotnej a kultúrnej úrovne pracujúcich. IX. sjazd strany určil smernice pre socialistickú industrializáciu krajiny, pre ďalšie budovanie priemyslu a pre základnú zmenu jeho štruktúry. Vytýčil líniu výstavby socializmu na dedine postupným prechodom individuálnych hospodárstiev na družstevnú veľkovýrobu. Udal smer pre vyriešenie národnostnej otázky a pre upevnenie družby národov našej republiky uskutočnením socialistickej industrializácie Slovenska a odstránením jeho hospodárskej zaostalosti. Dal podnet k mohutnej kultúrnej prestavbe našej vlasti, najmä k socialistickej prevýchove pracujúcich.

Výsledky plnenia päťročného plánu ukázali, že generálna línia vytýčená IX. sjazdom Komunistickej strany Československa bola správna, že úlohy päťročného plánu boli v súlade so životnými záujmami pracujúcich našej republiky.

Hlavným výsledkom socialistickej výstavby a prestavby v prvej päťročnici je, ako to zisťuje vládne vyhlásenie z 15. septembra 1953, že československé národné hospodárstvo, najmä však priemyselná výroba, tvorí dnes bezpečnú a neotrasiteľnú základňu samostatnosti a nezávislosti Československej republiky, hospodárskej moci a obranyschopnosti nášho štátu. Budovateľské úspechy prvej päťročnice umožnili vybudovať materiálnu základňu a predpoklady pre ďalší, neprestajný rast blahobytu a kultúry pracujúceho ľudu. Pre Slovensko prinieslo splnenie generálnej línie strany v päťročnici tú radostnú skutočnosť, že hospodárska zaostalosť Slovenska bola v krátkom čase odstránená prudkým tempom priemyselného rozvoja a že Slovensko dosiahlo úroveň priemyselnej výroby Českých zemí za buržoáznej republiky. Slovensko sa stalo vyspelou priemyselnou krajinou.

Vynikajúcim svedectvom týchto historických úspechov sú výsledky plnenia štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva v ČSR a na Slovensku v poslednom roku päťročnice, najmä však výsledky päťročného plánu, ako o nich hovoril minister-predseda Štátneho úradu plánovacieho v Národnom zhromaždení pri prerokovaní návrhu zákona o štátnom pláne rozvoja národného hospodárstva ČSR na rok 1954.

* * *

Plán hrubej výroby v priemysle na rok 1953 bol splnený celoštátne na 99%, na Slovensku v úsekoch riadených poverenictvami na 98,3%. Pritom vzrástla hrubá výroba priemyslu oproti roku 1952 v celej republike o 10%, na Slovensku o 14%. Na zvýšení priemyselnej výroby participujú mnohé výrobky, ktoré sú dôležité pre ďalší rozvoj národného hospodárstva a pre zvyšovanie životnej úrovne pracujúcich. K tomu pristupuje tiež zvýšenie kvality a rozšírenie sortimentu mnohých priemyselných, najmä spotrebných tovarov.

Veľkým úspechom posledného roku päťročnice na Slovensku je započatie prevádzky novovybudovaných závodov, rozšírenie výroby v jestvujúcich závodoch a zavedenie nových výrob. Mimoriadny význam má započatie výroby v nových veľkých elektrárňach, výroby hliníka, niektorých ferozliatin, dôležité sú aj nové výrobky chemického, drevárskeho a ľahkého priemyslu a nové potravinárske výrobky.

Zavádzanie novej techniky v ČSR sa prejavilo výrobou mnohých druhov nových, doteraz nezavedených strojov a zariadení, ako aj mechanizáciou ťažkých a namáhavých prác a automatizáciou výrobných procesov. Nové technologické postupy a nové pokrokové výrobné metódy, ktoré sa použili vo výrobe, svedčia o úspechoch našich pracujúcich v ovládnutí novej techniky.

Poľnohospodárstvo — napriek určitému zlepšeniu v roku 1953 oproti predchádzajúcim rokom — zaostávalo tempom svojho rozvoja za ostatnými odvetvami národného hospodárstva. Zlepšenie oproti minulému roku sa prejavilo vo zvýšení hektárových výnosov niektorých dôležitých plodín; lepšie hektárové výnosy JRD a štátnych majetkov dokazujú prednosti hospodárenia v socialistickej veľkovýrobe. Úspechy socialistickeho sektoru poľnohospodárstva dokazuje aj podstatné zvýšenie podielu tohto sektoru v dodávkach poľnohospodárskych výrobkov rastlinnej i živočíšnej výroby v porovnaní s predchádzajúcim rokom. Dôležitou skutočnosťou pre rozvoj nášho poľnohospodárstva v minulom roku je zvýšenie mechanizácie poľných prác.

Menej uspokojivé výsledky v živočíšnej výrobe spôsobilo hlavne nedostatočné zabezpečenie krmovínovej základne. Pozitívnym zjavom je zvýšenie stavu hospodárskych zvierat v spoločnom chove u JRD na 100 ha obrábanej pôdy a zvýšenie stavov na štátnych majetkoch. Vzrast socia-

listického sektoru poľnohospodárstva sa prejavil zvýšením počtu JRD III. a IV. typu r. 1953 asi o 1000 nových JRD.

O rozmachu nášho hospodárstva svedčí aj zvýšenie výkonu železníc. Na Slovensku prepravili železnice o 22% a nákladná automobilová doprava o 45% viac tovaru ako r. 1952.

Investičná výstavba v roku 1953 mala za úlohu — ako to zdôraznilo vládne uznesenie zo septembra 1953 — odstraňovať disproporcie v národnom hospodárstve ČSR. Hlavný dôraz v investíciách bol na dokončovaní stavieb pre hutí, strojárstvo a chemický priemysel, pre elektrárne a bane. Nové kapacity, ktoré získalo naše národné hospodárstvo v týchto odvetviach, ako aj v stavebných hmotách, v ľahkom, drevárskom a potravinárskom priemysle, znamenajú významný prínos našej priemyselnej výroby.

Z investícií dokončených r. 1953 na Slovensku treba zvlášť uviesť štyri hydroelektrárne a jednu parnú elektrárňu, nový hutnícky závod na výrobu hliníka a rozšírenie výrobných plôch v existujúcich hutných závodoch. Zvýšené investičné prostriedky sa venovali na rozvoj poľnohospodárstva, obchodu a na bytovú výstavbu.

Celkový objem investícií v celej republike i na Slovensku bol r. 1953 na úrovni predchádzajúceho roka. Pre stavebnú výrobu bola dôležitá zvýšená mechanizácia stavebných prác, zvýšenie počtu strojov a mechanizmov a ich lepšie využitie v roku 1953. Lepšia projekčná pripravenosť a nové pokrokové pracovné metódy pomohli stavebníctvu splniť plánované úlohy.

Udalosťou mimoriadneho významu v roku 1953 bola peňažná reforma, zrušenie lístkového systému a zavedenie jednotného trhu, ako aj zníženie štátnych maloobchodných cien v októbri a v decembri 1953. Tieto opatrenia strany a vlády, určené na urýchlenie rastu životnej úrovne pracujúcich, umožnili dosiahnuté úspechy v budovaní socializmu. Mali veľký význam pre rozvoj štátneho a družstevného obchodu, pre upevnenie hodnoty našej koruny a pre lepšie uspokojovanie osobnej spotreby pracujúcich.

Vládne vyhlásenie z 15. septembra 1953 dalo podnet k podstatnému zlepšeniu zásobovania obyvateľstva. R. 1953 nakúpilo obyvateľstvo v štátnom a družstevnom obchode viac potravinárskeho a priemyselného tovaru a stavebného materiálu ako v minulom roku. Zlepšilo sa najmä zásobovanie vidieckeho obyvateľstva priemyselným tovarom; bola rozšírená sieť predajní, zaviedli sa týždenné a výročné poľnohospodárske trhy. Veľký význam pre zlepšenie zásobovania pracujúcich mal zvýšený dovoz potravín zo Sovietskeho sväzu.

Dôležitým ukazovateľom rozvoja nášho národného hospodárstva v roku 1953 bol vzrast zamestnanosti a produktivity práce. R. 1953 pribudlo národnému hospodárstvu ČSR 180 000 stálych zamestnancov; na Slovensku vzrástol počet stálych zamestnancov v socialistickom sektore o 51 tisíc. Produktivita práce vzrástla na Slovensku v priemysle o 10%, v stavebníctve o 8%.

K zvýšeniu životnej úrovne pracujúcich prispelo tiež zlepšenie komu-

nálnych služieb a rozšírená bytová výstavba. Pracujúci na Slovensku dostali v rámci štátneho plánu do používania 8117 bytov; v rámci individuálnej výstavby sa dokončilo ďalších 5799 bytov.

Nový rozmach kultúrnej výstavby našej krajiny znamená uzákonenie a vybudovanie novej školskej sústavy podľa sovietskeho vzoru, budovanie nových odborných a vysokých škôl a zvýšenie počtu poslucháčov. Priemyselné školy na Slovensku majú skoro o 30%, vysoké školy o 18% viac poslucháčov ako v školskom roku 1952/53. Veľké možnosti pre zvyšovanie kultúrnej a odbornej úrovne pracujúcich má diaľkové a večerné štúdium; na Slovensku sa ho zúčastňuje takmer 4200 poslucháčov. Významnou udalosťou vedeckého života na Slovensku bolo zriadenie Slovenskej akadémie vied r. 1953.

Zvýšená zdravotná starostlivosť sa prejavila v roku 1953 rozšírením kapacity nemocníc, odborných liečebných ústavov a ostatných zdravotných zariadení. Najlepším ukazovateľom úspechov v zdravotnej starostlivosti je pokles úmrtnosti. Celková úmrtnosť na Slovensku sa r. 1953 znížila o 5%, úmrtnosť na TBC a dojčenská úmrtnosť o 16%. Oproti roku 1937, keď dosahovala 149,9%, poklesla dojčenská úmrtnosť v roku 1953 na 61,1%. Tento pokles je zároveň svedectvom úspechov v rozvoji národného hospodárstva na Slovensku, zvyšovania životnej úrovne obyvateľstva a starostlivosti strany a vlády o človeka.

O veľkej starostlivosti, ktorú venuje náš štát uspokojovaniu sociálnych, zdravotných, školských a kultúrnych potrieb pracujúcich, svedčia prostriedky, vynaložené na tieto účely zo štátneho rozpočtu. Výdavky na sociálne a kultúrne potreby (včítane národného poistenia) dosiahli r. 1953 viac ako štvrtinu štátnych výdavkov — 22,3 miliardy Kčs. Výdavky na zdravotníctvo vzrástli r. 1953 na 4,7 miliardy Kčs.

Rozvoj národného hospodárstva našej krajiny je základom pre zvyšovanie národného dôchodku. Národný dôchodok ČSR vzrástol r. 1953 o 5%; na osobnú spotrebu pripadlo 57%, na spoločenskú spotrebu 16% a na ďalšie rozšírenie socialistickej výroby 27% národného dôchodku. Pre rozšírenie osobnej spotreby obyvateľstva mali veľký význam opatrenia, ktoré uskutočňovala strana a vláda po peňažnej reforme; kúpna sila obyvateľstva sa týmito opatreniami zvýšila takmer o 7 miliárd Kčs.

* * *

Najvýraznejším dôkazom správnosti línie strany pri budovaní socializmu v našej republike sú výsledky plnenia úloh prvého päťročného plánu. Základná úloha — výstavba a prestavba československého národného hospodárstva — bola splnená.

Podstatná zmena štruktúry národného hospodárstva sa prejavuje predovšetkým v priemyselnej výrobe. Priemyselná výroba sa za päťročnicu zdvojnásobila, na Slovensku vzrástla na 4,5 násobok predvojnového roku

1937. Podiel výroby výrobných prostriedkov sa zvýšil z 56% v roku 1948 na 62% v roku 1953, podiel strojárstva na výrobe celého priemyslu sa zväčšil zo 16 na 26%. Bez tejto hlbokej štruktúrálnej zmeny by sa náš priemysel nebol mohol stať základňou hospodárskej moci, samostatnosti a nezávislosti nášho štátu.

Zároveň s prestavbou štruktúry národného hospodárstva prebiehala v päťročnici triedna prestavba našej spoločnosti. Kapitalistický sektor bol vytlačený zo všetkých odvetví národného hospodárstva — z priemyslu, dopravy, stavebníctva, obchodu — s výnimkou poľnohospodárstva, kde socialistický sektor dosiahol 45,4% a kde ostal ešte značný malovýrobný sektor.

Vytvorenie bezpečnej materiálnej základne samostatnosti a nezávislosti Československej republiky v prvej päťročnici umožnilo oslobodiť našu krajinu od hospodárskej a technickej závislosti od kapitalistických štátov a prehĺbiť hospodárske vzťahy so Sovietskym sväzom, Čínskou ľudovou republikou a ľudovodemokratickými krajinami. Takto je zabezpečený odbyt našich výrobkov a potrebný dovoz surovín a potravín.

Rozmach priemyslu v päťročnici umožnil, aby sa Československo zaradilo medzi najvyspelejšie priemyselné štáty na svete. V porovnaní s predvojnovým rokom 1937 sa zvýšila výroba elektrickej energie zo 4,1 na 12,5 miliardy kWh, výroba ocele z 2,3 na 4,4 mil. ton, ťažba uhlia z 34,7 na 54,6 mil. ton. Výroba výrobných prostriedkov sa zvýšila za toto obdobie asi o 110%, strojárská výroba na 3,3 násobok. Náš strojársky priemysel je schopný vyrábať najmodernejšie a najzložitejšie stroje a zariadenia, ktoré sa predtým v CSR nevyrábali. Podobný rozmach dosiahli v päťročnici aj ostatné odvetvia ťažkého priemyslu.

V poľnohospodárstve — hoci sa tu nedosiahli úlohy plánu — znamená päťročnica dôležitú rozvojovú etapu. V päťročnici vzrástol a upevnil sa socialistický sektor poľnohospodárstva, vybudovala sa sieť strojových a traktorových staníc ako základ mechanizácie poľnohospodárstva, zvýšila sa produkcia na štátnych majetkoch. V rokoch päťročnice vzrástla poľnohospodárska výroba niečo viac ako o jednu tretinu, pričom zhruba dosahuje predvojnovú úroveň.

Zároveň so vzrastom úloh päťročnice sa zvyšovali aj úlohy dopravy. V porovnaní s rokom 1948 sa zvýšila v roku 1953 preprava nákladov o 94% v tkm a preprava osôb o 37%.

Základom rýchleho rozvoja národného hospodárstva v prvej päťročnici bola investičná výstavba, na ktorú venovala naša krajina od roku 1948 asi 97 miliárd Kčs. Veľké investičné prostriedky venované na výstavbu priemyslu, dopravy, kultúrnych a sociálnych objektov, najmä však výstavba nových veľkých závodov ťažkého priemyslu ukazuje na mohutný rozsah investícií v prvej päťročnici. Zároveň so vzrastom investičných úloh päťročnice sa zvyšovala aj technická úroveň stavebnej výroby.

Úspechy, ktoré dosiahol naše národné hospodárstvo v päťročnici, pre-

javujú sa vo vzraste národného dôchodku a vo zvýšení životnej úrovne pracujúcich. Národný dôchodok vzrástol o dve tretiny; hlavným činiteľom rastu národného dôchodku bol vzostup produktivity práce, najmä v priemysle, kde vzrástla produktivita práce v päťročnici o 64% a v stavebníctve o 49%. Pritom počet robotníkov v priemysle vzrástol o 20% a v stavebníctve o 22%.

Pre zvýšenie životnej úrovne pracujúcich má rozhodujúci význam ten fakt, že v našej krajine bola odstránená nezamestnanosť, hlad a bieda. Podstatný vzostup spoločenskej spotreby, vzrast priemerných miezd pracovníkov v národnom hospodárstve o 35%, robotníkov v priemysle o 56% a v stavebníctve o 51%, ako aj zvyšovanie výroby tovarov a zlepšenie zásobovania obyvateľstva sú ukazovateľmi zvýšenej hmotnej úrovne pracujúcich. Veľká pozornosť štátu venovaná uspokojovaniu sociálnych, zdravotných a kultúrnych potrieb obyvateľstva spôsobila rýchlejšiu rast spoločenskej spotreby pred rastom osobnej spotreby. Opatrenia strany a vlády v poslednom roku päťročnice, určené na trvalé zvyšovanie životnej úrovne, zabezpečili však rýchlejšiu rast osobnej spotreby obyvateľstva.

Výsledky päťročnice umožňujú rýchlejším tempom zvyšovať hmotnú a kultúrnu úroveň obyvateľstva v oblasti osobnej spotreby, a to predovšetkým rýchlejším rozvojom poľnohospodárskej výroby a výroby spotrebného tovaru. „Dnešná úroveň rozvoja ekonomiky našej krajiny — zisťuje minister-predseda SÚP inž. Jozef Púčik vo svojom prejave v národnom zhromaždení 20. januára 1954 — dáva možnosť, aby sa pri ďalšom rozvoji ťažkého priemyslu a pri odstraňovaní disproporcií, najmä v uholnom a energetickom priemysle, rýchlejšie rozvíjala poľnohospodárska výroba a výroba spotrebného priemyselného a potravinárskeho tovaru. To je v dnešnej dobe v rozvoji nášho národného hospodárstva tiež objektívnou nutnosťou. To tiež zodpovedá požiadavkám základného ekonomického zákona socializmu, ako aj požiadavkám zákona plánovitého, proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva.”

* * *

Mohutný rozmach národného hospodárstva našej krajiny v prvej Gottwaldovej päťročnici spolu so vzrastom hmotnej a kultúrnej úrovne obyvateľstva svedčí o ohromných prednostiach socialistickej výroby a ľudovo-demokratického zriadenia pred kapitalistickým zriadením. Márne sa kapitalisti usilovali brzdiť, ba dokonca znemožniť našu výstavbu. Ich diskriminačné opatrenia, ktoré boli určené na podviazanie našej socialistickej výstavby, len urýchlili proces oslobodzovania sa našej krajiny od hospodárskej a technickej závislosti od kapitalistického západu. Sabotážne činy sprisahancov na čele so Slánskym, hoci narobili nášmu hospodárstvu mnoho škôd, neboli schopné zabrániť úspechom výstavby a prestavby nášho národného hospodárstva.

V období, keď u nás robíme hrdú bilanciu úspechov v plnení nášho prvého päťročného plánu, kapitalistické krajiny sa čoraz viac dostávajú do tlaku narastajúcej hospodárskej krízy. Americký imperializmus, ktorý sa usiluje oddialiť krízu vystupňovaným zbrojením a prípravou novej vojny, chce zabrániť obchodu ostatných kapitalistických krajín s krajinami táboru mieru a socializmu hospodárskou blokádou. Krízové zjavy však narastajú prudkým tempom aj v Amerike a kapitalistické krajiny jedna za druhou nadväzujú obchodné rokovania so Sovietskym sväzom, Čínskou ľudovou republikou a ostatnými krajinami mierového tábora, aby sa čo najviac vymanili z područia amerických imperialistov a aby nemuseli znášať zhubné dôsledky hospodárskej krízy v Amerike, ktoré sa na ne americkí imperialisti usilujú prevaliť. Americká hospodárska blokáda utrpela už doteraz povážlivé trhliny; úspešný rozvoj národného hospodárstva krajín mierového tábora dáva predpoklady pre ďalšie rozvinutie obchodu s kapitalistickými krajinami, ktoré chcú obchodovať podľa zásady vzájomných výhod. Úspechy plnenia päťročnice umožňujú aj našej krajine ďalej rozvíjať obchod s kapitalistickými krajinami; skutočnosť, že sa naša krajina zbavila hospodárskej a technickej závislosti od kapitalistických krajín, nám poskytuje lepšie postavenie v obchodnom styku s nimi. Ale základom pre ďalší rozvoj bude aj naďalej hospodársky styk s krajinami tábora mieru a socializmu.

Ďalší rozvoj nášho národného hospodárstva predpokladá možnosť pokojného, mierového budovania. Preto má náš štát — podobne ako všetky krajiny socialistického tábora — životný záujem na zachovaní mieru vo svete, na tom, aby boli skrížené plány imperialistov na rozdúchanie novej svetovej vojny. Húževnaté úsilie Sovietskeho sväzu zachovať mier — ako to vidíme na berlínskej konferencii zahraničných ministrov — má nesmerný ohlas v celom svete, najmä tiež v pracujúcich masách kapitalistických krajín. Vzrast síl mierového tábora a úprimná mierová politika Sovietskeho sväzu sú zárukou, že imperialisti nebudú môcť uskutočniť svoje zámery s vyprovokovaním novej vojny a že bude zabezpečená možnosť ďalšieho mierového budovania u nás i v ostatných krajinách tábora socializmu.

* * *

Po skončení prvej päťročnice sa začína nové obdobie hospodárskeho rozvoja našej republiky. Strana a vláda svojimi uzneseniami zo septembra minulého roku určili najbližšie úlohy: zabezpečenie proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva odstránením disproporcií v rozvoji palivovej, energetickej a surovinovej základne a poľnohospodárstva a urýchlenie rastu životnej úrovne obyvateľstva. Na tieto úlohy sa sústreďia plány na roky 1954 a 1955.

Perspektívny plán rozvoja národného hospodárstva do roku 1960 bude

na základe uznesenia Ústredného výboru KSČ z 3.—5. decembra 1953 zostavený osobitne pre rok 1955 a pre roky 1956 až 1960, aby sa tak umožnila ešte užšia spolupráca so Sovietskym sväzom a s ľudovodemokratickými štátmi, ktoré začínajú r. 1956 svoje ďalšie dlhodobé plány.

Nové obdobie budovania socializmu v našej krajine po skončení prvej päťročnice sa začína v znamení zvýšenej aktivity strany a všetkých pracujúcich v našej vlasti. Plenárne zasadnutie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa v dňoch 3.—5. decembra 1953 prijalo dôležité uznesenia na prehĺbenie a rozvinutie ideologickej, masovopolitickej a organizačnej práce strany. Zvolanie X. sjazdu strany a voľby do národných výborov znamenajú mobilizáciu celej strany a všetkého občianstva k ďalšiemu rozvíjaniu hospodárstva a za upevňovanie nášho ľudovodemokratického zriadenia. Opatrenia pre ďalší rozmach poľnohospodárskej výroby a pre úspešné plnenie výkupu poľnohospodárskych produktov, prijaté na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 16.—17. decembra 1953, ako aj uznesenia strany a vlády o neodkladných opatreniach pre rozvoj uhoľného priemyslu, zabezpečujú úspešné prekonanie hlavných disproporcií národného hospodárstva.

Všetky tieto opatrenia strany a vlády sú zárukou, že po úspešnom skončení prvej Gottwaldovej päťročnice nastupuje naša krajina do ďalšieho budovania socializmu dobre pripravená. Materiálna základňa, vytvorená v prvej päťročnici, umožňuje postaviť pred pracujúcich našej republiky krásnu perspektívu mohutného hospodárskeho rozvoja a blahobytu ľudu.

VLASTIMIL HALAXA

PRÁCA PRODUKTÍVNA A NEPRODUKTÍVNA

Kategória produktívnej a neproduktívnej práce nemá v politickej ekonómii nejaký podružný teoretický význam, naopak je jedna zo základných otázok a jej správne pochopenie je neobyčajne dôležité najmä v spoločnosti, ktorá poznávajúc jednotlivé ekonomické kategórie a ekonomické zákony na vedeckom podklade, môže tieto plne využívať pre svoj prospech, t. j. v socialistickej spoločnosti.

Správne pochopenie problému produktívnej a neproduktívnej práce, nájdenie a určenie hraníc oblasti práce, ktorá bezprostredne vytvára výrobky nevyhnutné pre udržanie a rozvíjanie spoločnosti a práce, ktorá je pre spoločnosť práve tak potrebná, ale tieto hmotné výsledky bezprostredne neprináša, je nevyhnutné napr. pre riešenie praktických otázok národného dôchodku v socialistickej spoločnosti, na meranie produktivity spoločenskej práce a na riešenie radu ďalších ekonomických problémov.

Preto je Marxova teória produktívnej a neproduktívnej práce, ktorú si treba ujasňovať, ďalej rozvíjať a aplikovať, cenné a nevyhnutné vodidlo pri riešení praktických úloh budovania socializmu.

Ludská spoločnosť veľmi skoro začala rozlišovať rôznu povahu práce, ktorú jej jednotliví členovia konali, aj keď bolo toto rozdelenie veľmi vzdialené od pojmu produktívnej a neproduktívnej práce. Jednoduchým meradlom pre rozlišovanie rôznej povahy práce bolo napr. pozorovanie výsledkov práce, ktoré umožňovalo rozlišovať činnosť, ktorej bezprostredným výsledkom bol nejaký hmotný výrobok, od činnosti, ktorá takýto výsledok nemala. Iným delidlom bolo rozlišovanie práce konanej rukami od práce konanej prevažne pomocou duševných schopností človeka.¹ Ale už pri počiatočnom skúmaní týchto kritérií sa ukazovali problémy, ktoré vec komplikovali. Bolo napr. jasné, že povaha činnosti pracovníka v hrnčiarskej dielni, z ktorého rúk vychádzajú hotové nádoby, je iná ako práca majstra, ktorý činnosť v dielni vedie, dáva rozkazy, rady, výrobky opravuje atď., z ktorého rúk však nevychádza nijaký výrobok. A táto činnosť že je zase celkom odlišná svojou povahou od činnosti napr. učiteľa vychovávajúceho detí. Naproti tomu, že má duševná práca majstra v hrnčiarskej dielni niečo spoločné s prácou robotníka vyrábajúceho nádoby, pretože bez

vedomostí a činnosti majstra by výrobky stratili svoju kvalitu a mnohé žiadané vlastnosti.

V ekonomických názoroch antického sveta sa napr. rozlišuje práca obchodníka od práce poľnohospodárskej, ktorú mnohí filozofovia vyzdvihujú ako zamestnanie čestné a užitočné (Platón dokonca navrhuje prenechať obchodnú činnosť len cudzincom-barbarom). Aj Xenofón vyzdvihuje význam poľnohospodárskej práce, ale celú prácu delí do dvoch skupín, a to na prácu výkonnú a riadiacu. Vidíme, že rozlišovanie rôznej povahy práce, ako ho nachádzame v ekonomických názoroch atiky, je ešte veľmi vzdialené kritériám práce produktívnej a neproduktívnej.

Ekonomické názory neskoršej kresťanskej ideológie rozlišujú dva zásadné druhy práce, totiž fyzickú a duševnú. Obidva druhy práce sú rovnako užitočné, ale poľnohospodárska práca stojí nad všetky. Sv. Augustín vo svojich dielach zdôvodňuje prvenstvo poľnohospodárstva pred ostatnými prácami tým, že poľnohospodárska práca umožňuje najužšie spojenie s prírodou — s bohom. Najdôležitejším prostriedkom feudalizmu bola pôda, a preto sa tiež ekonomické názory na rôznu povahu ľudskej práce podstatne nelíšia od predchádzajúcich myšlienok antiky a kresťanskej ideológie, ktorá sa v tejto dobe stáva oficiálnou ideológiou štátnou, a tiež rozdeľujú prácu na duševnú a fyzickú, zdôrazňujúc dôležitosť práce poľnohospodárskej. Skutočné delenie na prácu produktívnu a neproduktívnu, hoci ešte za použitia nesprávnych kritérií, nachádzame až v názoroch merkantilizmu a fyziokratizmu, systémov, tvoriacich prvé stupne v rozvoji politickej ekonómie ako vedy.

Merkantilizmus získal nie malú vedeckú zásluhu už tým, že rozdelil celú prácu vykonávanú spoločnosťou na dve zásadné skupiny, na prácu produktívnu a neproduktívnu, pričom odvrhol staré kritériá pre rozdelenie, totiž fyzickú a duševnú povahu práce. Za prácu produktívnu považovali merkantilisti tú prácu, ktorej výsledkom boli výrobky exportované za hranice štátu.

Keď posudzujeme tento názor z hľadiska marxistickej politickej ekonómie, zdá sa na prvý pohľad neobyčajne vzdialený od skutočnej vedeckej podstaty produktívnej práce. Ale len na prvý pohľad. Všimnime si najprv stručne, z akých zásad vychádza teória merkantilizmu a z akých hospodársko-politických pomerov vyrastá.

Merkantilizmus je myšlienková reakcia na nové javy, vyrastajúce z feudálneho výrobného spôsobu v období jeho postupujúceho rozkladu, urýchľovaného prvými symptómami kapitalizmu. Toto obdobie charakterizuje rýchly rast obchodného kapitálu, vznikanie svetového obchodu, vystriedanie naturálneho hospodárenia všetko ovládajúcimi peniazmi atď.

Merkantilistická teória skúma povrch týchto nových javov z praktického hľadiska očami mladej buržoázie, bohatúcej obchodom.

Preto vidí teória merkantilizmu podstatu bohatstva v peniazoch, kým výroba tvorí podľa nej len predpoklad pre to, aby bolo možné získať pe-

niaze, bezprostredným prameňom bohatstva je však obeh, t. j. sféra, v ktorej sa premieňa tovar na peniaze, a kde vzniká zisk obchodníka, ktorý predáva drahšie, ako kúpil.

Merkantilisti však objavili, že obeh vo vnútri štátu nie je zdrojom bohatstva, pretože tu peniaze len menia majiteľa, ale ich suma ostáva rovnaká. Podľa nich je zdrojom skutočného zisku len zahraničný obchod, pomocou ktorého sa dajú premieňať výrobky za peniaze, a to tak, aby sa viacej exportovalo ako importovalo, aby vlastná obchodná bilancia bola vysoko aktívna.

Vychádzajúc z týchto názorov merkantilisti nemohli hľadať produktívnu prácu inde ako vo výrobe produktov určených pre export.

Ich vedecká zásluha však spočíva v tom, že ju hľadali v oblasti, kde sa podľa nich vytvára zisk. Používajúc kategórie marxistickej politickej ekonómie by sme povedali, že merkantilistická teória stotožňovala produktívnu prácu s prácou vedúcou k tvorbe nadhodnoty. A to je práve potrebné okrem iného považovať v porovnaní s predchádzajúcimi ekonomickými názormi za značný vedecký prínos.

Ako reakcia proti merkantilistickej teórii vznikal fyziokratizmus, ktorý nehľadal už nadarmo prameň bohatstva vo sfére obehu, ale vo výrobe. Nie však vo výrobe vôbec, do tej miery ešte neprekročili fyziokrati rámec feudálneho hospodárstva, ale vo výrobe poľnohospodárskej, ktorá jediná poskytuje tzv. čistý produkt a ktorú je preto potrebné priviesť k rozkvetu zo štádia hlbokého úpadku.

Podľa názorov fyziokratov je len poľnohospodárstvo oblasťou, kde sa rozmnožujú úžitkové hodnoty, pretože len tu vzniká a rozmnožuje sa matéria, kým ostatná výroba len spracováva surovinu vyrobenú v poľnohospodárstve.

Len v poľnohospodárstve vzniká „čistý produkt“, čo je prebytok novovytvorených produktov nad tým, čo sa spotrebovalo. Vychádzajúc z tejto teórie fyziokrati nemohli hľadať produktívnu prácu inde ako tam, kde vzniká „čistý produkt“ — v poľnohospodárstve. Ich vedecká zásluha spočíva teda v tom, že za produktívnu považovali prácu v oblasti, v ktorej sa podľa ich názoru tvorila nadhodnota, a že túto už nehľadali vo sfére obehu, ale vo výrobe, hoci len v jej určitej časti.

Ďalší, veľmi rozhodný krok dopredu urobila už buržoázna klasická politická ekonómia, ktorej popredný predstaviteľ Adam Smith nevidí východisko na dosiahnutie bohatstva spoločnosti len v poľnohospodárskej práci, ale v množstve spoločenskej práce vôbec a v jej produktivite.

Pretože cieľ hospodárenia je podľa Smitha dosiahnutie čo najväčšieho bohatstva spoločnosti, je samozrejme, že sa vo svojej teórii zaoberá produktivitou práce a prácou produktívnu a neproduktívnu, pričom vidí v raste produktívnej práce na úkor neproduktívnej práve jednu z dôležitých ciest k rozšíreniu bohatstva spoločnosti. Pri vymedzovaní pojmu produktívnej práce nemá Smith vo svojej práci vždy jednoznačný názor. Raz

považuje za produktívnu každú prácu, ktorej výsledkom je tovar, inokedy len prácu, prinášajúcu nadhodnotu. V jeho názoroch nachádzame zaujímavý rozpor, pretože Smith zrejme pozeral na produktívnu prácu jednak v jej všeobecnej forme, a preto ju charakterizoval ako prácu pri výrobe tovaru, pretože výroba tovaru nie je špecifickým zjavom kapitalistického výrobného spôsobu, jednak v jej forme špecifickejšej, a preto ju charakterizoval ako prácu vytvárajúcu nadhodnotu, čo je špecifická črta kapitalizmu.

Klasická buržoázna ekonómia sa teda do značnej miery priblížila skutočnému, vedeckému kritériu produktívnej práce, ale nedialekticky zmiešavala produktívnu prácu v jej všeobecnej forme a produktívnu prácu v jej špecificky historickej forme, nehľadiac na iné menšie chyby a zvyšky fyziokratizmu, prejavujúce sa v určitom preceňovaní významu poľnohospodárskej práce, ako sa to prejavilo u Adama Smitha. Skutočne vedecké rozriešenie problému a vytýčenie kritéria produktívnej a neproduktívnej práce podal až Marx, a to predovšetkým v *Teóriách nadhodnoty* a v *Kapitáli*, pričom pojem produktívnej práce skúmal jednak zo všeobecného a jednak zo špecificky historického hľadiska. (Poznámky k problému produktívnej a neproduktívnej práce nájdeme však na rôznych miestach Marxovho diela a u Engelsa predovšetkým v *Anti-Dühringu*.)

Produktívna práca ako každý iný ekonomický jav nepredstavuje statický a nemenný pojem, ale prechádza vývojom a v jednotlivých historických fázach nadobúda špecifické črty. Možno predpokladať, že na najnižších stupňoch vývoja ľudskej spoločnosti neexistovalo skutočné rozdelenie práce na produktívnu a neproduktívnu, čo je príznačné až pre určitú del'bu spoločenskej práce.

V počiatočných vývojových fázach beztriednej spoločnosti prvotnospolnej sa ešte nevytvorila celá skupina jej členov, ktorá by sa charakterom svojej práce podstatne odlišovala od ostatných, ale temer všetci tu vykonávali podľa svojich schopností prácu, ktorá viedla k zaopatreniu najnevyhnutnejších životných potrieb, potrebných na udržanie a rozvoj spoločnosti. Rozdelenie spoločnosti na časť, ktorá pracovala prevažne produktívne, a časť, ktorá pracovala neproduktívne, nachádzame až v otrokárskej spoločnosti, kde však toto rozdelenie dostáva jasný triedny charakter: produktívna práca je pridelovaná potlačovanej a vykorisťovanej triede, neproduktívnu prácou sa však zaoberajú príslušníci triedy, ktorá sa oddelila od ostatnej spoločnosti a v dôsledku svojho vlastníctva k výrobným prostriedkom sa mohla oslobodiť od bežnej práce, aby sa zamestnávala organizovaním práce, riadením spoločnosti, umením, vedou, ale aj záhaľkou.

Engels o tom hovorí: „Dokiaľ je skutočne pracujúce obyvateľstvo zaneprázdnené svojou nevyhnutnou prácou, že mu neostáva čas na obstarávanie spoločných záležitostí spoločnosti — riadenia práce, štátnych a správnych záležitostí, umení, vied atď. — zatiaľ vždy musela byť zvláštna trieda, súsť oslobodená od skutočnej práce, ktorá obstarávala tieto záležitosti, pri-

čom nikdy nezabudla ukladať pracujúcim masám pre svoj vlastný prospech stále väčšie bremeno práce."²

Z uvedeného vyjadrenia súčasne vyplýva, že rozdelenie spoločnosti na časť zamestnávajúcu sa produktívnou prácou a časť zamestnávajúcu sa neproduktívnou prácou nie je absolútne nemenným zjavom, ale zjavom charakteristickým pre určité stupne vývoja výrobných síl spoločnosti.

Až však „skutočne pracujúce obyvateľstvo nebude už tak zaneprázdnené svojou nevyhnutnou prácou“, hovorí Engels, bude sa môcť zaoberať spoločnými záležitosťami, riadením práce, umením, vedou atď. To znamená, že v spoločnosti, v ktorej rozdelenie na prácu produktívnu a neproduktívnu stratí svoj triedny charakter a v ktorej sa bude dosahovať vysoká produktivita práce, budú sa jej produktívne pracujúci členovia stále viacej zamestnávať aj prácou neproduktívnou, až pravdepodobne obidve práce, zachovávajúce si svoju rôznu povahu, budú v ďalších vývojových stupňoch postupne splývať v živote každého človeka.

Z toho, čo sa povedalo o vývoji produktívnej a neproduktívnej práce však jednoznačne vyplýva, že treba tento pojem skúmať tak v jeho všeobecnosti, ako aj v jeho špecifickosti. Preto je z tohto hľadiska výhodné pokúsiť sa najprv o charakteristiku produktívnej a neproduktívnej práce všeobecne, a potom rozoberať tento pojem v jeho špecifických historických formách, v kapitalizme a v socializme.

O práci produktívnej a neproduktívnej zo všeobecného hľadiska

Naznačilo sa už, že problém produktívnej a neproduktívnej práce treba posudzovať jednak v jeho všeobecnej forme, jednak v jeho špecificky historickej forme. Je to tak preto, že tak výrobné sily, ako aj výrobné vzťahy, podmieňujúce formy práce a určujúce v konkrétnej historickej fáze charakter produktívnej a neproduktívnej práce, sú v stálom vývoji, ktorého jednotlivým stupňom odpovedajú aj kritériá pre produktívnu a neproduktívnu prácu. Na druhej strane sú však niektoré znaky, určujúce charakter produktívnej a neproduktívnej práce, spoločné všetkým spoločensko-ekonomickým formáciám a je teda nevyhnutné posudzovať kategóriu produktívnej a neproduktívnej práce jednak ako kategóriu odlúčenú od jej špecifických foriem, ako kategóriu všeobecnú, spoločnú všetkým vývojovým stupňom, jednak ako kategóriu, majúcu charakteristické znaky, odpovedajúce špecifickým stupňom spoločenského vývoja.

Chybou predmarxovských ekonómov v riešení produktívnej a neproduktívnej práce bolo práve to, že skúmajúc jav obyčajne len po povrchu jeho konkrétnej formy, v ktorej sa prejavoval, posudzovali ho zo svojho obmedzeného historického hľadiska, teda staticky, nedialekticky a nie aj v jeho forme špecifickej, aj v jeho všeobecnosti.

V tejto súvislosti treba však najprv hľadať odpoveď na otázku, aké sú základné črty produktívnej práce zo všeobecného hľadiska?

Ako už sám názov nasvedčuje, treba kritériá pre produktívnu prácu hľadať v produkcii, vo výrobe. Skúmajme preto, čo má spoločného práca výrobcu v rôznych fázach spoločenského vývoja, čo je napr. charakteristickou črtou práce otroka, nevoľníka, proletára a pracovníka v socializme.

Hoci by sa na prvý pohľad zdalo, že spoločnou charakteristikou je fyzická práca, vidíme už pri prvom rozbere, že produktívna práca sa nedá stotožňovať s prácou fyzickou. Keď chápeme prácu ako účelnú ľudskú činnosť, smerujúcu k uspošobeniu a pretvoreniu predmetov vonkajšej prírody za účelom uspokojenia potrieb človeka, vidíme, že nie je možné viesť presnú hranicu medzi prácou fyzickou a duševnou, pretože obidva druhy práce splývajú.

Nie je možné si predstaviť zhotovenie nejakého výrobku bez duševnej práce. Človek-výrobca najprv premýšľa, rozvažuje a potom zhotovuje produkt fyzickou prácou za viac-menej stáleho používania duševných schopností. Keby sme sa postavili zásadne na stanovisko totožnosti produktívnej práce s prácou fyzickou, museli by sme za produktívneho pracovníka uznať napr. človeka, ktorý pre svoju záľubu polieva a okopáva kvetiny vo svojej záhradke, ale inžiniera, ktorý vypočítal a skonštruoval turbínu a riadil prácu spojenú s jej montážou, by sme museli považovať za pracovníka neproduktívneho, pretože pracuje prevažne duševne.

Vidíme teda, že fyzická práca nemôže byť kritériom pre prácu produktívnu, zdá sa však, že by týmto kritériom mohla byť tvorba hmotného výrobku a že by sme teda produktívnu prácu mohli stotožniť s prácou, ktorej výsledkom je hmotný výrobok.

Už niekoľko príkladov ukáže však neudržateľnosť takého názoru. Podľa toho by bol napr. produktívnym pracovníkom sochár, pretože výsledkom jeho činnosti je nepochybne hmotný výrobok, ale robotník pracujúci pri posunovaní nákladných vagónov by bol neproduktívnym pracovníkom, pretože výsledkom jeho práce nie je hmotný výrobok.

Keby sme sa prísne držali názoru, že produktívna je len tá práca, výsledkom ktorej je hmotný výrobok, došli by sme v niektorých prípadoch k úplne absurdným záverom.

Tak napr. robotník, pracujúci v skupine, ktorá robí naftové vrty, bol by produktívnym pracovníkom, lebo vrt bol úspešný, takže výsledkom jeho práce bol hmotný výrobok — nafta. Naproti tomu robotník, pracujúci na neúspešnom vrte, bol by neproduktívnym pracovníkom, lebo výsledkom jeho činnosti nebol nijaký hmotný výrobok.

Koncertná speváčka by bola neproduktívnou pracovníčkou, ale len čo by sa jej hlas natočil na gramofónovú platňu, stala by sa produktívnou pracovníčkou, lebo výsledkom jej práce by bol hmotný výrobok — gramofónová platňa.

Vidíme teda, že pre produktívnu prácu nemôžeme hľadať kritériá ani vo fyzickej práci, ani v práci, ktorej výsledkom je hmotný výrobok.

Pozrime sa však ešte raz na to, čo je spoločné práci otroka, nevoľníka, proletára a robotníka v socializme. Vidíme, že okrem toho, že je to práca konaná v oblasti hmotnej výroby, je to skutočnosť, že otrok svojou prácou živí okrem seba aj otrokára, nevoľník svojou prácou vytvára prostriedky na vlastnú biednu obživu, ale súčasne prostriedky na nákladnú spotrebu feudála, ktorému odovzdáva rentu v úkonoch, naturáliách alebo peniazoch. Robotník-proletár svojou prácou vytvára prostriedky na vlastnú obživu, ale súčasne prostriedky na bohatú spotrebu kapitalistu, ktorému odovzdáva nadhodnotu. Robotník v socializme svojou prácou vytvára prostriedky na krytie vlastnej spotreby, ale súčasne aj časť prostriedkov na krytie potreby celej spoločnosti.

Spoločnou vlastnosťou produktívnej práce zo všeobecného hľadiska je teda skutočnosť, že táto práca prináša ešte akési prebytky nad spotrebu samých výrobcov. V tejto súvislosti si všimnime Engelsovo vyjadrenie v Antidüringovi, kde uvádza, že keď ešte bola ľudská práca málo produktívna, poskytovala len málo prebytkov nad nevyhnutné životné prostriedky.³ Aj tu sa teda produktívna práca charakterizuje vytváraním jednak prostriedkov nevyhnutných na obživu samého výrobcu, jednak vytváraním prebytkov nad nevyhnutné životné prostriedky.

Vráťme sa však ešte k príkladu záhradkára, ktorý po práci polieva a okopáva kvetiny pre svoju potrebu. Teraz je už jasné, že nie je produktívnym pracovníkom, hoci pracuje fyzicky a výsledkom jeho práce je hmotný výrobok — kvetina.

Nie je produktívnym pracovníkom preto, že nepracuje v oblasti hmotnej výroby a ďalej preto, že nevytvára nijaké výrobky pre spoločnosť.

Práve tak nie je produktívnou pracovníčkou žena v domácnosti, ktorá si pre vlastnú potrebu ušije sama šaty, produktívnou pracovníčkou je však robotníčka v odevnej továrni, ktorá šije pre množstvo neznámych spotrebiteľov. Svojou prácou vytvára totiž jednak prostriedky na vlastnú obživu, jednak výrobky, slúžiace pre spotrebu spoločnosti.

Medzi prácou textilnej robotníčky a ženy v domácnosti je teda rozdiel, hoci výsledkom práce oboch je hmotný výrobok — šaty.

Záverom možno povedať, že charakteristickou črtou produktívnej práce zo všeobecného hľadiska je jednak oblasť hmotnej výroby, jednak tvorba spoločenského produktu.

Produktívnu prácou všeobecne je teda práca vykonávaná v oblasti hmotnej výroby, ktorá bezprostredne vytvára produkt spoločnosti. V jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách nadobúda produktívna práca špecifické črty, pričom rozhodujúcim momentom pre jej hodnotenie je predovšetkým charakter výrobných vzťahov tej formácie, v ktorej sa produktívna práca vykonáva.

Produktívna a neproduktívna práca v podmienkach kapitalizmu

Produktívna práca, ktorej charakteristické črty sme stanovili zo všeobecného hľadiska, nadobudne v podmienkach kapitalizmu svoj špecifický ráz, odpovedajúci špecifickým výrobným vzťahom kapitalizmu. Teda určiť charakteristické črty produktívnej práce v kapitalizme predpokladá poznanie samej podstaty kapitalistického výrobného spôsobu. Buržoázni ekonómovia, ktorí podstatu kapitalizmu neodhalili a neskôr ju naopak ešte všemožne zakrývali, nemohli, prirodzene, správne určiť charakterizujúce črty produktívnej práce v kapitalizme.

Ak odhliadneme od klasických politických ekonómov, názory ekonómie na produktívnu prácu v kapitalizme môžeme rozdeliť do dvoch skupín. Do prvej, veľmi malej skupiny by patrili ekonómovia, ktorí pojem produktívnej práce zužovali, alebo pridržujúc sa neúplného vyjadrenia Adama Smitha, považovali za produktívnu prácu v kapitalizme len tú, ktorej bezprostredným výsledkom je tovar. Do druhej skupiny, do ktorej patrí veľká väčšina buržoáznych ekonómov, by patrili tí, ktorí pojem produktívnej práce rozširovali, zaraďujúc pod neho aj práce svojím charakterom typicky neproduktívne.

Prečo je tento druhý názorový smer u buržoáznych ekonómov oveľa častejší? Dôvod je jasný. Toto chápanie im umožňuje zakrývať príživnícky charakter rôznych činností v kapitalizme a príživníctvo samých majiteľov výrobných prostriedkov. Preto medzi zástancami tohto názoru nájdeme tak nemeckého profesora Dühringa, ktorého preto Engels v *Anti-Dühringu* kritizuje, Basarova, Bogdanova atď., ako aj moderných kapitalistických ekonómov, rozširujúcich pojem produktívnej práce podľa svojej povahy a ľubovôle.

Jedni považujú za produktívnu každú prácu, ktorá prináša pre toho kto ju vykonáva nejaký hospodársky výsledok, teda aj „prácu“ rentiérov, burzových špekulantov, duchovných atď., lebo je nesporné, že im prináša, a to pravidelne, nemalý hospodársky výsledok.

Iný názor, ktorý vysvetľuje rozšírenie pojem produktívnej práce, hovorí, že je to každá práca vo výrobe. Teda nielen práca robotníka, ale aj úradníka, administratívneho riaditeľa, ba aj samého kapitalistu — vlastníka továrne. Tento názor dostal oficiálne uplatnenie v kapitalistických priemyslových štatistikách, a to práve preto, lebo považoval kapitalistov za produktívnych pracovníkov. Práve tak sa v našich štatistikách, v podstate až do roku 1948, národný dôchodok nevypočítaval podľa zásady, že sa vytvára produktívnu prácou v oblasti hmotnej výroby, ale podľa zásady, že každý, kto nejaký dôchodok poberá, súčasne aj tento dôchodok vytvára. Teda národný dôchodok v týchto štatistikách predstavoval súčet miezd a plátov produktívnych i neproduktívnych pracovníkov v období určitého roku.

Už Marx poukazuje na to, že „... v poslednej americkej továrenskej

štatistike sú jasne započítaní do počtu námezdné pracujúcich všetci úradníci v závode i v závodnej kancelárii, včítane samého kapitalistu".⁴

Odvtedy sa v oficiálnych kapitalistických štatistikách nič nezmenilo.

Z uvedených príkladov je zrejmé, že buržoázni ekonómovia svojím názorom o produktívnej práci zastierali výrobné vzťahy kapitalizmu; preto tiež nemohli určiť charakter produktívnej práce v kapitalistickom výrobnom spôsobe na vedeckom podklade — teda jedine správne. Ďalej sa v tejto súvislosti naskytá otázka, ako pristupovali k riešeniu produktívnej a neproduktívnej práce v kapitalizme klasickí politickí ekonómovia.

„Klasická politická ekonómia, hovorí Marx, pokladala vždy, či už inštinktívne alebo vedome za charakteristické pre produktívnu prácu to, že poskytuje nadhodnotu. Jej definícia produktívnej práce sa mení podľa toho, ako ďaleko postupuje so svojou analýzou nadhodnoty.“⁵ Tak napr. Adam Smith, ktorý sa problémom produktívnej práce v kapitalizme obširne zaoberal, definoval ju ako prácu, ktorá sa bezprostredne mení na kapitál, čím takmer vystihol podstatu veci. Ziskal si tým značnú vedeckú zásluhu, aj keď na tejto definícii vždy nezotrval, lebo sa inokedy kloní k názoru, že produktívna je každá práca, ktorá má za výsledok zhotovenie tovaru.

Marx venuje rozboru názorov klasickej politickej ekonómie na produktívnu a neproduktívnu prácu v podmienkach kapitalizmu značnú časť prvého dielu *Teórie nadhodnoty*. Pod názvom Adam Smith a chápanie produktívnej práce rozoberá tento problém a polemizuje s nesprávnymi názormi na produktívnu prácu v kapitalizme. Smithov názor o tom, že produktívna práca v kapitalizme je práca vytvárajúca kapitál podrobuje rozboru a postupne ho spresňuje až k tejto téze:

„Produktívnu prácou v zmysle kapitalistickej výroby sa javí námezdná práca, ktorá zmenená na premenlivú časť kapitálu, neprodukuje len túto časť (t. j. hodnotu svojej vlastnej pracovnej sily — V. H.), ale okrem toho poskytuje kapitalistovi nadhodnotu.“⁶

Z tejto definície vyplýva, že nie každá práca je produktívna, ale len práca v oblasti hmotnej výroby, a to tiež nie každá, ale len tá, ktorá poskytuje kapitalistovi nadhodnotu.

Preto niektorí ekonómovia, ktorí tvrdia, že produktívna je každá práca, ktorá prináša kapitalistovi zisk, neprávom sa opierajú o Marxa. Podľa takéhoto názoru je napr. produktívnu pracovníčkou operná speváčka, pokiaľ vystupuje v réžii manažera, t. j. kapitalistického podnikateľa, ktorý na jej vystúpeniach zarobí viacej, než speváčke dá vo forme honorárov. Neproduktívnu pracovníčkou podľa zmieneného názoru je táto speváčka vtedy, keď vystupuje bez impresária.

Marx rieši takýto príklad jasne a jednoducho: „Tento rozdiel medzi produktívnu a neproduktívnu prácou sa tu prejavuje len z hľadiska majiteľa peňazí, kapitalistu, nie však robotníka.“⁷

Keď si znova všimneme tie dve podmienky produktívnej práce v kapitalizme, vyplývajúce z Marxovho vyjadrenia, že je to totiž práca v oblasti

hmotnej výroby a práca poskytujúca nadhodnotu, potom sa nám ukáže ako neprijateľný aj názor naturalisticko-vecný, považujúci za produktívnu prácu každú prácu, ktorá má za následok hmotný výrobok.

Do oblasti produktívnej práce patrí aj práca v oblasti nákladnej dopravy, lebo tu nejde o nič iného, než ako hovorí Marx, o predĺženie výroby. V tejto súvislosti vyvstáva však problém, či za produktívnu možno považovať aj prácu v oblasti osobnej dopravy.

Niektorí ekonómovia to vylučujú. Opierajú sa pritom o skutočnosť, že osobná doprava nijako nepredlžuje výrobu. Zdá sa však, že pre názor, že aj práca v osobnej doprave je produktívna, hovorí viac argumentov. Osobná doprava síce nijako nepredlžuje výrobu, je však súčasťou materiálnych služieb, umožňuje človeku zmocňovať sa priestoru a času a ako dokazuje Marx, už sám proces premiestovania človeka z jedného miesta na druhé je procesom prisvojovania si prírodných statkov.

Z tohto hľadiska sa nám javí, že prácu v osobnej doprave, či už pozemnej, vodnej alebo vzdušnej, možno teda považovať za prácu produktívnu, tvoriacu súčasť spoločenského produktu, bez ohľadu na to, či ide o dopravu robotníkov do závodu alebo rekreantov na prázdninovú rekreáciu.

Rovnaké dôvody pre a proti sa uvádzajú v prípade práce v oblasti spojov (telegraf, telefón, bezdrôtové spojenie, pošty atď.). Proti názoru, že táto práca je produktívna len potiaľ, pokiaľ slúži výrobe produktu, vyvstávajú rovnaké dôvody ako v prípade osobnej dopravy.

V oblasti obehu tovaru je produktívna len taká práca, ktorá uchováva hodnotu výrobku, alebo ju ešte zväčšuje, teda napr. práca spojená s ošetrovaním tovaru, uskladnením, triedením, balením atď.

Mimo oblasť produktívnej práce existuje v kapitalistickej spoločnosti široká oblasť práce neproduktívnej, práce nevytvárajúcej nadhodnotu. Avšak povaha práce vo vnútri tejto neproduktívnej oblasti je rôzna. Neproduktívnym pracovníkom je lekár, učiteľ, účtovník, predavač v obchode, ale aj burzový špekulant, rentiér, priekupník atď.

Je zrejmé, že do oblasti neproduktívnej práce patrí jednak práca nevyhnutná, užitočná pre kapitalistickú spoločnosť, ako je napr. práca lekára, účtovníka v továrni, predavača v obchode, a vedľa tejto práce je tu veľké množstvo neužitečnej práce, teda zbytočnej.

Aj keď takáto práca býva obyčajne veľmi výnosná pre tých, ktorí ju vykonávajú, je neužitečná pre ostatných členov spoločnosti. Sem patria typicky parazitní rentiéri, burzovní špekulanti, priekupníci, mnohé osoby pracujúce v medzičlánkoch obchodu, v odbore prepíatej a neužitečnej kapitalistickej reklamy atď.

Kapitalistická spoločnosť je charakterizovaná práve veľkým množstvom práce, ktorá je užitočná len úzkej triede kapitalistov a neužitečná ostatným členom spoločnosti.

V tejto súvislosti je, pravda, potrebné si uvedomiť, že pre rozlíšenie produktívnej a neproduktívnej práce nie je smerodajný charakter potreby,

ktorá je touto prácou uspokojovaná, ale oblasť, v ktorej sa táto práca vykonáva. Tak napr. typograf, ktorý tlačí knihu, je produktívnym pracovníkom, aj keď ide napr. o knihu spadajúcu pod pojem kapitalistického literárneho braku, ktorá slúži na klamanie robotníckej triedy, na znižovanie jej bojaschopnosti.

Produktívni pracovníci vytvárajú väčšiu hodnotu ako je hodnota ich pracovnej sily, vytvárajú tak vlastne podklad k existencii neproduktívnych pracovníkov, vytvárajú materiálny podklad pre ich mzdu, plat, rentu atď.

Produktívni a neproduktívni pracovníci v kapitalistickej spoločnosti sa okrem iného vzájomne odlišujú aj práve prameňom svojej odmeny. Produktívni pracovníci dostávajú svoju mzdu z variabilného kapitálu, kým neproduktívni pracovníci sú platení z kapitalistovej nadhodnoty. Kapitalista, pravda, počíta platy pre neproduktívnych pracovníkov do svojich hospodárskych výdajov, do svojej réžie, nepočíta ich teda do svojho zisku.

Z hľadiska jednotlivých podnikov sa teda zdá, že aj neproduktívni pracovníci sú platení z variabilného kapitálu.

V tejto súvislosti sa javí ešte rozdiel medzi neproduktívnymi zamestnancami pracujúcimi v kapitalistovom podniku a zamestnancami pracujúcimi v jeho osobných službách, lebo títo sú platení z kapitalistovho revenue, t. j. z časti nadhodnoty, ktorú si ponecháva kapitalista pre svoje osobné potreby. Túto časť oddeľuje od nadhodnoty, ktorú určuje na rozšírenie výroby. Tajomník pracujúci v kapitalistovom podniku je platený z nadhodnoty, tajomník pracujúci v osobných službách kapitalistovej rodiny v jeho dome je platený z revenue.

Produktívnych a neproduktívnych pracovníkov v kapitalistovej továrni však spája skutočnosť, že ako produktívne, tak aj neproduktívne pracujúcich kapitalista vykorisťuje. U produktívne pracujúcich je to zrejmé, pretože oni priamo vytvárajú nadhodnotu pre kapitalistu. Neproduktívne pracujúci pomáhajú potom kapitalistovi túto nadhodnotu realizovať. Bez ich práce by ju nepremenil na kapitál, prípadne by musel sám pracovať.

Neproduktívny pracovník je teda vykorisťovaný preto, že jeho práca umožňuje kapitalistovi privlastniť si ďaleko väčšiu časť spoločenskej nadhodnoty, než ako dáva tomuto pracovníkovi vo forme platu alebo mzdy.

Teda vykorisťovaní sú aj pracovníci v oblasti obehu tovaru, bez ohľadu na to, či sú robotníkmi alebo obchodnými zamestnancami, lebo rovnako ako pracovníci v oblasti produktívnej práce obstarávajú si obživu predajom svojej pracovnej sily. Svojou prácou uskutočňujú obeh tovaru a umožňujú zmenu tohto tovaru na inú formu hodnoty. Umožňujú teda obchodnému kapitalistovi privlastniť si časť spoločenskej nadhodnoty v podobe obchodného zisku. Čím menšie mzdy a platy dá obchodný kapitalista svojim robotníkom a zamestnancom, čím viac teda stupňuje ich vykorisťovanie, tým viac znižuje čisté náklady obehu a tým väčšiu nadhodnotu si privlastňuje vo forme obchodného zisku.

V počiatkoch kapitalizmu tvorili obchodní zamestnanci lepšie situovaný

vrstvu neproduktívnych pracovníkov. Práca obchodného pomocníka, vedúceho obchodu, účtovníka, cudzojazyčného korešpondenta, robotníka v sklade atď. vyžadovala určitú kvalifikáciu, ktorú nemal každý.

„Obchodný pracovník patrí k lepšej platenej triede námezdných robotníkov, teda k tým, ktorých práca je prácou majstrovskou, ktorá stojí nad priemernou prácou.“⁸

Neskôr však stále stúpala ponuka pracovných síl s potrebnou kvalifikáciou, stúpala nezamestnanosť týchto síl a obchodný kapitalista súčasne obmedzil takto kvalifikovanú prácu na vedúce funkcie, kým prevažnú väčšinu zmechanizovanej a zoštandardizovanej práce mohli konať pracovníci bez zvláštnej kvalifikácie. Platy obchodných zamestnancov sa znižovali, ich pracovný deň sa predlžoval neplatenými cezčasmi a tak sa ich vykorisťovanie zvyšovalo.

Ale ako to zdôrazňuje Marx na niekoľkých miestach, ani práca knihvedúceho, účtovníka, predavača, administratívnej sily v kapitalistovej továrni, napriek tomu, že pomáha vlastne priamo realizovať kapitalistovi nadhodnotu, nie je prácou produktívnou. Táto práca sa totiž nevzťahuje bezprostredne k výrobe, ako napr. práca technika, inžiniera, konštruktéra, technického vedúceho atď., ktorá v spojení s robotníkovou prácou sa priamo zúčastňuje tvorby výrobku. Keď sa Marx zmieňuje o vedení kníh, účtovníctve, evidencii, hovorí, že je to prostriedok ideálneho zjednotenia výrobného procesu a že taká práca len zrkadlí reálny, priamy proces materiálnej práce, priamo zameraný na prisvojenie prírodných statkov. Napriek tomu, že táto práca je nevyhnutná pre kapitalistickú výrobu, nie je to funkcia objektívne produktívna.

V tejto súvislosti sa konečne ukazuje, že je treba pokúsiť sa o objasnenie charakteru práce drobného výrobcu v kapitalizme, predovšetkým drobného roľníka, vlastníka výrobných prostriedkov, pracujúceho teda samostatne, ale bez námezdných pracovných síl, a určiť, či je jeho práca produktívna alebo neproduktívna.

Z Marxovej definície produktívnej práce v kapitalizme vyplýva tento najdôležitejší charakteristický znak: Tvorba produktu o väčšej hodnote ako je hodnota pracovnej sily, ktorá produkt vyrába, a v dôsledku toho tvorba nadhodnoty. A konečne námezdný pomer výrobcu.

Vidíme, že napr. poľnohospodársky malovýrobca, ktorý nezamestnáva nijaké pracovné sily, je samostatným výrobcou, nie je teda v námezdnom pomere a v tomto zmysle nevytvára nadhodnotu pre kapitalistu. Zdá sa preto, že charakter jeho práce nie je produktívny. Zaoberajme sa však problémom ďalej. Postavenie malovýrobca v kapitalistickej spoločnosti je zložitý. Na jednej strane je vlastníkom výrobných prostriedkov, na druhej strane je však sám vykorisťovaným, lebo napr. musí poľnohospodárske produkty predávať často pod ich hodnotu, za cenu, ktorú určujú na trhu kapitalistickí veľkostatkári.

Z vytýčených znakov produktívnej práce v kapitalizme je najdôležitejšia

jej všeobecná charakterizujúca črta, totiž tvorba produktu o väčšej hodnote ako je hodnota pracovnej sily, ktorá produkt vyrába. Marx o tom hovorí: „Produktívna sa stáva len tá pracovná sila, ktorá vytvorí výrobok o väčšej hodnote, ako je hodnota jej samej.“⁹

Teraz treba odpovedať na otázku, či malovýrobca vytvára väčšiu hodnotu, ako je hodnota jeho pracovnej sily.

Celá prax kapitalistického výrobného spôsobu ukazuje, že poľnohospodársky výrobca svoje produkty sčasti spotrebuje sám, sčasti ich predá na trhu bez ohľadu na dosiahnutie priemerného zisku za cenu, ktorá často nedosahuje ani individuálnu hodnotu predávaných produktov, lebo ju určujú kapitalistickí veľkovýrobcovia, ktorých produkty majú podstatne nižšiu hodnotu v dôsledku podstatne vyššej produktivity.

Poľnohospodársky malovýrobca vyrába teda produkty o celkove vyššej hodnote, ako je hodnota jeho pracovnej sily, pretože si sám „vypláca“ nižšiu ako priemernú mzdu. Sám obmedzuje v normálnych kapitalistických podmienkach svoju životnú úroveň, takže hodnota jeho pracovnej sily je nižšia, približuje sa až fyzickej minimálnej hranici. V tomto zmysle odovzdáva teda časť svojej mzdy bezplatne spoločnosti a jeho pracovný deň sa v dôsledku toho rozpadá na časť platenú a neplatenú. V tomto zmysle vytvára teda nadhodnotu. Neodovzdáva ju síce ako robotník kapitalistovi, lebo sa sám, bez toho že by o tom vedel, odsúdil k vykorisťovaniu, ale pridáva ju k mase nadhodnoty celej kapitalistickej spoločnosti.

Tieto skutočnosti sa javia ako vážne argumenty preto, aby sme mohli vyvodiť záver, že malovýrobca je v normálnych kapitalistických podmienkach väčšinou produktívnym pracovníkom.

Z toho čo sme povedali vyplýva, že určenie, či tá alebo oná konkrétna práca v kapitalistických výrobných podmienkach je produktívna alebo nie, je po všeobecnej charakteristike v konečnej fáze rozboru závislé od prieskumu konkrétnych výrobných vzťahov a štúdia ich špecifických črt.

Produktívna a neproduktívna práca v podmienkach socializmu

Problém produktívnej a neproduktívnej práce sme už rozobrali z hľadiska všeobecného, abstraktného, aby sme po tomto rozbere mohli pristúpiť k problému z hľadiska konkrétneho, to znamená posudzovať ho vo zvláštnych podmienkach jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií, kde v konečnej fáze rozdelenie na prácu produktívnu a neproduktívnu určujú špecifické vlastnícke vzťahy.

Z tohto hľadiska konkrétnych foriem prejavu sme problém produktívnej a neproduktívnej práce prebrali v podmienkach kapitalizmu.

Je samozrejmé, že v socialistickej spoločnosti bude mať produktívna práca svoj špecifický, od produktívnej práce v kapitalizme podstatne odlišný charakter.

V socialistickej spoločnosti, v ktorej je odstránené vykorisťovanie a výrobné sily uvedené do súladu s výrobnými vzťahmi, nemôže byť výsledkom práce tvorba nadhodnoty, čo je práve charakteristikou produktívnej práce v kapitalizme.

V socialistickej spoločnosti, v ktorej je likvidované parazitné príživníctvo a odstránená všetka neužitočná práca, stáva sa každá práca nevyhnutnou, každá uspokojuje spoločenskú spotrebu a je plánovanou súčasťou celej spoločenskej práce.

To, pravda, neznamená, že by tu neexistovalo rozdelenie na prácu produktívnu a neproduktívnu, prípadne, že by toto rozdelenie nemalo nijaký teoretický a praktický význam.

Platí tu plne skutočnosť, že produktívna práca ako súčasť spoločenskej práce má v každom historicky definovanom výrobnom spôsobe svoj zvláštny charakter.

Aj v socialistickej spoločnosti jedna časť pracujúcich je zamestnaná v oblasti hmotnej výroby a svojou prácou vytvára socialistickej spoločnosti produkt, alebo poskytuje spoločenské materiálne služby. Druhá časť spoločnosti je zamestnaná v neproduktívnej oblasti, ako administratívni zamestnanci, predavači, lekári, učitelia, umelci atď. a vykonáva pre spoločnosť nevyhnutnú prácu. V socialistickej spoločnosti počet osôb pracujúcich v osвете, umení, vo vede atď. dokonca neustále absolútne vzrastá s neustálym vzrastom kultúrnych potrieb spoločnosti.

Medzi oboma druhmi práce niet rozdielu vo vzťahoch, lebo v tej aj onej oblasti panujú socialistickej výrobné vzťahy, vyjadrované súdružskou spoluprácou a socialistickej vzájomnou pomocou. Tá aj oná práca je oslobodená od vykorisťovania a je odmeňovaná podľa kvantity, kvality a spoločenskej nevyhnutnosti podielom na spoločenskom produkte.

Medzi oboma druhmi práce existuje vzájomná dialektická súvislosť. Kým produktívna práca vytvára hmotné predpoklady existencie neproduktívnych pracovníkov, títo zas svojou činnosťou pomáhajú pri rozdeľovaní spoločenského produktu, prispievajú k procesu rozšírenej reprodukcie pracovnej sily, vychovávajú odborne kvalifikovanejšie, schopnejšie pracovné sily a tak rôznymi spôsobmi pomáhajú ku zvýšeniu produktivity spoločenskej práce.

Aj v socializme existujú odvetvia, ktoré síce úzko súvisia s výrobou, predsa však nepatria do oblasti produktívnej práce, napr. oblasť obehu tovaru, pravda, pokiaľ práca v tomto odvetví nevedie k zachovaniu alebo zvýšeniu hodnoty výrobkov.

Pre produktívnu prácu v socializme je teda charakteristická priama účasť na tvorbe spoločenského produktu, takže produktívnu prácu v socializme by sme mohli definovať ako *prácu v oblasti hmotnej výroby, ktorej výsledkom je socialistickej spoločnosti produkt*.

Pod pojmom „socialistickej spoločnosti produkt“ rozumieme súhrn hrubej hodnoty výrobkov, polotovarov a úkonov priemyslu, stavebníctva, poľ-

nohospodárstva, výrobných remesiel, materiálnych služieb, dopravy, obchodu, pokiaľ, pravda, práca v obchode vedie k uchovaniu alebo zväčšeniu hodnoty.

Tento súhrn hodnoty výrobkov, polotovarov a úkonov sa sleduje vždy za určité časové obdobie, pravidelne za jeden rok.

Spoločenský produkt predstavuje jednak hodnotu výrobných prostriedkov prenesenú sčasti alebo celkom opotrebovaním alebo spotrebovaním do výrobkov a jednak hodnotu, ktorá bola novo vytvorená.

Táto novo vytvorená hodnota sa nazýva národným dôchodkom a je to teda časť spoločenského produktu, ktorá bola vytvorená v oblasti hmotnej výroby živou prácou počas jedného roka. Rozdeľuje sa tak, že jedna časť ide na akumuláciu a druhá na spoločenskú a osobnú spotrebu. Spoločenský produkt a jeho časť, národný dôchodok, je teda vytváraný len produktívnou prácou, ale rozdeľuje sa ako medzi produktívnych pracovníkov, ktorí ho priamo vytvorili, tak aj medzi pracovníkov v oblasti neproduktívnej práce, ktorá síce spoločenský produkt nevytvára, ale je pre spoločnosť nevyhnutná a tak pomáha upevňovať a rozvíjať socialistickú výrobu.

Produktívni pracovníci a časť neproduktívnych pracovníkov v oblasti hmotnej výroby sa odmeňujú z prvého rozdeľovania národného dôchodku (keď sa za hodnotu výrobkov, realizovaných v peniazoch, vyplácajú mzdy a platy). Neproduktívni pracovníci v oblasti štátnej správy, sociálnej, vedeckej, školskej, zdravotnej a kultúrnej činnosti, v oblasti obrany krajiny atď. sa odmeňujú z druhého rozdeľovania národného dôchodku, z jeho redistribúcie. Táto redistribúcia sa robí predovšetkým pomocou štátneho rozpočtu, do ktorého ako príjmy plynú odvody z podnikovej akumulácie, tržby štátnych zariadení, obratová daň, dane obyvateľstva atď.

Rozdelenie na produktívnu a neproduktívnu prácu má pre socialistickú spoločnosť veľký význam, lebo len tak možno zistiť, aká časť spoločnosti je účastná na tvorbe spoločenského produktu, ktorý je výsledkom produktívnej práce, a plánovite potom túto časť riadiť.

Proporcie objemu produktívnej a neproduktívnej práce, práve tak ako proporcie rozdelenia národného dôchodku a ostatné proporcie národného hospodárstva sa nemôžu stanoviť náhodne, ale musia odpovedať požiadavkám základného ekonomického zákona socializmu, zákona plánovitého, proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva a iných ekonomických zákonov socializmu.

Správne zostavený hospodársky plán musí teda nevyhnutne odrážať okrem iného aj objektívne nevyhnutné proporcie produktívnej a neproduktívnej práce a stanoviť ich vzájomný pomer.

Ciele socializmu, vyjadreného základným ekonomickým zákonom socializmu, možno dosiahnuť len neustálym rastom a zdokonaľovaním socialistickej výroby na základe najvyššej techniky. To teda tiež znamená, že treba čo najekonomickejšie využívať produktívne sily spoločnosti, aby produktivita práce bola čo najvyššia a proporcie medzi množstvom produktívnych

a neproduktívnych pracovníkov plánovite stanovené podľa potrieb a možností socialistickej spoločnosti na konkrétnom stupni jej vývoja.

Keby sme nerozlišovali produktívnu a neproduktívnu prácu v socialistickej spoločnosti, nemohli by sme, prirodzene, plánovite stanoviť množstvo produktívnych a neproduktívnych pracovníkov a vytvárať tak predpoklady pôsobnosti zákona plánovitého, proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva a v ďalších fázach aj základného ekonomického zákona socializmu.

Rozlišovanie produktívnej a neproduktívnej práce v socializme má teda nielen značný teoretický, ale aj praktický význam, lebo jednou z podmienok zaistenia neustáleho rozvoja výrobných síl v socializme je aj správne určenie proporcie produktívnych a neproduktívnych pracovníkov a uskutočňovanie takej hospodárskej politiky, ktorá by viedla k čo najekonomickejšiemu využitiu produktívnej práce, k jej najvyššej produktivite.

Preto socialistická spoločnosť hneď v začiatkoch svojho budovania systematicky odstraňuje pre kapitalizmus charakteristické plýtvanie hmotným bohatstvom, ktoré sa často priamo ničí v záujme dosiahnutia maximálnych ziskov, a plýtvanie pracovnými silami, ktoré bývajú vo veľkom počte zamestnané napr. v oblasti luxusnej a parazitnej spotreby kapitalistov. Musí odstrániť všetku zbytočnú prácu a neproduktívnu prácu plánovite organizovať tak, aby každá jej súčasť bola spoločensky nevyhnutná. Preto socialistická spoločnosť rýchlo rozširuje počet pracovníkov v osвете, umení, technickom a politickom školení a ponecháva určitú časť pracovných síl na zabezpečenie obrany krajiny. Pritom obmedzuje zbytočnú administratívnu prácu a inú zbytočnú prácu neproduktívnu, napr. v oblasti obehу, v medzičlánkoch medzi výrobou a spotrebou atď.

Z tohto hľadiska treba tiež chápať akciu presunu zbytočných administratívnych síl do výroby, ktorá sa uskutočnila v ČSR r. 1951. Uskutočnila sa nie za účelom odstránenia neproduktívnej práce, ale stanovenia proporcií vo vnútri neproduktívnej práce tak, aby ako sme už spomínali, každá jej súčasť bola pre spoločnosť nevyhnutná. Socialistická spoločnosť musí potom produktívne sily spoločnosti distribuovať na potrebné výrobné odvetvia, predovšetkým do oblasti výrobných prostriedkov, aby sa tak zabezpečila mohutná rozšírená socialistická reprodukcia a tak aj vývoj celej spoločnosti.

Časť produktívnych síl je tiež zaradená do oblasti materiálnych spoločenských služieb, aby sa tak zaistila lepšia služba pracujúcim a tak zvyšovala ich životná úroveň.

Z toho, čo sme hovorili o produktívnej a neproduktívnej práci v socializme jasne vyplýva, že toto rozdelenie existuje a je veľmi dôležité pre celé socialistické hospodárstvo. Tým sme však nepovedali, že názov socialistická neproduktívna práca zodpovedá socialistickým vzťahom.

Názov „neproduktívna“ je typický pre kapitalistické pomery a neoddeliteľne nesie so sebou nádych akéhosi morálneho znehodnotenia, prípadne

priamo nádych príživníctva. Bolo by preto správne nájsť iný termín pre neproduktívnu prácu v socializme.

Na podporu tejto požiadavky možno citovať Stalinove slová z *Ekonomic-kých problémov socializmu v SSSR*: „Myslím, že treba zavrhnúť aj niektoré pojmy prevzaté z Marxovho *Kapitálu*, v ktorom sa Marx zaoberal analýzou kapitalizmu, pojmy, ktoré sa umele prílepujú na naše socialistické vzťahy.”¹⁰

O tom, že neproduktívna práca je v socializme užitočnou a nevyhnutnou prácou hovorí Marx v *Kritike Gothajského programu*, kde ukazuje, že práca venovaná na vzdelanie, zdravotníctvo, správu atď., čo je všetko neproduktívna práca, je práca pre spoločnosť užitočná a nevyhnutná. Toto jeho vyjadrenie cituje Stalin v *Ekonomic-kých problémoch socializmu v SSSR* v súvislosti s terminologickou otázkou „práce nevyhnutnej a nadpráce”.

Ak teda hovoríme o produktívnej práci v socializme, možno používať názov *produktívna socialistická práca* a pre prácu neproduktívnu by bolo možné používať názov *spoločensky nevyhnutná práca nevýrobná*.

Tak by sa odstránil nádych zbytočnosti a príživníctva, ktorý so sebou nesie názov neproduktívna a ktorý v podmienkach socializmu nemá miesta.

V socialistickej spoločnosti pri posudzovaní socialistickej produktívnej práce a spoločensky nevyhnutnej nevýrobnej práce nemá miesta nijaký morálny aspekt. Myslím preto, že je nesprávny názor, že v socializme „organizačnú prácu a funkciu socialistického štátu a funkciu strany ako riadiacej sily socialistickej spoločnosti možno považovať za *produktívnu*.”¹¹

Odporuje to zásade, že produktívna socialistická práca je len tá, ktorej výsledkom je socialistický spoločenský produkt. Ak zbavíme neproduktívnu prácu nádychu morálneho odsúdenia, čo je nevyhnutné prejavíť aj v názve, ak zbavíme túto prácu nádychu zneuznania prameniaceho z kapitalistických podmienok, potom je zbytočné robiť túto výnimku.

Sovietska štatistika nepovažuje za produktívnu prácu ani prácu v *glavkách* a *ministerstvách*, hoci je to typická práca plniaca riadiace funkcie sovietskeho štátu.

Presne štatisticky vyčíslíť výrobnú prácu a spoločensky nevyhnutnú prácu nevýrobnú znamená ťažkú a zdĺhavú prácu. Znamená to v každom závode oddeliť pracovníkov priamo zamestnaných na tvorbe produktu, či už vykonávajú prácu fyzickú alebo duševnú, od pracovníkov vykonávajúcich práce účtovnícke, čisto administratívne, evidenčné atď., ktoré nesúvisia bezprostredne s tvorbou produktu. Preto k *praktickým potrebám* sa v SSSR vypočítava počet výrobných a nevýrobných zamestnancov v oblasti výroby tak, že za výrobnú prácu sa považuje všetka práca v závodoch, podnikoch atď. až do výšky trustu, a to ako práca robotníkov, inžinierov, technikov, tak aj práca úradníkov najrôznejších kategórií.

Za spoločensky nevyhnutnú nevýrobnú prácu sa považuje každá práca nad úrovňou trustu, teda práca v *glavkách*, *ministerstvách* atď. Toto roz-

delenie nie je z teoretického hľadiska síce presné, ale pre praktické účely plne postačuje, lebo takto získané čísla zodpovedajú zruba skutočnosti, ktorá by sa inak musela získavať ťažkým, podrobným a nikdy nie celkom presným skúmaním.

Konkrétny materiál na porovnanie pomeru produktívnych a neproduktívnych pracovníkov v kapitalizme a socializme

Na to, aby sme dosiahli cieľ socialistického zriadenia, vyjadrený v základnom ekonomickom zákone socializmu, treba nepretržitý rast a zdokonaľovanie socialistickej výroby na základe najvyššej techniky. Nemožno však neustále rozširovať socialistickú výrobu bez neustáleho rastu počtu a kvality produktívnych pracovných síl. Preto socialistická rozšírená reprodukcia je nielen reprodukciou spoločenského produktu, ale aj socialistických výrobných vzťahov a súčasne aj kvalifikovanej pracovnej sily, lebo práve „stupň vospelosti všetkého obyvateľstva je predpokladom celej výroby, teda aj bohatstva”.¹²

Bez neustáleho rastu produktívnych pracovných síl nie je možný trvalý rozvoj národného hospodárstva. Ždanov o tom hovorí: „Možno disponovať prvkami výroby, ako sú peniaze a surovinové základne. Ale len čo chýbajú pracovníci, ostanú peniaze aj suroviny plne nevyužité a výrobný plán uviazne vo vzduchu.”

Maximálne uspokojovanie neustále rastúcich kultúrnych a hmotných potrieb celej spoločnosti, formulované J. V. Stalinom v základnom ekonomickom zákone socializmu ako jadro, cieľ socialistickej spoločnosti, odráža sa v neustálom raste národného dôchodku. Jeho rast je však podmienený jednak rastom množstva vynaloženej práce, rastom produktivity tejto práce a zvyšovaním hospodárnosti materiálových nákladov výroby.

Zväčšovanie množstva vynaloženej práce vo výrobe možno robiť pri časovo obmedzenom pracovnom čase a pri danej produktivite len neustálym rastom počtu a kvalifikácie produktívnych pracovníkov, neustálym rastom robotníckej triedy. Tento rast má však zásadný význam nielen ekonomický, ale aj politický, lebo postavenie robotníckej triedy sa tým upevňuje a v produktívnej socialistickej práci sa utvárajú noví, uvedomelí budovatelia a stúpenci socialistického spoločenského poriadku. Neustály rast pracovných síl je teda jednou z nevyhnutných podmienok vývoja socialistickej spoločnosti a tvorí jednu z jej charakteristických črt.

Naproti tomu kapitalistické spoločenské zriadenie sa vo svojom úpadkovom štádiu prejavuje ako brzda rozvoja výrobných síl. Chronicky nevyužíva kapacitu výrobných prostriedkov, nevyužíva prirodzené zdroje pracovných síl, naopak, vytvára stále väčšiu rezervnú armádu nezamestnaných.

Obrovské množstvo produktívnych pracovných síl ponecháva tak bez vy-

užitia a odsudzuje ich na biedne živorenie. Kapitalizmus trpí práve tak veľké percento pracovných síl v neproduktívnej oblasti, nehľadiac už na veľké percento osôb, ktoré vykonávajú celkom neužitočnú prácu. Pretože kapitalistický výrobca nesleduje požiadavky spotreby, ale jeho cieľom je realizovanie maximálneho zisku, zamestnáva veľké množstvo osôb, ktoré mu pomáhajú tento zisk realizovať.

Medzi výrobcu a spotrebiteľa sa vkladá zložitá reťaz obchodných medzičlánkov, kde sa výrobkom nepridáva nijaká hodnota, kde sa však plytvá pracovnou silou na obrovskú reklamu, pomocou ktorej sa spotrebiteľovi vnucuje nekvalitný a často vôbec nepotrebný výrobok. R. 1927 boli výdaje na reklamu v USA takmer 2 miliardy dolárov a v rokoch po druhej svetovej vojne sa tieto náklady ešte zvýšili.

Z buržoázných štatistík si nemožno spraviť presnú predstavu o počte produktívnych a neproduktívnych pracovníkov, lebo tieto štatistiky zastierajú skutočnosť.

Do jednej položky sú tu pravidelne zahrnutí robotníci, úradníci, podnikatelia, riaditelia atď., neberie sa do úvahy počet nezamestnaných, do počtu produktívnych pracovníkov sú zahrnutí aj tí, ktorí síce pracujú v oblasti hmotnej výroby, ale povaha ich práce je výslovne neproduktívna atď.

Buržoázni ekonómovia sa snažia, ako sme už spomínali, urobiť pojem produktívnej práce čo najjasnejším a rozširujú ju na každú prácu, za ktorú sa poskytuje odmena. V kapitalistických krajinách žije stále väčší a väčší počet osôb z nadhodnoty vyrobenej robotníckou triedou, ktorej hmotné a kultúrne postavenie je zo dňa na deň horšie. Aj militarizácia hospodárstva odčerpáva produktívnych pracovníkov z výrobného procesu.

O relatívne veľkom počte osôb zamestnaných v oblasti neproduktívnej práce si môžeme urobiť predstavu ak uvážime, že napr. v USA bolo r. 1930 zamestnané v bankovníctve a obchode 7,5 milióna osôb, čo je viac, ako počet osôb zamestnaných v tom čase vo veľmi rozvinutej doprave v spo-
joch.

Aj v predmníchovskej ČSR bolo značné percento osôb zamestnaných v neproduktívnej oblasti a veľa osôb bolo činných v povolaniach pre spoločnosť celkom neužitočných.

Počet neproduktívnych pracovníkov v kapitalistickom výrobnom spôsobe rastie oveľa rýchlejšie ako počet pracovníkov zamestnaných v oblasti hmotnej výroby, ako to ukazuje napr. diagram porovnávajúci počet osôb zamestnaných v priemysle a živnostiach a v obchode a peňažníctve.

R. 1890 bolo v Čechách zamestnaných v priemysle a živnostiach 2 247 402 osôb, v peňažníctve a obchode 323.667 osôb. R. 1921 stúpol počet osôb vo výrobe na 2 705 006 osôb, ale počet osôb zamestnaných v obchode a peňažníctve dosiahol číslo 458.048 osôb.

R. 1930 stúpol počet zamestnaných vo výrobe len na 2 970 255 osôb, ale v obchode a peňažníctve bolo zamestnaných 633.327 osôb. Teda za 40 rokov

vzrástol počet osôb vo výrobe o 32% a počet osôb v peňažníctve a obchode o 95%.

Pomer produktívnych a neproduktívnych zamestnancov sa nezlepšoval ani po roku 1945, keď sa v mnohých prípadoch škodcovsky riadenou politikou administratívne a organizačné odvetvie prekrvovalo, kým počet produktívnych pracovníkov stúpala len pomaly. Podstatná zmena nastala až r. 1948 a najmä 1951.

Ak si porovnáme rok 1947 s rokom 1937 (r. 1937 — 100%) vidíme, že r. 1947 bolo v porovnaní s rokom 1937 zamestnaných len 93% robotníkov, ale 133,5% pracovníkov vo vyšších službách a 144,9% pracovníkov vo verejných službách.¹³

V SSSR sa už v druhej päťročnici podarilo znížiť počet neproduktívne pracujúcich na 34%, pričom treba brať do úvahy, že z týchto neproduktívnych pracovníkov bolo plných 3,6 mil. osôb zamestnaných v zdravotníctve, osвете, umení, čo je takmer 15% z celkového počtu pracovníkov v oblasti hmotnej výroby (bez poľnohospodárstva).

Socialistické spoločenské zriadenie sa nevyznačuje len tým, že relatívne znižuje percento osôb pracujúcich v oblasti spoločensky nevyhnutnej nevýrobnej práce, ale aj tým, že počet pracovníkov v oblasti výrobnjej i nevýrobnej práce absolútne zvyšuje.

Zvyšovanie absolútneho množstva pracujúcich v oblasti výrobnjej práce pokračuje, pravda, rýchlejšie, avšak úmerne tomu pribúdajú aj pracovníci v oblasti vedy, kultúry, osvětly, umenia atď.

Tak napr. počet študentov na vysokých školách v SSSR dosiahol r. 1952 1,4 mil. osôb, čo je o 73% viac ako pred vojnou. Stále viac pracujúcich ľudí sa zúčastňuje na vytváraní väčšieho množstva materiálnych a kultúrnych prostriedkov, ktoré tvoria stúpajúcu životnú úroveň celej spoločnosti, ako to ukazuje zostavená tabuľka.¹⁴

Prehľad o raste pracujúcich v SSSR

Rok — obdobie	Počet zamestnaných osôb
1913	11,2 mil. ¹
2. SRP	24,—mil.
1940	30,4 mil.
1947	asi 31,5 mil.
1948	33,4 mil.
1950	33,5 mil. ²
1951	40,8 mil.
1952	41,7 mil.
1953	44,8 mil.

¹ uvedené pre porovnanie
² plánované, plán vysoko prekročený

Počet robotníkov a zamestnancov v národnom hospodárstve v SSSR dosahoval teda koncom roku 1952 41,7 mil. osôb a bol o 900.000 osôb vyšší ako stav ku koncu roku 1951. Koncom roku 1953 v národnom hospodár-

stve pracovalo však už 44,8 mil. robotníkov a zamestnancov, čo je o 3,1 mil. viac ako v predchádzajúcom roku. Počet robotníkov a zamestnancov v priemysle, poľnohospodárstve a lesníctve, v stavebníctve a doprave sa r. 1952 zvýšil o 725 000, v školách, vedeckovýskumných a lekárskech ústavoch o 115.000 osôb, vo verejnom pohostinstve a komunálnom hospodárstve o 60.000 osôb.

Zpráva o plnení hospodárskeho plánu SSSR za r. 1953 hovorí: „... r. 1953 rovnako ako v predchádzajúcich rokoch nebolo v SSSR nezamestnaných. ... V minulom roku dokončilo štúdiám na remeselných, železničných a baníckych učilištiach a v školách pri závodoch, továrňach a v baniach 320 000 mladých kvalifikovaných robotníkov, ktorí začali pracovať v priemysle, stavebníctve, doprave.“¹⁵

Neustály rast produktívnych síl v SSSR sa stal dôležitým nástrojom rastu národného dôchodku. V priebehu prvej päťročnice sa získalo 43% prírastku národného dôchodku a v priebehu druhej päťročnice 33% prírastku pomocou rastu absolútneho rozsahu produktívnej práce.

Takéto výsledky sa mohli dosiahnuť jedine plánovanou reprodukciou kvalifikovaných pracovných síl, jedine plánovaným, proporcionálnym rastom, ako aj zrušením všetkých príživníkov, rentiérov, špekulantov a iných parazitných povolání, charakteristických pre kapitalizmus.

Aj u nás sa v oblasti rastu produktívnych síl dosiahli značné úspechy. „V Československu nielen že nebolo v r. 1952 nezamestnaných, ale zamestnanosť v národnom hospodárstve stále rástla. Počet stálych zamestnancov vzrástol o 4,6%. Stúpol aj počet trvale zamestnaných žien. V priemysle stúpol priemerný počet zamestnancov r. 1952 oproti roku 1951 o 1,7%.“¹⁶

Kým v kapitalistickom Československu počet produktívnych pracovníkov stagnoval, alebo javil len nepatrný vzostup, v ľudovodemokratickom Československu počet produktívnych zamestnancov z roka na rok stúpa, čo tiež zabezpečuje rast národného dôchodku.

Tento vzostup a ostrý rozdiel od pomerov pred rokom 1945 sa prejavuje aj na Slovensku.

Tak napr. r. 1926 bolo na Slovensku dovedna 83 450 priemyselných robotníkov. Tento počet sa len nepatrne zvyšoval, aby v rokoch krízy znova podstatne poklesol. R. 1946, keď sa ešte neuskutočňovala socialistická industrializácia a prestavba národného hospodárstva, bolo na Slovensku už asi 135.000 priemyselných robotníkov, r. 1947 už 151 000 a tento počet neustále rástol. Rýchle tempo vykazuje najmä rast robotníctva v jednotlivých rokoch prvej päťročnice.

Slovensko v období prvej republiky zámerne zanedbávali a ponechávali na nízkom stupni spriemyslenia. Z celkového počtu priemyselných podnikov bolo r. 1926 na Slovensku len 9,6% a z celkového počtu priemyselných robotníkov v ČSR pracovalo na Slovensku len 7,9%.

R. 1948 sa toto percento zvýšilo už na 12,5% a v každom roku päťročnice

prudko rástlo. Objem priemyselnej výroby na Slovensku dosiahol r. 1953 v porovnaní s rokom 1937 450%.

To je podstatný rozdiel od charakteristiky slovenského hospodárstva v období kapitalistického vývoja. Za 25 rokov nevykázal slovenský priemysel takmer nijaký vývoj. Napr. v dôležitých odvetviach výroby sa r. 1926 v porovnaní s rokom 1900 a 1910 zaznamenal hlboký pokles. Banícky a hutnícky priemysel zamestnával r. 1926 11 674 robotníkov, čo je asi o 25% menej ako r. 1910.

Kovopriemysel zamestnával r. 1910 17 893 robotníkov a r. 1926 len 12.666, čo je takmer o 30% menej.

Ale ani obdobie po roku 1926 neprináša Slovensku žiadúci rozvoj produktívnych pracovníkov, ako to napr. vidíme z diagramu počtu robotníkov pracujúcich v rokoch 1919 a 1929 v najdôležitejšom priemyselnom odvetví, v slovenských baniach.

R. 1919 bolo vo všetkých uhoľných a rudných baniach zamestnaných 9603 robotníkov, r. 1929 10 300. Teda za 10 rokov pribudlo 700 robotníkov.

V uhoľných baniach bolo r. 1920 zamestnaných 2624 robotníkov, r. 1928 len 2034 a v rokoch vojnovkej konjunktúry tzv. Slovenského štátu sa tento počet v porovnaní s rokom 1920 zvýšil o 300 robotníkov.

Sedem najväčších strojárni na Slovensku zamestnávalo r. 1920 1078 robotníkov a r. 1928 len 809 robotníkov, pričom úroveň z roku 1920 sa ani v jednom roku neprekročila. V nastávajúcich rokoch krízy stav robotníkov v strojárňach ďalej klesá. Osem najväčších kožobrábajúcich závodov zamestnávalo r. 1920 1167 robotníkov a r. 1928 len 883 robotníkov, pričom tento stav v dôsledku silnej konkurencie českých kapitalistov, podobne ako v iných odvetviach výroby, neustále klesal.

Niektoré výrobné odvetvia boli v dôsledku tejto konkurencie úplne zničené a prepustili všetkých zamestnancov (napr. celý rad závodov v spišskej oblasti).

Pre nedostatok pracovnej príležitosti odchádzalo množstvo produktívnych pracovníkov na sezónne práce do cudziny, alebo opúšťali ČSR natrvalo.

Československo podľa dohody s inými kapitalistickými štátmi posielalo časť svojho robotníctva do cudziny predovšetkým na sezónne práce. Pravda, aj štáty, ktoré si tieto lacné pracovné sily objednávali, mali dostatok pracovných síl doma, ale pomocou cudzích robotníkov mohli podnikatelia tlačiť na mzdy domácich robotníkov.

V rokoch 1922—1929 pracovalo mimo územie ČSR ako sezónni robotníci dovedna 689 441 osôb zo Slovenska.

Veľký počet schopných zdravých ľudí opúšťal pre nedostatok práce republiku a vystahovával sa do zahraničia, najmä do Ameriky, Kanady, Argentíny. Napr. r. 1929 opustilo ČSR natrvalo 30 688 osôb, z toho 19 375 zo Slovenska. V rokoch 1920—1930 opúšťalo Československo každoročne priemerne 31 500 osôb, ktorým riadne vystavili pasy, okrem toho však značný počet opustil územie ČSR bez pasu.¹⁷

Tak sa štát zbavoval produktívnych pracovníkov, ktorým nevedel dať prácu a ktorí stratili nádej, že prácu niekedy dostanú.

Stagnácia vo vývoji výrobných síl, nevyužívanie produktívnych pracovníkov, rast nezamestnanosti, stále väčší počet ľudí vytláčaných z výroby za súčasného zvyšovania neproduktívnych pracovníkov a narastania zbytočnej práce, to nie je len charakteristika pomerov v kapitalistickom Československu, ale je to charakteristika celého kapitalistického systému.

Len takýto systém mohol vytvoriť novomalthuziánsku teóriu o prebytočných ľuďoch a o nevyhnutnosti vojen na zlikvidovanie týchto zbytočných ľudí.

Socialistická spoločnosť naproti tomu nielen že nepozná nezamestnanosť, ale bojuje s problémom pracovných síl.

Počet produktívnych síl ako jeden z predpokladov zväčšenia spoločenského produktu sa neustále zvyšuje. Preto socialistická spoločnosť, ktorá dnes vykazuje najväčší ročný prírastok obyvateľstva, nepozná problém, ako týchto ľudí zamestnať. Tu neexistujú „prebytoční ľudia“, pre ktorých už podľa Malthusa niet miesta na hostine prírody.

Produktívna práca v komunizme

Je jasné, že produktívna — výrobná — práca má v socializme podstatnú dôležitosť. Pomocou absolútneho zväčšovania jej objemu za súčasného zvyšovania jej produktivity a ekonómie materiálových nákladov, rozvíjajú sa výrobné sily spoločnosti, rozvíja a rozširuje sa socialistická výroba na základe najvyššej techniky, postupne sa buduje materiálna základňa socializmu a upevňuje sa socialistické zriadenie. Táto produktívna práca má však v období prechodu od socializmu ku komunizmu nie menší význam.

Na to, aby sa vyrábalo také množstvo spotrebných výrobkov, aby sa mohli distribuovať podľa zásady každému podľa jeho potrieb, treba, ako hovorí súdruh Stalin pri stanovení troch hlavných predbežných podmienok prechodu ku komunizmu „po prvé trvale zaistiť nie »mýtickú« — »racionálnu organizáciu« výrobných síl, ale nepretržitý rast všetkej spoločenskej výroby s prednostným rastom výrobných prostriedkov”.¹⁸

Ďalšou podmienkou je postupne pozdvihovať kolchoznú vlasťnosť na vlasťnosť vŕšľudové a konečne dosiahnuť potrebný kultúrny vzostup celej spoločnosti.

Pri uskutočňovaní tretej podmienky je nevyhnutné neustále zvyšovať kultúrnu a technickú úroveň produktívnych pracovníkov pracujúcich fyzicky, aby postupne zmizli podstatné rozdiely medzi duševnou a fyzickou prácou, ktoré ešte existujú v socialistickej spoločnosti.

Postavenie a úprava produktívnej práce má však veľký význam aj priamo pre komunistickú spoločnosť.

Všimnime si toto Engelsovo vyjadrenie:

„Starý výrobný spôsob sa musí teda od základov prevrátiť a najmä musí zmiznúť stará deľba práce. Miesto nej musí nastúpiť organizácia výroby, v ktorej by na jednej strane nemohol nijaký jednotlivec zvaliť na druhého svoj podiel na produktívnej práci, tejto prirodzenej podmienke ľudskej existencie a v ktorej na druhej strane by sa produktívna práca miesto prostriedku porobenia stala prostriedkom oslobodenia ľudí, poskytujúc každému jednotlivcovi príležitosť, aby mohol všetky svoje schopnosti, telesné i duševné, rozvinúť a uplatniť vo všetkých smeroch, a v ktorej by sa takto z bremena stal pôžitok.“¹⁹

V známom predhovore k Marxovej *Biede filozofie* vyvracia Engels lassalovskú teóriu „plného výťažku práce“, ktorú znova rozvíjal Rodbertus a ukazuje na nevyhnutnosť úhrady neproduktívnych spoločenských funkcií. Pokračuje ďalej:

„To je správne, len pokiaľ platí dnešná deľba práce. V spoločnosti s povinnosťou všeobecnej produktívnej práce, ktorá je predsa tiež »mysliteľná« to odpadá. Ostala by však nevyhnutnosť spoločenského rezervného a akumulačného fondu, a preto by potom tiež robotníci, t. j. všetci, síce ostali v držaní a používaní súkromného výrobku, každý jedinec by však neobdržal »plný výťažok svojej práce.«“²⁰

Z uvedených citátov je zrejmé, že klasikovia marxizmu-leninizmu považovali za nevyhnutné, aby sa produktívna práca v komunistickej spoločnosti rozdelila medzi všetkých členov spoločnosti, aby sa všetci zúčastňovali ako na práci produktívnej, tak aj na práci spoločensky nevyhnutnej nevýrobnej.

Súdruh Stalin poukazuje v tejto súvislosti na potrebu skrátiť pracovný čas, aby členovia spoločnosti mali dostatok voľného času pre nadobudnutie všestranného vzdelania, ďalej na potrebu „zaviest’ všeobecne povinnú polytechnickú výchovu, nevyhnutnú na to, aby si členovia spoločnosti mohli slobodne voľiť povolanie a aby neboli po celý svoj život pripútaní k jednému povolaniu“.²¹

Uskutočnenie zásady, že každý člen komunistickej spoločnosti bude určitý čas pracovať ako v oblasti produktívnej, tak aj neproduktívnej spoločensky nevyhnutnej práce, bude znamenať, že sa práca stane pre každého potrebou a nevyhnutnosťou, že sa z bremena stane predmet radosti a uspokojenia.

Ak je komunistická spoločnosť charakterizovaná okrem iného spojením produktívnej práce a spoločensky nevyhnutnej nevýrobnej práce v živote každého člena spoločnosti, neznamená to však, že tieto dva druhy práce by boli spojené aj vo svojich výsledkoch. Práca produktívna bude vždy prácou vytvárajúcou spoločenský produkt, kým spoločensky nevyhnutná nevýrobná práca tento výsledok mať nebude. Jej výsledkom bude upevňovanie a zvyšovanie organizácie a riadenia výroby a spoločnosti, upevňovanie zdravia jej členov a vytváranie prostriedkov pre ukávanie ich vedeckých, umeleckých, kultúrnych potrieb.

Podstata oboch druhov práce je však rovnaká. Tá či oná práca je práca slobodná, komunistická práca pre seba a pre celú spoločnosť.

POZNÁMKY

- ¹ Takéto delenie už možno nájsť napríklad u starého Hesioda.
 „Na toho sa hnevajú bohovia, hnevajú sa ľudia, kto si žije bez práce, súc svojimi mravmi rovný bezchvostým trubcom. Lepší život potom ohraničili bohovia a prácou rúk svojich sa mužovia stávajú ušľachtilými.“
 Hesiodos, grécky epik VII. stor. pred n. l. Pôvodom roľník, ospevuje vo svojom diele statočnú fyzickú prácu, ktorá vedie k prospechu všetkých ľudí. Jeho práca *Erga kai hemeraí, Práca a dni*, vyšla v českom preklade, Rovnosť, Brno 1950.
- ² B. Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda, 1947, 154.
- ³ Tamtiež.
- ⁴ K. Marx, *Teórie nadhodnoty*, Partizdat, 1936, 159, ruský preklad.
- ⁵ K. Marx, *Dopis Engelsovi, Anti-Dühring*, Svoboda, 1947, 329.
- ⁶ Tamtiež, 156.
- ⁷ Tamtiež, 160.
- ⁸ K. Marx, B. Engels, *Spisy XIX*, č. I. 324, ruský preklad.
- ⁹ K. Marx, *Teórie nadhodnoty*, Partizdat, 1936, 156, ruský preklad.
- ¹⁰ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Svoboda, 1952, 16.
- ¹¹ J. A. Konrod, *Základné otázky marxisticko-leninského učenia o produktívnej práci v kapitalizme a socializme*. Izvestija Akademii nauk SSSR, oddel. ekonomiky a práva, 1/47.
- ¹² K. Marx, *Teórie nadhodnoty*, Partizdat, 1936, III, ruský preklad.
- ¹³ Dáta sú vypočítané a spracované podľa údajov *Štatistické ročenky ČSR 1936*, vydal Štátni úrad štatistický, a podľa *Štatistickej príručky* z roku 1948.
- ¹⁴ Zostavené podľa zpráv o výsledkoch Stalinských päťročníc a podľa referátov na XIX. sjazdu KSSS.
- ¹⁵ Zpráva Ústredného štatistického úradu o plnení štátneho plánu SSSR za rok 1953, RP 32/54.
- ¹⁶ Zpráva čs. Štátneho úradu štatistického o plnení plánu v roku 1952, RP 30/53.
- ¹⁷ Dáta sú vypočítané a spracované podľa ročenky *Slovenský priemysel r. 1929*. (Výročné zprávy ústredného združenia Slovenského priemyslu, nákladov vlastným, 1930). Ďalej podľa tých istých ročeniek z roku 1927, 1928, 1941, 1942. Ďalej podľa údajov publikácie *Štatistická príručka Slovenska 1948*, vydal Štátny plánovací a štatistický úrad v roku 1948.
- ¹⁸ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Svoboda, 1952, 39.
- ¹⁹ B. Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda, 1947, 251.
- ²⁰ B. Engels, *Predslov k Marxovmu dielu Bieda filozofie*, Svoboda, 1950, 17.
- ²¹ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Svoboda, 1952, 40

ANDREJ LANTAY

SKŪSENOSTI Z BOJA O LEPŠIE VYUŽITIE ENERGETICKÝCH ZDROJOV

Výroba elektrickej energie v Československu vzrástla oproti predvojnovému stavu na trojnásobok. R. 1937 sa vyrobilo 4,1 miliardy kWh, r. 1953 dosiahla výroba elektrickej energie 12,5 miliardy kWh. Na Slovensku dosiahla táto výroba r. 1953 tri a pol násobok predvojnovovej úrovne.

Napriek tomuto podstatnému zvýšeniu vznikol nepomer medzi výrobou elektrickej energie a potrebami národného hospodárstva v priebehu socialistickej industrializácie Československa. Rozvoj energetickej základne vážne zaostal za rýchlym rastom priemyselnej výroby; toto zaostávanie popri zaostávaní poľnohospodárstva, palivovej a rudnej základne tvorí jednu z najvážnejších disproporcií rozvoja národného hospodárstva Československa po skončení prvej päťročnice.

Disproporcía spôsobená zaostávaním rozvoja energetickej základne je o to vážnejšia, že elektrická energia je najvšeobecnejším druhom energie a uplatňuje sa najrozmanitejším spôsobom vo všetkých odvetviach národného hospodárstva a v živote celej spoločnosti.

Keď zaostáva rozvoj energetickej základne, keď vzniká disproporcía medzi výrobou a spotrebou elektriny, spomaľuje sa rozšírená socialistická reprodukcia, rozvoj výrobných síl naráža na prekážky. Musí sa spomaľovať zavádzanie nových výrob, najmä výrob s veľkými nárokmi na elektrickú energiu; zavádzanie novej techniky, nových moderných strojov, mechanizácie a automatizácie, čo obvykle vyžaduje zvýšené množstvo elektrickej energie, je sťažené. Nedostatok elektrickej energie spôsobuje aj mnohé hospodárske škody pri jestvujúcej výrobe: neplánované pracovné prestávky s nepriaznivými dôsledkami pre plnenie výrobného plánu a pre vlastné náklady výroby, niekedy aj vážne zásahy do technologického procesu s veľkými škodami na surovinách. Vypínanie prúdu zapríčiňuje aj veľa nepríjemností obyvateľstvu a znamená vážnu ujmu na životnej úrovni pracujúcich.

Proporcionálny, harmonický rozvoj národného hospodárstva v socializme a pri budovaní socializmu je objektívnou nevyhnutnosťou, pričom konkrétne proporcie rozvoja určujú požiadavky základného ekonomického zákona socializmu. Rozšírená socialistická reprodukcia vyžaduje určité, konkrétne proporcie medzi odvetvami národného hospodárstva i medzi jednotli-

vými odvetviami priemyslu, ktoré sú určené cieľom socialistickej výroby, t. j. zabezpečením maximálneho uspokojovania neustále rastúcich materiálnych a kultúrnych potrieb celej spoločnosti, ako aj prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa, t. j. nevyhnutnosťou nepretržitého rastu a zdokonaľovania socialistickej výroby na základe najvyššej techniky.

Porušenie objektívne nevyhnutných proporcií medzi zaostávajúcou energetickou základňou a medzi ostatnými odvetviami národného hospodárstva má ten následok, že nemožno plne zabezpečiť požiadavky základného ekonomického zákona socializmu. Zväčšovanie alebo dlhšie trvanie tejto disproporcie by sa prejavilo ako vážna brzda pri ďalšom budovaní socializmu v našej republike.

Veľkou prednosťou socialistického spoločenského zriadenia je, že umožňuje predvídať vznik disproporcií a včas im zabrániť; ak disproporcie napriek tomu z hocakých dôvodov vzniknú, dáva zákon plánovitého (proporcionálneho) rozvoja možnosť uvedomele, plánovite tieto disproporcie odstraňovať a zabezpečiť harmonický vývin národného hospodárstva.

J. V. Stalin nás učí, že možnosť neslobodno zamieňať so skutočnosťou. Možnosť odstrániť disproporciu v rozvoji energetickej základne zmení sa na skutočnosť len húževnatým realizovaním opatrení strany a vlády na zabezpečenie harmonického rozvoja národného hospodárstva Československej republiky, a to najmä vo výstavbe nových energetických zdrojov.

Druhou stránkou tejto otázky je lepšie využívanie existujúcich zdrojov výroby elektrickej energie a správne hospodárenie s elektrickou energiou u spotrebiteľov. Využitie rezerv, ktoré sú vo výrobe aj v spotrebe elektrickej energie, uľahčí a urýchli proces odstraňovania disproporcie v rozvoji energetickej základne nášho národného hospodárstva.

Úlohou tohto článku je poukázať na skúsenosti získané na Slovensku pri prekonávaní ťažkostí so zásobovaním elektrickou energiou v posledných rokoch päťročnice, a to tak na strane výroby, ako aj na strane spotreby. Skúsenosti pracovníkov elektrární s odstraňovaním poruchovosti zariadenia, so skrácovaním revízií, s reguláciou odberu elektrického prúdu, so zlepšovaním využitia elektrární atď. sú svedectvom veľkého ekonomického významu boja o využitie rezerv vo výrobe; skúsenosti so zavádzaním odberových diagramov a noriem spotreby elektrickej energie v závodoch ukazujú na ďalšie možnosti úspor a účelnejšieho hospodárenia s elektrickou energiou.

* * *

Boj proti zaostávaniu rozvoja energetickej základne československého hospodárstva začala strana a vláda už r. 1951. Zvýšené úlohy päťročnice stanovené na februárovom zasadnutí ÚV KSČ r. 1951 boli určené na odstránenie a zmiernenie niektorých disproporcií, medziiným aj na rozšírenie energetickej základne. Zvýšením úloh päťročného plánu zabezpečil sa síce rýchlejší rozvoj priemyselnej výroby, ale ako to konštatuje vládne vyhlá-

senie z 15. septembra 1953 nedosiahol sa cieľ, pokiaľ ide o urýchlený rozvoj surovínovej a energetickej základne. Naopak, sabotážnickou a záškodníckou činnosťou protištátneho sprisahaneckého centra, najmä pri dezorganizovaní investičnej činnosti, disproporcie sa ešte prehlbovali. Na plenárnom zasadnutí ÚV KSC v dňoch 3.—6. decembra 1953 s. Široký taktó charakterizoval jestvujúcu disproporciu medzi výrobou a potrebou elektrického prúdu: „Najväčšou slabinou nášho úsilia o zvýšenie životnej úrovne pracujúcich je zásobovanie elektrickým prúdom. Tento nedostatok zapríčiňuje nášmu národnému hospodárstvu mnohomiliónové škody, pričom pracujúci si právom sťažujú na časté vypínanie prúdu v domácnostiach.“

Táto charakteristika s. Širokého platí vo zvýšenej miere pre Slovensko. Socialistická industrializácia Slovenska, najmä päťročný plán a jeho zvýšené úlohy, znamenali prudký vzrast priemyselnej výroby na Slovensku, a to aj v takých výrobných odvetviach, ktoré majú mimoriadne veľké nároky na elektrickú energiu. Tak napr. výroba hliníka spotrebuje sama toľko elektrickej energie, koľko stačí vyrobiť veľká elektrárňa. Aj nové veľké strojárne, chemické továrne a ostatný priemysel znamenal podstatné zvýšenie spotreby elektrickej energie.

Za roky päťročnice vzrástla spotreba veľkoodberateľov, t. j. najmä priemyslu, o 180%; tu sa počíta len spotreba z verejnej siete, bez ohľadu na zvýšenú výrobu v závodných elektrárňach. Maloodber elektrického prúdu, ktorý predstavuje najmä spotrebu v domácnostiach (popri drobnom odbere pre obchod, malé výrobne, komunálne služby, školy a p.), vzrástol za roky päťročnice o 125%. Je to výrazný prejav vzrastu hmotnej a kultúrnej úrovne na Slovensku.

S takýmto prudkým rastom spotreby nestačila výroba elektrickej energie na Slovensku držať krok, a to najmä pre cneskorovanie výstavby nových elektrární. Ťažkosti so zásobovaním elektrickou energiou sa na Slovensku začali už v rokoch dvojročnice; disproporcía medzi výrobou a spotrebou elektrického prúdu sa stále stupňovala a zásobovacie ťažkosti nadobudli veľmi vážny ráz v posledných rokoch päťročnice. Len presun elektrickej energie z Moravy, ktorý sa r. 1953 zvýšil oproti r. 1949 viac ako 6-krát, umožnil zvládnuť tieto ťažkosti bez podstatného ohrozenia výroby.

Na vyjadrenie škôd, ktoré národnému hospodárstvu na Slovensku spôsobil nedostatok elektrickej energie, niet vhodného súhrnného ukazovateľa. Môžeme si však o týchto škodách urobiť predstavu, ak vezmeme do úvahy množstvo elektrickej energie, ktorú elektrárne nemohli dodať priemyslu, hoci by ju bol priemysel potreboval. Množstvo prúdu, o ktoré boli odberatelia ukrátení v posledných dvoch rokoch päťročnice vypínaním, dosahuje asi 40 mil. kWh.

Obmedzovanie dodávok elektriny a vypínanie prúdu spôsobili výrobe veľké škody a boli brzdou v plnení plánu najmä v takých odvetviach priemyslu, ktoré boli najviac vypínané, t. j. pri výrobe spotrebných predmetov.

Pred zavedením regulačných opatrení malo vypínanie často neplánovitý, ba až chaotický ráz. Závody sa nemohli na vypínanie nijako pripraviť, robotníci prišli do práce, začali pracovať, ale vypnutie prúdu im nadiktovalo nútenú pracovnú prestávku, ktorá trvala dve, tri, niekedy aj viac hodín. Len straty na mzdách, zavinené vypínaním, dosahovali v niektorých veľkých závodoch mesačne státisícové sumy. Neslobodno podceňovať ani morálne a politické škody, zavinené nútenými pracovnými prestávkami pre nedostatok prúdu.

Vypínanie elektrického prúdu malo nepriaznivé dôsledky aj v poľnohospodárstve. Niektoré obce boli často dlhé hodiny, niekedy aj celé dni bez prúdu; elektrické zariadenia, ako príprava krmív, napájanie, elektrické dojenie atď. ostali bez úžitku a museli sa nahradzovať ručnou prácou. Postihlo to najmä štátne majetky a JRD. Vypínanie prúdu spôsobilo vážne starosti aj sušiarňam tabaku.

Časté vypínanie prúdu v domácnostiach znamenalo aj priamu ujmu na životnej úrovni pracujúcich. Vzrast spotreby prúdu v domácnostiach spôsobili väčšie nároky na osvetlenie v domácnosti, zväčšovanie počtu rádiových prijímačov, rozšírené používanie pračiek, chladničiek, elektrických hladidiel a iných spotrebičov. Vypínanie prúdu znemožňuje nerušene používať tieto prejavy zvýšenej hmotnej a kultúrnej úrovne pracujúcich, a preto sú ich sťažnosti na časté vypínanie prúdu oprávnené.

Ťažkosti v zásobovaní elektrickým prúdom neostali bez vplyvu ani na ostatné úseky nášho života. Prerušovanie dodávky elektrickej energie spôsobilo škody a neprijemnosti v stavebníctve, doprave, v zdravotníctve, v kultúrnych podnikoch atď.

Bolo nevyhnutné urobiť účinné opatrenia na odstránenie alebo aspoň zmiernenie porúch v zásobovaní elektrickou energiou. Na Slovensku sa už v prvých rokoch päťročnice robili určité opatrenia najmä obmedzovacie, ale vlastný boj o zlepšenie zásobovania elektrickou energiou sa začal po uznesení strany a vlády z decembra 1951.

* * *

V decembri prijali strana a vláda Uznesenie o opatreniach na zlepšenie práce elektrární a rozvodných zariadení a na zaistenie výstavby nových elektrární a rozvodných zariadení. Tento dokument bol základom pre započatie intenzívneho boja o zlepšenie energetickej situácie v našej republike.

Uznesenie strany a vlády sa delí na dve časti: prvá časť obsahuje opatrenia na zlepšenie vo výrobe elektrickej energie a na regulovanie jej spotreby, druhá časť sa zaoberá zaistením výstavby elektrárenských zariadení.

Je zrejmé, že definitívne odstrániť disproporciu spôsobenú zaostávaním energetickej základne možno len intenzívnou výstavbou nových zdrojov výroby elektrickej energie, teda kalorických i vodných elektrární, ako aj vý-

stavbou rozvodných zariadení, ktoré umožnia presuny elektrickej energie na veľké vzdialenosti. Zvýšené úlohy päťročnice zahrnovali potrebné investície pre túto výstavbu, ale stále oneskorovanie výstavby brzdilo uvádzanie nových energetických výkonov do prevádzky. Energetika tak nemala nielen potrebný predstih pred rozvojom ostatného priemyslu, ale ani nedržala krok s týmto rozvojom, takže sa disproporcía zväčšovala. Zvýšiť tempo výstavby elektrární bola preto úloha nesmierne dôležitá, ale aj veľmi ťažká, pretože záškodnícka činnosť sprisahaneckého centra zanechala v investíciách také vážne stopy, že ich prekonanie vyžaduje úsilia niekoľkých rokov. Preto opatrenia strany a vlády na včasné dokončenie výstavby najdôležitejších energetických diel, na projekčné zabezpečenie výstavby, na zlepšenie jej organizácie a na jej urýchlenie musíme považovať za dokumenty základného významu. Uznesenie strany a vlády pamätalo pritom aj na to, aby sa preverila potreba elektrickej energie a aby sa na tom základe upravil plán výstavby nových výkonov na roky 1953 až 1955.

No popri zaostávaní výstavby energetických diel vážne spolupôsobili pri zväčšovaní disproporcie medzi výrobou a spotrebou elektrickej energie aj nedostatky v existujúcich elektrárňach, najmä veľká poruchovosť zariadenia. Tu bola skrytá veľká rezerva, ktorej využitie mohlo v krátkom čase zlepšiť energetickú situáciu a zabrániť mnohým škodám, spôsobeným poruchami v dodávkach prúdu. Preto uznesenie strany a vlády priznáva veľkú vážnosť opatreniam, ktoré majú zlepšiť situáciu vo výrobe elektrickej energie.

Otázkou výstavby nových energetických diel sa nechceme v tomto článku zaoberať; ide nám o skúmanie opatrení na zlepšenie výroby, na využitie rezerv vo výrobe, a opatrení na strane spotreby. Treba však od začiatku upozorniť, že základnou otázkou ostáva stále výstavba nových elektrární, lebo rezervy, ktoré sa dajú využiť vo výrobe a získať reguláciou odberu, majú svoje hranice a nestačia na riešenie disproporcie medzi výrobou a spotrebou elektriny. Tým sa však nijako nezmenšuje ich dôležitosť a vážnosť; naopak, opatrenia na plné využitie týchto rezerv sa musia stať trvalým zjavom v našich elektrárňach aj pri spotrebe elektrickej energie.

Uznesenie strany a vlády z decembra 1951 rozdeľuje tieto opatrenia na niekoľko skupín. Ide tu o opatrenia proti poruchovosti elektrární a sietí, o odstránenie disparity elektrárenských zariadení, o urýchlenie opráv, o zvýšenie hospodárnosti, o zvýšenie využitia parných elektrární, o regulovanie spotreby elektrickej energie, o jej hospodárne používanie a o zlepšenie práce závodných elektrární. Uznesenie sa ďalej zaoberá celkovým zlepšením práce energetiky, najmä zlepšením straníckej a masovopolitickej práce a správnym rozmiestňovaním kádrov. Skúmajme skúsenosti pracovníkov elektrární na Slovensku s uskutočňovaním týchto opatrení.

Vysokú poruchovosť zariadení v elektrárnach a v rozvodných zariadeniach označuje uznesenie strany a vlády z decembra 1951 za hlavnú príčinu nespoľahlivej a nekvalitnej dodávky elektrickej energie. Správnosť tohto konštatovania potvrdzuje tá skutočnosť, že v elektrárnach na Slovensku bolo r. 1951 vo výrobe 253 porúch, pre ktoré odpadla výroba 73 448 000 kWh. V rozvode, vo vedeniach veľmi vysokého napätia, od ktorých závisí odber celých veľkých oblastí, bolo r. 1951 50 porúch, vo vedeniach vysokého napätia 925 porúch.

Príčiny poruchovosti elektrárenských zariadení a rozvodu môžeme rozdeliť do dvoch hlavných skupín: na príčiny spôsobené nesprávnou prácou zamestnancov elektrární a na príčiny spôsobené vadnými zariadeniami. Skúmanie priebehu poruchovosti v ďalších rokoch nám ukáže, ktoré príčiny vcelku viac zavážia.

R. 1952 poklesol počet porúch vo výrobe na 177, odpadnutá výroba následkom porúch na znížila na 60 545 000 kWh. V rozvode, vo vedeniach veľmi vysokého napätia bolo už len 11 porúch a vo vedeniach vysokého napätia sa znížil počet porúch práve na polovicu, na 464 prípadov.

R. 1953 bolo vo výrobe už len 113 porúch, ale spôsobili väčší výpadok výroby ako v minulom roku, až 69 587 000 kWh. Vo vedeniach veľmi vysokého napätia sa znížil počet porúch na tri prípady, na vedeniach vysokého napätia zas na polovicu predchádzajúceho roku, na 238 prípadov.

Pokles počtu porúch od roku 1951 do roku 1953 vo výrobe elektrickej energie o 55%, vo vedení vysokého napätia o 74% a najmä vo vedeniach veľmi vysokého napätia o 94% možno považovať za veľký úspech pracovníkov elektrární na Slovensku. Menej priaznivé sú však výsledky v znížení výpadku výroby kWh pre poruchy.

Pri poklese počtu porúch za dva roky na 45% vo výrobe sa výpadok výroby znížil r. 1952 na 82% a r. 1953 zas vzrástol na 95% stavu z roku 1951. To svedčí o tom, že sa podarilo odstrániť hlavne menšie poruchy, s kratším trvaním, ktoré síce veľmi rušivo zasahujú do zásobovania elektrickou energiou, ale neznamenajú veľký výpadok výroby. Ostali vážne, dlhotrvajúce poruchy, ktoré okrádajú naše hospodárstvo o milióny kWh. Napríklad r. 1953 tri vážne poruchy — v dvoch kalorických a v jednej vodnej elektrárni — spôsobili samy výpadok výroby 52 mil. kWh. Spomenuté tri veľké poruchy boli na novom zariadení elektrární, ktoré dodalo elektrárňam strojárstvo.

Z predchádzajúcich úvah sa dá urobiť záver, že odstránenie bežných porúch vo výrobe je v rukách elektrární a že pracovníci elektrární na Slovensku môžu túto úlohu zvládnuť. Vážnou prekážkou pri odstraňovaní poruchovosti nového zariadenia ostáva však otázka kvality dodávok elektrárenských zariadení od strojárstva. Najmä v tomto období nášho budovania, keď sa naša krajina usiluje odstrániť disproporciu v rozvoji energetickej základne a naše hospodárstvo potrebuje každý kilowatt výkonu, je mimoriadne dôležité, aby dodávky zariadení pre elektrárne boli bezchybné.

Ináč sa nevyhneme veľkým poruchám so stratou desiatok miliónov kWh. Nedostatočná kvalita dodávok elektrárenského zariadenia by mohla mať najväčšie následky pri uvádzaní nových veľkých elektrární do prevádzky; veľká poruchovosť nového zariadenia môže spôsobiť, že sa nové inštalované výkony nebudú môcť po dlhé mesiace plne využiť a že naše hospodárstvo nedostane elektrickú energiu, ktorú malo plánom určenú. Zabezpečenie kvalitných dodávok zariadení pre elektrárne je kľúčovou otázkou pre odstránenie poruchovosti existujúcich, najmä však nových elektrární.

Tento záver však nijako nezmenšuje význam a veľkú závažnosť boja proti poruchovosti, ktorý vedú pracovníci elektrární. Opatrenia proti poruchovosti uvedené v uznesení strany a vlády z decembra 1951 ostávajú stále aktuálne; doterajšie úspechy v znižovaní počtu porúch nesmú pracovníkov elektrární na Slovensku demobilizovať. Musia viesť boj o ďalšie zníženie počtu porúch a hlavne nesmú ani na chvíľku ochabnúť v starostlivosti o bezchybnú obsluhu. V liste ministra energetiky a predsedníctva ROH-Sväzu zamestnancov v energetike všetkým pracovníkom elektrární a rozvodných zariadení z mája 1953 sa uvádzajú vážne prípady havárií a porúch, spôsobených neznalosťou, nepozornosťou alebo nezodpovednosťou zamestnancov elektrární. Jednou z týchto havárií, pri ktorej bol vyradený turbogenerátor o výkone 34 MW a poškodené ďalšie tri stroje toho istého výkonu, zapríčinili nedostatočné odborné znalosti obsluhujúcich pracovníkov. V liste sa ďalej uvádza prípad hrubej nedbalosti, pre ktorú bol poškodený kotol, prípad poškodenia turbíny neopatrnosťou pri skúšaní, prípad vážnej poruchy, spôsobenej neskúsenosťou mechanika.

Tieto výstražné príklady ukazujú, aké vážne následky môže mať ochabnutie starostlivosti o ľudí a o stroje. Zabezpečiť, aby pracovníci získali hlboké odborné vedomosti, získať ich pre starostlivé zaobchádzanie so strojmi, zainteresovať zamestnancov hmotne na bezporuchovej práci, starať sa o vzornú organizáciu práce a o vysokú úroveň techniky — to je cesta k splneniu uznesení strany a vlády na odstránenie poruchovosti elektrárenského a rozvodného zariadenia. Platí to, pravda, v plnej miere len za toho predpokladu, že aj dodávky elektrárenských zariadení od strojárnských závodov budú vysoko kvalitné a že chyby v dodávkach nezavinia vážne poruchy, ktorých zvládnutie by bolo nad sily pracovníkov elektrární.

* * *

Ďalšia rezerva, na ktorú poukázalo uznesenie strany a vlády z decembra 1951, bola disparita v elektrárenskom zariadení. Ide tu o nesúlad medzi kapacitou elektrického a kotolného zariadenia elektrární, najmä o nedostatočnú kapacitu kotolní. Niektoré elektrárne mali vyšší inštalovaný výkon ako výkon pohotový, lebo nedostatočná kapacita kotolného zariadenia nedovoľovala využiť plný inštalovaný výkon.

Využitie tejto zamrznutej rezervy vyžadovalo niekde len menšie technické

opatrenia, inde aj väčšie investície. Na Slovensku získal energetický systém odstránením disparít v zariadeniach elektrární 9 MW pohotového výkonu, a to hlavne rekonštrukciou kotolného zariadenia r. 1952.

Toto opatrenie sa vzťahovalo aj na závodné elektrárne, ktoré získali odstránením disparít značný pohotový výkon.

* * *

Pre správny chod elektrární má veľký význam včasné a bezchybné robenie opráv a revízií zariadenia. Napätá situácia v zásobovaní elektrickou energiou a časté poruchy v elektrárňach zvädzali však k odsunovaniu plánovaných opráv a revízií, čo tento stav ešte zhoršovalo. Generálne opravy sa plánujú tak, aby sa využili obdobia menšieho zaťaženia, využíva sa vysoký stav vody pre plný chod hydrocentrál a pre odľahčenie parných elektrární na vykonanie generálnej opravy. Generálne opravy jednotlivých elektrární, resp. zariadení musia byť starostlivo zladené, aby celková strata výkonu pre revízie nepresahovala plánovanú mieru a nespôsobila poruchy v zásobovaní. Preto každé porušenie plánu generálnych opráv, či už odsunutie alebo predĺženie opravy, má nepriaznivé dôsledky pre energetickú situáciu. Stávalo sa napr., že sa generálne opravy odsunovali tak dlho, až sa museli vykonať v zimnom období, keď je strata výkonu najväčšia.

Uznesenie strany a vlády z decembra 1951 sústredilo pozornosť na prísne zachovanie plánovitosti generálnych opráv, na ich skracovanie a na zabezpečenie potrebných náhradných súčiastok.

Zabezpečenie plánovitosti generálnych opráv a včasná príprava náhradných súčiastok a potrebného materiálu je nevyhnutnou podmienkou pre zavedenie rýchlostných metód pri opravách, pre skracovanie generálnych opráv. Celkový nedostatok výkonu kládol na elektrárne vážnu požiadavku: urýchliť opravy, skrátiť na najmenšiu mieru stratu výkonu spôsobenú revíziami.

Význam skracovania generálnych opráv najlepšie vynikne na príklade. Keď sa podarí skrátiť trvanie generálnej opravy napr. 20 MW turbogenerátora o 5 dní, získa tým naše hospodárstvo zvýšenú výrobu asi 2 milióny kWh elektrickej energie. Nie je ťažké si predstaviť, čo potom znamená skrátenie generálnych opráv v celom energetickom systéme.

Pracovníkom elektrární na Slovensku pomohol pri zavádzaní rýchlostných metód generálnych opráv príklad sovietskych energetikov. Učili sa na skúsenostiach Zakamskej elektrárne, ktorá je priekopníkom rýchlostných metód pri opravách a lepšej organizácie prevádzky.

R. 1952 mali elektrárne na Slovensku plánovaných 1835 dní na generálne opravy, ale na základe lepšej prípravy a organizácie opráv, sústredením opravárov z viacerých závodov na generálne opravy, socialistickým súťažením a hmotným zainteresovaním zamestnancov urobili plánované generálky za 1698 dní, teda skrátili ich o 137 dní. R. 1953 plánovali na generálne

opravy len 1377 dní, ale aj tento skrátený čas sa im podarilo znížiť na 1182 dní, a získať tak 195 dní.

Využitie elektrárenských zariadení, ako uvidíme neskoršie, vzrástlo ne-bývalou mierou. Ak stroje majú po celý rok pracovať deň čo deň s vysokým využitím výkonu, musia byť ročné generálne opravy urobené veľmi starostlivo, a musia byť dobre plánované aj bežné opravy. Rýchlostné metódy pri opravách nejdú na úkor ich kvality; naopak, starostlivosť, ktorá sa venuje lepšej príprave a organizácii opráv, zabezpečuje aj kvalitnejšiu prácu. Treba, aby zakamské hnutie rozvíjané podľa príkladu Zakamskej elektrárne pevne zakotvilo v našich elektrárňach ako v rýchlostných metódach opráv, tak aj v zabezpečovaní väčšej spoľahlivosti zariadenia.

* * *

Zvýšenie hospodárnosti v elektrárňach bola ďalšia úloha daná uznesením strany a vlády energetike. Opatrenia boli zamerané na zníženie špecifickej spotreby paliva na výrobu jednej kWh. Na splnenie tejto úlohy boli potrebné mnohé technické opatrenia, zvýšenie pozornosti pri obsluhu kotlov, školenie personálu, kontrola správnosti tepelných procesov, zavedenie správnych noriem spotreby paliva a prémie za úspory paliva. Úloha znela: znížiť spotrebu palív o 5%.

Každé percento ušetreného paliva v elektrárňach na Slovensku znamená veľké tisíce ton uhlia. Ak napr. parná elektráreň s inštalovaným výkonom 30 MW zníži špecifickú spotrebu uhlia na kWh o 5%, usporí ročne asi 6000 t merného paliva, t. j. uhlia o výhrevnosti 7000 kcal. Úloha ušetriť nášmu hospodárstvu desaťtisíce ton uhlia pri výrobe elektrickej energie je o to vážnejšia, že zaostávanie palivovej základne za rýchle rastúcim priemyslom tvorí najväznejšiu disproporciu nášho národného hospodárstva.

Výsledky boja našich energetikov o zníženie špecifickej spotreby uhlia na výrobu jednej kWh môžeme si ukázať na príklade troch základných parných elektrární na Slovensku: krompašskej, handlovskej a bratislavskej.

Porovnajme špecifickú spotrebu paliva na kWh v jednotlivých rokoch päťročnice (v kilokalóriách):

	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Krompachy	4320	4400	4288	3970	3837	3879
Handlová	4250	4236	4549	4428	4820	4503
Bratislava II	4367	4266	4205	4123	3945	3961

Obraz, ktorý nám poskytuje tabuľka, je veľmi nejednotný. Vidíme celkový pokles špecifickej spotreby paliva oproti roku 1948 v Krompachoch a v Bratislave II, súčasne však určité zvýšenie r. 1953 oproti predchádzajúcemu roku. Úlohu vládneho uznesenia znížiť spotrebu paliva o 5% oproti stavu v roku 1951 nedosiahla ani jedna z týchto elektrární, v Handlovej sa do-

konca špecifická spotreba paliva zvýšila aj oproti roku 1948, pričom badať veľké kolísanie v jednotlivých rokoch.

Skúmať príčiny tohto stavu by sme mohli len na základe podrobného rozboru;¹ ale aj tieto údaje stačia k záveru, že otázka spotreby paliva v našich elektrárňach patrí medzi tie úlohy, ktoré treba zvlášť starostlivo sledovať, a že treba húževnate bojovať o splnenie smernice uznesenia strany a vlády c znížení špecifickej spotreby paliva na vyrobenú kWh.

* * *

Všetky opatrenia a uznesenia strany a vlády o zlepšení práce elektrární sa vzťahujú aj na závodné elektrárne, ktoré vyrábajú značný podiel elektrickej energie v našej republike. V opatreniach išlo tiež o to, aby závodné elektrárne dodávali pravidelne svoje prebytky energetickým systémom a aby tak pomohli zmierniť nedostatok elektrickej energie. Energetické systémy dostali právo operatívne zasahovať do práce závodných elektrární.

Pre zmiernenie zásobovacích ťažkostí s elektrickou energiou na Slovensku mala dosť značný význam mobilizácia závodných elektrární pre spoluprácu s energetickým systémom. R. 1952 sa urobil dôkladný prieskum zdrojov výroby elektrickej energie, ktoré nedodávali prúd do verejných sietí, alebo dodávali vzhľadom na svoje možnosti málo. V tom čase išlo hlavne o výpomoc pri špičkovom zaťažení, najmä vo večernej špičke.

Pri vážnom nedostatku výkonov bolo nevyhnutné mobilizovať nielen moderné hospodárne zdroje, ale aj staršie, niekedy aj pomerne malé, nevýkonné jednotky, v ktorých bol náklad na vyrobenú kWh oveľa väčší ako náklady v energetickom systéme. Vznikli z toho problémy, ako uhradiť tieto zvýšené náklady, často to zapríčinilo aj prietahy. Ale v porovnaní so škodami, ktoré vznikali hospodárstvu vypínaním prúdu, boli straty spôsobené zvýšenými nákladmi v zastaralých jednotkách nepatrné. Hoci to išlo na úkor rentability energetických podnikov, musela sa urobiť mobilizácia menej hospodárnych strojov. Nebolo možné posudzovať otázku z hľadiska úzkej, kramárskej rentability, ale bolo nevyhnutné prizerať na dôležitejšiu, národohospodársku rentabilitu.

To isté platí konečne aj o vlastných pomocných zdrojoch elektrární, ktoré musia vyrábať pri špičkovom zaťažení, hoci výroba v nich je mnohonásobne drahšia ako v modernej veľkoelektrárni. Napr. výroba jednej kWh v dieselových agregátoch elektrární vyžadovala r. 1953 náklad 5,7-krát vyšší, ako je priemerný náklad v parných elektrárňach na Slovensku. Napriek tomu musia pri nedostatku výkonu, najmä v špičkách, dieselové agregáty vyrábať, ba táto výroba sa z roka na rok zväčšuje. R. 1953 sa vyrobilo dieselovými agregátmi dva razy viac ako r. 1951 a dokonca tri

¹ Bolo by napr. zaujímavé skúmať, aký vplyv malo väčšie percento hnedého uhlia pri spaľovaní na zhoršenie účinnosti spaľovacieho procesu a na zvýšenie špecifickej spotreby paliva r. 1953.

razy viac ako r. 1948. Tento núdzový stav sa odstráni až vtedy, keď bude vybudovaný dostatočný výkon v nových elektrárňach; potom dieselové agregáty, podobne ako aj iné menej hospodárne zdroje, ostanú len rezervou pre prípad porúch.

Pri mobilizácii výkonov závodných elektrární pre spoluprácu s energetickým systémom nejde, pravda, len o málo výkonné zdroje. V ľahkom priemysle, drevárskom priemysle, chémii i v iných sektoroch je viac moderných, výkonných elektrární, ktoré sú schopné vyrábať prúd hospodárne. Doterajšie dodávky závodných elektrární do energetického systému nie sú však úmerné ich výkonom. Výkon, ktorý je k dispozícii energetickému systému od závodných elektrární, predstavuje asi 4% denného maxima systému. Sú prípady, že hospodárne závodné elektrárne (napr. Rybárpole) nebežia pre nedostatok uhlia, ale zastaralé elektrárne Ministerstva palív a energetiky s horšou účinnosťou a s väčšou spotrebou paliva na kWh musia pracovať. Táto situácia znamená plytvanie uhlím a priamo voľá po riešení; plné využitie moderných závodných elektrární by bolo najlepšie zabezpečené ich začlenením do sektoru MPE.

Bolo by treba znova preskúmať túto otázku, preveriť možnosti závodných elektrární a mobilizovať moderné i menej výkonné zdroje pre zmiernenie nedostatku výkonov. Bolo by pri tom nevyhnutné, aby sa závody i energetika postavili na stanovisko národohospodárskej rentability a aby prípadné ťažkosti pri dodávkach elektrickej energie prekonali vo vedomí, že tým zmiernia škody, ktoré spôsobujú nášmu hospodárstvu poruchy v zásobovaní elektrickou energiou.

* * *

Opatrenia na reguláciu spotreby elektrickej energie, ku ktorým dalo základ uznesenie strany a vlády z decembra 1951, mali v ďalších rokoch päťročnice mimoriadne veľký význam. Skôr než sa budeme zaoberať týmito opatreniami si musíme vysvetliť, čo je základom regulácie odberu elektrickej energie.

Zabezpečenie plynulého zásobovania elektrickou energiou naráža na celkom iné problémy ako zásobovanie surovinami, palivami a materiálmi. Tieto zvláštnosti vyplývajú z toho, že elektrickú energiu nemožno uskladniť, takže elektrárne musia v každom okamihu vyrobiť také množstvo elektrickej energie, aké práve odoberajú spotrebiteľia. Elektrárne sa musia neustále prispôsobovať zmenám v zaťažení siete odberom.

Zaťaženie sa mení podľa toho, ako odberatelia pripájajú alebo odpájajú z odberu jednotlivé stroje, iné spotrebiče alebo osvetľovacie telesá. Priebeh denného zaťaženia vidíme na pripojenom diagrame. Na dennom diagrame z roku 1950 vidíme, že sa odber elektriny v priebehu dňa veľmi mení: ráno a večer je vysoký, popoludní a najmä v noci nízky. Sústreďenie veľkého odberu na určitý časový úsek vyvoláva špičkové zaťaženie elektrární.

Pri špičkovom zaťažení je výrobné zariadenie elektrárni vypäté do krajnej miery. Môže sa stať, že zaťaženie prekročí hranice výkonu výrobného zariadenia, ktoré majú elektrárne pohotovo k dispozícii, a vtedy musia elektrárne zaťaženie znížiť, t. j. vypnúť časť odberu. Inak by boli výrobné zariadenia v elektrárňach preťažené, frekvencia prúdu by klesla pod prípustnú hranicu. To by znamenalo vážne ohrozenie zariadenia v elektrárňach i v priemysle a spôsobilo by priame hospodárske škody poklesom výkonu strojov a produktivity práce v závodoch, ktoré by dostávali takúto nekvalitnú dodávku prúdu. Uznesenie strany a vlády výslovne zakazuje dodávať elektrický prúd so zníženou frekvenciou; pripúšťa sa odchýlka najviac 0,5 kmitu za sekundu.

Pri nízkom zaťažení — najmä popoludní a v noci — je zas elektrárenskú zariadenie nedostatočne využité. Takéto nerovnomerné rozloženie odberu prúdu spôsobuje nesúlad medzi výrobnými možnosťami elektrárni a medzi spotrebou. Stáva sa, že na krytie špičiek niet v elektrárňach dostatočného výkonu, ale v mimošpičkovom čase ostáva nevyužitý rezervný výkon.

Vytvorenie rovnomernejšieho odberu, rozloženie zaťaženia elektrárni čo najrovnomernejšie na celých 24 hodín má teda mimoriadnu dôležitosť, lebo umožňuje plnšie využiť výrobné zariadenie elektrárni, vyrobiť s tým istým inštalovaným výkonom väčšie množstvo kWh a lepšie uspokojovať rastúce potreby výroby i obyvateľstva. Preto regulačné opatrenia, ktoré majú za úlohu prispôsobiť odber elektrickej energie výrobným možnostiam elektrárni, rozložiť ho rovnomernejšie, sú nevyhnutné.

Vládne uznesenie uložilo Ministerstvu palív a energetiky vypracovať smernice pre používanie elektrickej energie priemyslovými a drobnými spotrebiteľmi. Ministerstvo palív a energetiky uskutočnilo túto úlohu vyhláškou zo dňa 17. mája 1952, č. 119 Ú. I. Vo vyhláške boli stanovené podmienky odberu elektriny, predpisy pre reguláciu odberu a pre hospodárne používanie elektriny. Bola vyslovená zásada, že veľkoodberatelia smú odberať prúd len v medziach dohodnutého odberového diagramu.

Záväzný odberový diagram určuje, aký výkon smie závod odberať v jednotlivých hodinách v priebehu 24 hodín. Prekročenie výkonu určeného odberovým diagramom oprávňuje rozvodný podnik vypnúť nedisciplinovaného odberateľa. Pre uzavieranie odberových diagramov platila zásada, že závody, ak to vyžaduje zabezpečenie plynulého zásobovania elektrickou energiou, sú povinné presunúť určité výrobné procesy s veľkým elektrickým výkonom, prípadne aj celé smeny na taký čas, keď je sieť menej zaťažená. Ministerstvo palív a energetiky vydávalo potom pre zimné a letné obdobia jednotlivých rokov konkrétne smernice pre regulovanie odberu. Najzávažnejším opatrením týchto smerníc bolo rozloženie práce v závodoch s jednou a dvoma smenami na tri smeny. Závody s jednou smenou smú odberať elektrinu striedavo v prvom týždni v rannej, v druhom týždni v odpoľudňajšej a v treťom týždni v nočnej smene. Závody s dvoma smenami musia zas striedať v jednom týždni rannú a odpoľudňajšiu, v druhom týždni

odpoľudňajšiu a nočnú a v treťom týždni nočnú a rannú smenu. Uskutočnenie tohto opatrenia znamenalo skutočne vážny zásah do práce závodov, a narážalo na veľké ťažkosti.

Predovšetkým bolo treba upraviť pracovný čas na závodoch podľa možností odberu elektrického prúdu a presvedčiť pracujúcich o nevyhnutnosti nočných smien. Striedanie ranných, odpoľudňajších a nočných smien v závodoch s jednou a dvoma smenami vyžadovalo aj podstatnú zmenu v doprave zamestnancov do práce. Nešlo to ľahko a bolo treba veľkej a húževnatej práce pracovníkov závodu, odborov, krajských národných výborov i pracovníkov elektrární, kým sa podarilo zladit' odberové diagramy závodov s potrebami energetiky, s technologickými možnosťami závodov, s úpravou pracovného času a s dopravou.

Ku cti pracujúcich na Slovensku treba povedať, že dosiahnuté výsledky svedčia o ich uvedomelosti a obetavosti. O výsledkoch regulácie odberu nás najlepšie môže presvedčiť pripojený diagram. Diagram znázorňuje zaťaženie energetického systému na Slovensku v priebehu 24 hodín v dvoch dňoch, a to 8. novembra 1950 a 5. novembra 1953. Sú to pracovné dni v období veľkých nárokov na elektrickú energiu: sú kratšie dni, treba svietiť skoro popoludní a závody pracujú plným tempom na splnení ročných plánov.

Spodná krivka — diagram z roku 1950 — nám ukazuje veľké kolísanie v odbere a nerovnomerné rozloženie zaťaženia: v noci vidíme hlboký pokles; nesvietí sa, pracujú len závody s troma smenami; od 5. hod. začína zaťaženie prudko stúpať: ľudia sa pripravujú do práce, závody začínajú pracovať; o 7. hod. zaťaženie vrcholí, potom krivka postupne klesá: odpadá raňajšia svetelná špička; do poludnia sa zaťaženie udržiava na výške: pracujú závody, ale po 12. hod. začne klesať a dosahuje svoj najnižší denný bod o 14. hodine, keď prvá smena skončila prácu; potom vzrastá odberom v druhej smene a postupným zapínaním svetla; večerná špička dosahuje vrcholu o 17.30 hod., ktorý je aj denným maximom; potom postupne klesá až do nočnej priehlbiny.

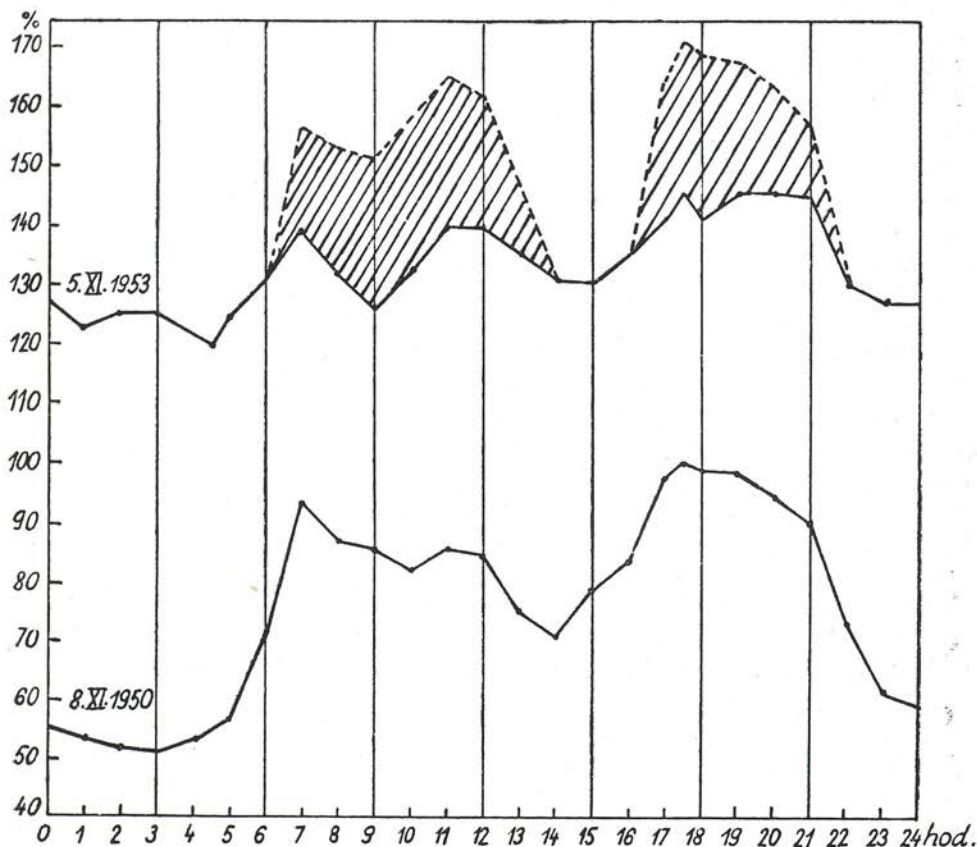
Nočný odber je taký nízky, že nočné minimum odberu dosahuje len asi polovicu denného maxima; podobne odpoľudňajší pokles je hlboký, odber dosahuje len asi 70% denného maxima. Najsprávnejšiu predstavu o nedostatočnom využití výrobných možností nám podá ukazovateľ využitia denného maxima, ktorý dostaneme tak, že počet dodaných kWh delíme denným maximom v kW. 8. novembra 1950 dosiahlo využitie denného maxima 18,3 hod., t. j. asi 76% z 24 hodín.

Iný obraz nám ukazuje diagram zo dňa 5. novembra 1953. Krivka zaťaženia má tu oveľa menšie výkyvy, nočný i odpoľudňajší pokles je miernejší, ranná a večerná špička nevystupujú tak ostro ako v dennom diagrame z roku 1950. Nočné minimum dosahuje tu 82% denného maxima, odpoľudňajší odber sa udržiava asi na 94% denného maxima. Využitie maxima dosahuje tu 21.6 hodín, teda asi 90% z 24 hodín. Denné maximum je o 18% lepšie využité ako v porovnávanom dni z roku 1950.

Pri skúmaní diagramu denného zataženia z 5. novembra 1953 nesmieme však zanedbať tú skutočnosť, že priebeh krivky je skreslený vypínaním. V konkrétnom prípade vypínanie spôsobilo, že odberatelia dostali asi o 7,6% menej prúdu, než by boli chceli odobrať v tomto dni. Nebyť vypínania, priebeh krivky by bol menej priaznivý, lebo by dopoludnia a večer odber vystúpil vyššie a bolo by väčšie aj denné maximum.

Diagram hodinového zataženia elektrárenského systému na Slovensku v dňoch 8. XI. 1950 a 5. XI. 1953.

(Stupnica je uvedená v percentách k dennému maximu 8. XI. 1950.)

Tento priebeh denného diagramu zataženia spolu s predpokladaným odberom, ktorý odpadol pre vypínanie, nás upozorňuje na závažný fakt: regulácia odberu dosahuje svoje hranice a neposkytuje už veľké rezervy. Elektrickú energiu, ktorú nebolo možné dodať pre nedostatok výkonu elektrární (znázorňujú ju šrafované plochy na diagrame), nie je prakticky

možné vyrobiť s daným výkonom, aj keby sa vykonali ďalšie regulačné opatrenia. Musela by sa dosiahnuť skoro ideálna priamka diagramu zaťaženia, denné maximum by sa muselo využiť na 23½ hodiny, t. j. na 98%. To je, pravda, stav technicky nedosiahnuteľný. Okrem toho potrebujú elektrárne určité odľahčenie v noci, aby mohli urobiť bežné plánované opravy zariadení, alebo odstrániť závady, ktoré sa vyskytli na strojoch a kotloch. Neúmerné presunutie zaťaženia na noc by nakoniec vyvolalo ten stav, že by sa muselo vypínať aj v noci, len čo by sa vyskytla hoci aj menšia porucha v elektrárňach.

V praxi sa ukázalo, že v niektorých prípadoch presun výroby na noc neprináša pre zlepšenie energetickej situácie zvlášť veľký ošoh, na druhej strane však spôsobuje vážne neprijemnosti pri výrobe. Stávalo sa, že v niektorých závodoch zaraďovali na nočné smeny aj mladistvých, hoci je to neprípustné. V snahe dohoniť plnenie plánu v takom čase, keď závod mohol dostať elektrický prúd, mládežníci sa často sami hlásili na nočné smeny. Táto otázka bola potom jednoznačne riešená tak, že mladiství nesmú byť zaraďovaní na nočné smeny, aj keby to bolo na ich vlastnú žiadosť. Podobný problém bol s takými závodmi, ktoré potrebujú malý elektrický výkon, ale majú mnoho robotníkov. V takýchto prípadoch pre malé zníženie výkonu musel byť na nočných smenách veľký počet zamestnancov, pričom to robilo veľké ťažkosti najmä zamestnaným ženám. Preto smernice o zásobovaní elektrickou energiou v zimnom období 1952/53 pripúšťajú výnimku z povinnosti odoberať prúd striedavo v nočných smenách v takých závodoch, kde je nadpolovičná väčšina žien vo výrobe a kde príkon na jedného zamestnanca nepresahuje 130 W.

Práve tak sa ukázala nevhodnosť presunu práce na noc v niektorých výrobných, napr. v mliekárňach a pri filmovej produkcii. Tu bola tiež povolená výnimka z nočného odberu. Pracovníci rozvodných závodov majú, ako vidieť, veľkú zodpovednosť pri uskutočňovaní regulačných opatrení. Musia sa usilovať, aby regulačné opatrenia boli úmerné hospodárskemu efektu, ktorý z nich plynie, aby nevyžadovali viac obetí, ako prinesú úžitku vo vyrovnaní odberu elektrickej energie.

Na druhej strane si musia závody uvedomiť, že regulácia odberu elektrickej energie nie je len dočasným núdzovým opatrením, ale trvalým zjavom nášho hospodárstva. Tendencie niektorých závodov unikáť z nočných smien a nebrať prísne odberové diagramy, len čo sa energetická situácia ako-tak zlepší, sú chybné. Skúsenosti s reguláciou odberu elektrickej energie, ktoré získali v Sovietskom sväze, ukazujú, že aj pri dostatku výkonu má rovnomerné rozloženie odberu veľký význam, lebo umožňuje lepšie využiť existujúce zdroje výroby elektrickej energie, usporiť investičné náklady, zhospodárniť výrobu. V SSSR robili rozbor technologických a pracovných postupov priamo v jednotlivých veľkých závodoch a usilovali sa umiestiť stroje s veľkými príkonmi na hodiny s menším zaťažením. Podarilo sa dosiahnuť také odberové diagramy, podľa ktorých

závody v čase špičkového zaťaženia siete znižujú odber a kompenzujú tak napr. večernú svetelnú špičku.

Aj na Slovensku získali závody veľké skúsenosti so správnym rozložením odberu. V niektorých závodoch použili spomenuté sovietske skúsenosti, a ich odberové diagramy pomáhajú zdolávať energetické špičky. Takéto odberové diagramy dosiahli vo viacerých pokročilých závodoch, ba aj v celých odvetviach. Napr. odvetvie celulózy a papiera odstránilo v odberovom diagrame celého sektoru ranné a večerné špičky, zvýšilo nočný odber a znížilo odber vo špičkách.¹

S opačným zjavom sa stretávame na mnohých závodoch, kde často porušujú regulačné opatrenia a nevidia, že tým poškodzujú naše národné hospodárstvo. Energetická inšpekcia Ministerstva palív a energetiky pri svojich kontrolách zisťuje, že „závod odoberal výkon 234 kW, povolený odber 171 kW, čo je viac o 37%“, inde „v dobe kontroly mohol závod odoberať 97,5 kW, odoberal však 162 kW, čo je viacej o 67%“ atď.²

Záverom k otázke regulácie odberu elektrickej energie na Slovensku možno povedať: Regulácia dosiahla veľmi hodnotné výsledky; získané skúsenosti sa používajú na zdokonaľovanie doterajšieho stavu. Z ďalšieho vyrovnávania odberu nemožno už očakávať podstatné zvýšenie výroby na existujúci inštalovaný výkon, rezervy, ktoré boli dané nerovnomerným rozložením odberu, sú už vcelku vyčerpané. Ide teraz o to, aby sa odstránili závady, ktoré sa vyskytli pri odberových diagramoch závodov pri rozložení práce na tri smeny. Regulácia musí nadobúdať postupne charakter trvalého zjavu podľa sovietskych vzorov, i keď treba ešte uplatňovať zvláštnosti, vyplývajúce z našej energetickej situácie. Prísne dodržiavanie regulačných opatrení je podmienkou pre zvládnutie zásobovania elektrickou energiou.

Treba pripomenúť, že jedným z dôležitých regulačných opatrení je zákaz pripájať nové odbory bez vedomia MPE a bez úmerného prírastku výkonov elektrární. Rešpektovať toto opatrenie je dôležité preto, aby sa nezvyšovali vypínacie kvóty a aby sa nezhoršovala situácia v zásobovaní obyvateľstva elektrickým prúdom.

Energetika by zas mala dbať, aby sa závody dozvedeli 2—3 dni predom o predpokladanej energetickej situácii a aby sa mohli na prípadné obmedzovanie dodávky prúdu vopred pripraviť. Námaha spojená so zostavovaním prognózy v elektrárenskom dispečingu by bola ďaleko vyvážená zmierením škôd a spokojnosťou pracujúcich v závodoch.

* * *

Všimnime si, ako sa prejavili opatrenia vo výrobe i v regulácii odberu pri zvyšovaní využitia elektrární na Slovensku. Ide tu hlavne o využitie par-

¹ Porovnaj G. Stegman, *Výsledky mobilizácie závodných elektrární a regulácia odberu elektrickej energie*, Energetika 1, 1953.

² Zo zprávy Štátnej energetickej inšpekcie pobočka Košice zo dňa 23. X. 1953.

ných elektrární, lebo využitie vodných elektrární je závislé od množstva vody. Úloha vládneho uznesenia znela: zvýšiť postupne hodinové využitie parných elektrární tak, aby r. 1955 bolo dosiahnuté využitie najmenej 4500 hodín.

Výsledky nám najlepšie vyniknú, keď budeme skúmať hodinové využitie základných parných elektrární v jednotlivých rokoch päťročnice. Ukazovateľ a hodinového využitia dostaneme tak, že delíme počet kWh výrobných za rok inštalovaným výkonom v kW.

	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Krompachy	3832	4200	4679	3435	5811	6629
Handlová	4462	4613	5087	5520	5365	6147
Bratislava II	2885	3098	4416	4279	5789	6368

Táto tabuľka nepotrebuje veľa vysvetľovania. Využitie vzrastalo z roka na rok; dočasný pokles spôsobený poruchami vidíme jedine v roku 1951 v Krompachoch a v Bratislave II a v roku 1952 v Handlovej. Nevídaný vzrast využitia od roku 1948 do konca päťročnice svedčí o úspechoch pracovníkov elektrární pri znižovaní poruchovosti a pri urýchľovaní generálnych opráv; na druhej strane je to rovnomernejšie zaťaženie, lepšie využitie v noci — teda úspech regulácie odberu. Úloha vládneho uznesenia bola vysoko prekročená.

* * *

Veľmi vážnou a doteraz zďaleka nesplnenou úlohou je zlepšiť hospodárenie s elektrickou energiou v závodoch. Uznesenie strany a vlády z decembra 1951 uložilo všetkým ministerstvám, ktorých podniky používajú elektrickú energiu, zaviesť spotrebné normy. Mali sa tiež vypracovať opatrenia pre zhospodárnenie spotreby elektrickej energie v závodoch.

Ministerstvo palív a energetiky vydalo vyhláškou zo dňa 17. mája 1952, č. 119 Ú. l. podrobné ustanovenia o hospodárnom používaní elektrickej energie. Zaviedlo sa tiež pridelové hospodárenie s elektrickou energiou, ktoré zaväzuje závody plniť plán s prideleným množstvom elektrickej energie. Vyhláškou zo dňa 18. decembra 1953, č. 379 Ú. l. vydalo Ministerstvo palív a energetiky smernice o ustanovení hlavných energetikov a o ich úlohách.

Tieto predpisy pomohli odstrániť najzávažnejšie nedostatky v hospodárení s elektrickou energiou, zamedzili zjavné plytvanie. Nejde však len o to. Zaostávanie rozvoja palivovej a energetickej základne za rastom ostatného priemyslu nás núti, aby sme zbytočne nevyplytvali ani kilogram uhlia, ani kilowatthodinu elektrickej energie, aby sme naopak hľadali možnosti úspor. Úloha šetriť s uhlím a s elektrickou energiou by sa mala stať jednou z prvých úloh všetkých pracovníkov na závodoch.

Najdôležitejšou pákou na zlepšenie hospodárenia elektrickou energiou sú normy spotreby. Ale práve v zavádzaní týchto noriem a v ich prísnom

dodržiavani pri spotrebe elektrickej energie vidíme na našich závodoch veľké rozdiely. Napr. cementárne na Slovensku majú zavedené normy spotreby a starostlivo ich sledujú, takže dosahujú najlepšie výsledky v našej republike v spotrebe kWh na tonu cementu. Na druhej strane napr. v závodoch potravinárskeho priemyslu túto úlohu doteraz nezvládli a patria v tomto smere medzi najhoršie závody. V podobnej situácii je tiež poľnohospodárstvo.

Ide o to, aby sa otázka lepšieho hospodárenia s elektrickou energiou a práve tak s uhlím stala vecou čo najširšieho okruhu pracujúcich v závodoch. Socialistické súťaženie, osobné účty úspor a najmä vnútropodnikový chozrasčot dávajú tu závodom veľké možnosti.

* * *

Uznesenie vlády zo septembra 1953 dalo pre zostavenie štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva ČSR na rok 1954 smernicu podstatne zlepšiť zásobovanie národného hospodárstva elektrickou energiou; v pláne sa má predpokladať zabezpečenie plného krytia potreby elektrickej energie pre obyvateľstvo a pre verejné osvetlenie. Táto smernica, podobne ako aj ostatné opatrenia vládneho uznesenia na zvyšovanie životnej úrovne pracujúcich na základe proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva vyžadujú odstránenie disproporcie v rozvoji energetickej základne.

Ako sme videli, definitívne odstrániť túto disproporciu možno len urýchlenu výstavbou nových zdrojov výroby elektrickej energie. Ale opatrenia na lepšie využívanie existujúcich elektrární, na rovnomernejšie rozdelenie odberu a zlepšenie hospodárenia s elektrickou energiou priniesli už doteraz pozoruhodné výsledky; prehĺbovať tieto opatrenia a ďalej zlepšovať výsledky ostáva aktuálnou a dôležitou úlohou pracovníkov energetiky i pracovníkov v závodoch, ktoré sú odberateľmi elektrickej energie.

G. ROGINSKIJ

ZOSTRENIE PROBLÉMU TRHOV V KAPITALISTICKÝCH KRAJINÁCH A PERSPEKTÍVY MEDZINÁRODNÉHO OBCHODU

Prudké zhoršenie podmienok svetového kapitalistického trhu v období všeobecnej krízy kapitalizmu, najmä v jej druhej etape, je jedným z najvýznamnejších príznakov hlbokého zahŕňovania kapitalistickej hospodárskej sústavy.

Kapitalizmus sa vôbec vyznačuje zaostávaním rastu trhov za rastom výroby. Toto zaostávanie je spôsobené protirečením medzi spoločenským charakterom výroby a súkromnou formou privlastňovania. V dôsledku takéhoto protirečenia naráža úsilie o rozširovanie výroby na obmedzenosť spotreby ľudových mäs. Ohraničenosť kapitalistického trhu v porovnaní s výrobnými možnosťami kapitalizmu sa zakaždým ostro prejavuje v hospodárskych krízach.

Zvlášť sa to ukázalo po prvej svetovej vojne. Všeobecná kríza kapitalizmu, ktorá sa začala v období vojny, podstatne zhoršila pomery na svetovom trhu. Sféra nadvlády finančného kapitálu nad svetom sa zúžila v dôsledku odpadnutia Sovietskeho sväzu od kapitalistickej sústavy. Kríza koloniálnej sústavy imperialismu vyvolala vážne a neustále narastajúce ťažkosti pre hospodárenie kapitalistických monopolov v kolóniách a závislých krajinách. Stupňujúce sa zbedačovanie ľudových mäs, vyvolané rastúcim útlakom monopolov, viedlo pri súčasnom rozširovaní výrobného zariadenia kapitalistického priemyslu k vyostreniu nesúladu medzi nízkym kúpyschopným dopytom obyvateľstva a výrobnými možnosťami priemyslu, k chronickému nevyužití podnikov a k masovej trvalej nezamestnanosti.

V dôsledku pôsobenia všetkých týchto faktorov zmenil sa relatívne rýchly rast svetového kapitalistického trhu už v prvej etape všeobecnej krízy kapitalizmu na relatívnu, vratkú stabilizáciu. A práve v dôsledku toho sa stal problém trhov základným problémom kapitalizmu.

Pod vplyvom svetovej hospodárskej krízy rokov 1929—1933 a vleklej depresie zvláštno-druhu, ktorá po nej nasledovala, pod vplyvom ďalšieho rastu biedy ľudových mäs a prevedenia hospodárstva Nemecka, Japonska, Talianska a iných kapitalistických krajín na vojnové koľaje začala sa rozkladať a podlamovať relatívna, nepevná stabilizácia svetového kapitalistického trhu.

Boj medzi kapitalistickými monopolmi o trhy nadobudol zvlášť urputný charakter. V hospodárskej politike buržoázných štátov sa vyvinul krajný nacionalizmus.

Neprestávajúca obchodná vojna, rast ciel a devízových obmedzení rozkladali mnohostranný obchod kapitalistických krajín. Vznikla a začala sa stupňovať tendencia po rozvracaní hospodárskych vzťahov medzi krajinami, vzťahov, ktoré sa vytvorili stáročným vývojom medzinárodnej delby práce a svetového trhu, tendencia po rozkladaní medzinárodnej výmeny tovarov na *jednotlivé* oblasti, zodpovedajúce „sféram vplyvu“ veľkých imperialistických štátov. Toto všetko vyostriilo do krajnosti vzťahy medzi krajinami, vytvorilo pôdu pre nové vojnové zrážky a postavilo na program dňa vojnu ako prostriedok nového rozdelenia sveta.

Nastal koniec relatívnej stabilizácie kapitalistického trhu. V období druhej svetovej vojny sa začala druhá etapa všeobecnej krízy kapitalizmu, nová etapa jej ďalšieho prehlbovania. Druhú etapu všeobecnej krízy kapitalizmu charakterizuje predovšetkým odpadnutie Číny a radu európskych krajín, ktoré vytvorili ľudovodemokratické štáty, od kapitalistickej sústavy a vytvorenie mocného socialistického tábora, ktorý stojí proti imperialistickému tábora.

Najdôležitejším ekonomickým výsledkom druhej svetovej vojny a jej hospodárskych dôsledkov bol rozpad jednotného všetko zahrnujúceho svetového trhu a vytvorenie — popri svetovom kapitalistickom trhu — nového, paralelného demokratického svetového trhu, ktorý stojí proti kapitalistickému svetovému trhu.

Závislosť krajín, ktoré teraz patria do socialistického tábora, od imperialistických štátov je likvidovaná. Monopoly najväčších kapitalistických štátov sú zbavené možnosti nanucovať za zotročujúcich podmienok svoje tovary krajinám socialistického tábora a okrádať národy týchto krajín. No na druhej strane vznikli a stále väčšmi rastú pre hospodársky zaostalé krajiny kapitalistického sveta, ako aj pre iné kapitalistické krajiny možnosti navzájom výhodne obchodovať a nakupovať nevyhnutne potrebné tovary v krajinách socialistického tábora, namiesto toho, aby získavali tovary za zotročujúcich podmienok z imperialistických štátov. Toto všetko tiež znamená, že sa prudko zmenšila sféra uplatňovania moci hlavných kapitalistických krajín (USA, Anglicka, Francúzska) nad svetovými zdrojmi, a tým sa prudko zmenšila sféra kapitalistického vykorisťovania, sféra, v ktorej si monopoly zabezpečovali maximálne zisky. To zasa značí, že podmienky svetového odbytového trhu sa budú pre tieto krajiny zhoršovať a nevyužitie ich priemyselných podnikov sa bude zvyšovať.

Problém trhov sa pre kapitalistické krajiny vyostriil po druhej svetovej vojne aj v súvislosti s novým prehĺbením krízy koloniálnej sústavy imperialismu. Pretrhnutie frontu imperialismu v Číne, Kórei, Vietname, kde vybudovali ľudové republiky, ako aj ohromný rozmach národnooslobodzovacieho boja proti imperialistickému panstvu v koloniálnych a závislých

krajinách Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky znamenajú začiatok rozpadu koloniálnej sústavy imperializmu.

Ustavičný rast protiimperialistických síl v koloniálnych a závislých krajinách je podstatným činiteľom, ktorý rozkladá základňu koloniálneho panstva, komplikuje imperialistickým štátom problém trhov pre odbyt tovarov a trhov pre vývoz „prebytočného“ kapitálu, obmedzuje možnosti uplatňovania moci hlavných kapitalistických krajín nad svetovými zdrojmi.

Určitý rozvoj miestneho ľahkého priemyslu vytvára na druhej strane v jednotlivých hospodársky zaostalých krajinách pri krajnej obmedzenosti ich vnútorného trhu stále väčšie prekážky obchodnej expanzii imperialistických štátov do týchto krajín.

V druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu sa veľmi zosilnilo pôsobenie vnútorných síl monopolistického kapitalizmu, ktoré vyostrujú problémy trhu.

Ešte nikdy v dejinách kapitalizmu nedosahoval útlak zo strany monopolov a olupovanie ľudových mäs kapitalistami také rozmery ako v období po druhej svetovej vojne. Svedčia o tom údaje o príjmoch robotníkov, o zbedačovaní roľníkov a o raste ziskov kapitalistov. V USA bola r. 1952 reálna mzda robotníkov o 30% nižšia ako v predvojnovom období; za posledných 15 rokov „zmizlo“ v USA v dôsledku zbedačovania farmárov 1,5 milióna fariem. Za ten istý čas sa zvýšili zisky monopolov, prepočítané na jedného robotníka zamestnaného v priemysle, z 293 dolárov r. 1939 na 1619 dolárov r. 1951; celkový rozsah ziskov kapitalistických korporácií USA sa zvýšil z 3,3 miliárd dolárov r. 1938 približne na 45 miliárd dolárov r. 1953.¹ V Anglicku bola r. 1952 reálna mzda robotníkov o 20% pod predvojnovou úrovňou, no zisky anglických kapitalistov sa zvýšili z 828 miliónov libier šterlingov r. 1938 na 2147 miliónov libier šterlingov r. 1950. Znižuje sa životná úroveň pracujúcich aj v iných kapitalistických krajinách. Ustavičný rast drahoty, inflácie, daní urýchľuje zbedačovanie ľudových mäs a prečerpávanie stále narastajúceho podielu národného dôchodku do vrecák monopolov. Neslýchaný rozsah dosiahlo vykorisťovanie pracujúcich v kolóniách a závislých krajinách, neobyčajne sa vystupňoval neekvivalentný charakter obchodu medzi imperialistickými krajinami a kolóniami.

Toto vykorisťovanie a olupovanie ľudových mäs monopolmi podryva čoraz viac kúpnu silu hlavných spotrebiteľov tovarov — robotníkov a roľníkov — a vedie k ešte väčšiemu obmedzeniu kapacity svetového kapitalistického trhu, ktorý sa beztak zužuje. Je charakteristické napríklad, že fyzický objem maloobchodu s potravinárskym tovarom a s priemyselným tovarom masovej spotreby bol vo Francúzsku r. 1952 o 15% nižší ako r. 1930 a vo všetkých kapitalistických krajinách bol fyzický objem celého maloobchodného obratu na jedného obyvateľa r. 1951 o 7% pod úrovňou r. 1929.

Pôsobenie všetkých spomenutých činiteľov má za následok, že problém

¹ Približný odhad podľa údajov za tri prvé štvrtročia 1953.

trhov dosiahol v druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu nový stupeň vyostrenosti. Vo sfére trhu sa odrážajú procesy kapitalistickej reprodukcie, ktoré svedčia o tom, že zahnívanie kapitalizmu sa nielen zintenzívnilo, ale nadobudlo aj nové črty. Ak bolo vtedy možné, ako ukázal V. I. Lenin vo svojej práci *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu*, napísanej roku 1916, hovoriť o tom, že nehľadiac na zahnívanie kapitalizmu vcelku, kapitalizmus rastie nepomerne rýchlejšie ako prv, tak v podmienkach druhej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu prestala táto téza platiť. Tendencia spomaľovania tempa rastu kapitalistickej výroby sa výrazne prejavila už v prvej etape všeobecnej krízy kapitalizmu. Teraz, v druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu vznikli nové tendencie kapitalistickej reprodukcie, odhalené J. V. Stalinom v práci *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*. Hoci sa kapitalizmu vlastná cykličnosť reprodukcie, t. j. striedanie období zvyšovania a poklesu kapitalistickej výroby zachováva, jednako sa rast kapitalistickej výroby môže uskutočňovať v súčasných podmienkach len na zúženej základni.

Typický je v tomto smere vývin výroby v najväčšej kapitalistickej krajine — v USA — za posledné desaťročie. Po zdĺhavej stagnácii dosiahol priemysel USA rast výroby v období druhej svetovej vojny na základe vojnových objednávok a r. 1945 dosiahol zdvojnásobenie výroby oproti r. 1929 použitím predtým nevyužitého výrobného zariadenia a určitou novou výstavbou. Ale potom priemyselná výroba USA poklesla a priebehom nasledujúceho desaťročia nedosiahol ani raz úroveň roku 1943, nehľadiac na značný rozsah nových kapitálových investícií a na obrovské vojnové objednávky. R. 1952 bol celkový rozsah priemyselnej výroby USA o 9% pod úrovňou dosiahnutou r. 1943 a rozsah výroby tzv. tovarov dlhodobého používania (vyrábaných predovšetkým ťažkým priemyslom) bol o 23% pod úrovňou dosiahnutou r. 1943. Ak prihliadneme na to, že tak počas vojny, ako aj po vojne boli v USA uskutočnené nové kapitálové investície v priemysle, ktoré rozšírili jeho výrobné zariadenie, stane sa zrejším, že sa v USA znovu, tak ako po prvej svetovej vojne prudko znížilo využitie podnikov, nehľadiac na rozširovanie vojrovej výroby. Podľa oznámenia časopisu *Economic notes*, ktorý vychádza v USA, bolo využité výrobné zariadenie priemyslu USA r. 1952 len na 56%.

V stagnácii priemyselnej výroby, v raste nevyužitia podnikov a v zväčšovaní armády nezamestnaných, pri hromadení obrovských ziskov monopolov, ktoré si hľadajú uplatnenie ako nový kapitál, prejavuje sa s osobitnou silou zahnívanie kapitalizmu. Vedie to k vyostrovaniu protirečení medzi imperialistami v ich boji za odbytové trhy a za sféry umiestenia kapitálu.

Ostrosť týchto protirečení sa prehľbuje rastom nerovnomernosti vývinu kapitalistických krajín v dôsledku druhej svetovej vojny. Pomer síl medzi imperialistickými krajinami sa prudko zmenil. Spojené štáty americké, ktorých monopoly nagazdovali za vojny obrovské zisky, značne zvýšili svoj

podiel na kapitalistickej výrobe v porovnaní s predvojnovým obdobím a sústredili vo svojich rukách veľké finančné zdroje.

Imperialisti USA si vzali za cieľ vybojovať svetové panstvo a uchvátiť predovšetkým kolónie, zdroje surovín a odbytové trhy, ktoré patria Anglicku, Francúzsku a iným kapitalistickým krajinám. Vzplanul prudký boj medzi Anglickom a USA o odbytové trhy a zdroje surovín. V tom istom čase znovu vznikla a začala sa prudko stupňovať konkurencia na svetových trhoch zo strany monopolistického kapitálu západného Nemecka a Japonska, obnoveného za pomoci amerického imperializmu.

V krajnej miere sa vyostrel boj o surovinové zdroje v súvislosti s prudkým zosilnením nesúladu medzi priemyselnou prevahou USA a silnými pozíciami Anglicka v oblasti kontroly nad svetovými zdrojmi surovín. Nasledujúce údaje ilustrujú tento nesúlad. Podiel USA na spotrebe jednotlivých druhov surovín všetkými kapitalistickými krajinami sa zvýšil r. 1951/52 oproti r. 1939: v medi a olove — z 30% na 50%, v zinku a cíne zo 40 na 50%, v alumíniu z 30 na 60%, v prírodnom kaučuku zo 45 na 55%. R. 1949 spotrebovali USA viac ako Anglicko: bavlny 4 razy, medi, zinku, cínu, prírodného kaučuku 3 razy, olova 2 razy, vlny o 17% (r. 1938 spotrebovali USA o 36% menej vlny než Anglicko). Kontrola nad mnohými dôležitými druhmi surovín, ktorých hlavným spotrebiteľom sú USA, je v tom čase však v rukách Anglicka a sčasti Francúzska, Belgicka, Holandska a iných krajín. Krajiny šterlingovej oblasti mali r. 1948 v dovoze jednotlivých surovín do USA tento podiel: v kakaových bôboch — 96%, v jute — 95%, v čaji — 82%, v diamantoch — 79%, v kaučuku — 69%, v cíne — 41%, vo vlně — 37%.

Monopolistický kapitál USA sa nechce zmieriť s takým stavom a zväzda urputný boj o znovurozdelenie svetových zdrojov surovín vo svoj prospech. Toto vyvoláva ustavične rastúci odpor zo strany monopolov iných kapitalistických krajín, predovšetkým Anglicka. Expanzia USA katastrofálne ohrozuje maximálne zisky monopolov týchto krajín. Tento boj vyvoláva ostré, mierovou cestou neriešiteľné konflikty medzi imperialistickými štátmi.

Nemenej ostré konflikty vznikli aj v súvislosti s bojom o znovurozdelenie odbytových trhov. USA využili výhodnú situáciu v období vojny a dosiahli na svetových odbytových trhoch značnú prevahu nad všetkými ostatnými kapitalistickými krajinami, počítajúc do toho aj Anglicko. Pred vojnou, r. 1937 bol podiel USA na celkovej sume vývozu kapitalistických krajín 12,6% a koncom vojny, r. 1945 už 40%. V súvislosti s bojom iných kapitalistických krajín o obnovenie svojich bývalých pozícií klesol podiel USA na svetovom kapitalistickom vývoze r. 1950 na 18%, ale potom v dôsledku zintenzívnenia agresívneho boja USA o uchvátenie trhov zvýšil sa ich podiel r. 1952 zasa na 20,5%.

Anglicko mohlo len na krátke obdobie o niečo zvýšiť svoj podiel na svetovom kapitalistickom vývoze, a to z 10% r. 1937 na 12,6% r. 1949 odstránením nemeckej a japonskej konkurencie. Ale potom konkurenti znovu

zatlačili Anglicko; jeho podiel na svetovom vývoze kapitalistických krajín sa začal znižovať a r. 1952 klesol na 10%.

V tejto situácii stupňujúceho sa boja o trhy rastie ochranárstvo vo všetkých kapitalistických krajinách. Zavádzajú sa nové dovozné obmedzenia, uplatňujú sa najrozličnejšie prostriedky podporovania a forsírovania vývozu; s novou silou sa obnovuje obchodná vojna, dumping a valutová vojna.

Ďalšie vyostrovanie problémov trhu v druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu má za následok hlboký rozvrat medzinárodného kapitalistického obchodu.

* * *

Hlavnou silou, ktorá prehľbuje rozvrat medzinárodného obchodu a dezorganizuje hospodárstvo kapitalistických krajín, je v súčasných podmienkach americký imperializmus, ktorý stupňuje svoju expanziu a baží po svetovláde.

Ničivá úloha americkej expanzie sa prejavuje predovšetkým v tomto:

1. V medzinárodnom kapitalistickom obchode sa vytvorila neobvyklá a krajne znetvorená situácia. Kapitalistické krajiny, počítajúc do toho aj priemyselne vyvinuté krajiny západnej Európy, sú prinútené dovážať tovary z USA namiesto toho, aby používali tovary vlastnej výroby, alebo získavali tovary z iných krajín za výhodnejších podmienok. A to sa dosahuje tým, že pôžičky alebo „dary“, ktoré poskytujú Spojené štáty na základe rozličných zotročujúcich dohôd o „pomoci“ alebo „vzájomnej obrane“, realizujú sa ako dodávky tovarov z USA. Dohody o týchto dodávkach sa v podstate redukovujú na to, že krajine, ktorá dostáva „pomoc“, ukladá sa záväzok nakupovať v USA tovary podľa zoznamu a cien, nadiktovaných Spojenými štátmi, a USA prekážajú takejto krajine voľne nakupovať príslušné tovary v iných krajinách. Približne 30% celkovej sumy vývozu USA po vojne (a v jednotlivých rokoch až 45%) sa financuje dotáciami zo štátneho rozpočtu USA na „zahraničnú pomoc“.² Táto časť vývozu sa násilne nanucuje krajinám, ktoré dostávajú „pomoc“, a je v podstate svojráznou formou nehanebného nanucovaného dumpingu. Nútený dovoz preležaných a prebytočných tovarov z USA vedie k hrdúseniu miestneho priemyslu, k rastu nezamestnanosti a k nevyužitiu podnikov.

V mnohých prípadoch USA prinucujú krajiny, ktoré upadli do závislosti od nich, dovážať americké tovary bez ciel, čo vedie k analogickým výsledkom. Tak predvída napríklad dohoda o americko-japonskej hospodárskej „spolupráci“ oslobodiť značnú časť amerického dovozu od vyrúbenia cla. Na bezcolný dovoz tovarov z USA boli prinútené aj niektoré krajiny Latinskej Ameriky, Grécko atď.

² Vidno to z porovnania týchto údajov: súhrn položiek vlády USA na všetky druhy „pomoci“ cudzím štátom, ktoré boli v drvivej väčšine určené na financovanie dodávok tovarov z USA, bol od skončenia vojny do konca r. 1952 38 miliárd dolárov a suma vývozu USA za roky 1945—1952 dosahovala 99 miliárd dolárov.

USA sa u iných krajín nástojčivo domáhajú zrušenia dovozných obmedzení, preferenčných taríf, znižovania ciel. Vládcovia USA zachovávajú a stupňujú vo vlastnej krajine superochranársky režim tvrdého obmedzovania dovozu a svoje požiadavky voči iným krajinám o zrušení dovozných obmedzení pokrytecky odôvodňujú obranou zásady „slobody obchodu“. Ale skutočný zmysel týchto požiadaviek nespočíva v nastolení slobodného obchodu, ale v úsilí USA zbaviť iné krajiny prostriedkov vlastnej ochrany pred expanziou amerického imperializmu.

2. V úsilí monopolizovať zahraničné trhy a svetové zdroje surovín rozvracia americký imperializmus historicky vzniknuté mnohostranné hospodárske vzťahy kapitalistických krajín a usiluje sa nahradiť tieto vzťahy jednostrannými vzťahmi týchto krajín s USA.

Hlavnú úlohu hrá pritom dobrodružná politika obchodnej diskriminácie a hospodárskej blokády krajín demokratického tábora, ktorú USA nanútili iným kapitalistickým štátom pod zámienkou boja s „komunistickým nebezpečenstvom“.

Túto líniu diskriminácie a hospodárskej blokády formuloval rad zákonodarných aktov a ustanovení, medzi nimi aj hanebné rozhodnutie Valného zhromaždenia OSN, prijaté pod nátlakom USA v máji 1951, o zavedení embarga na obchod a Čínskou ľudovou republikou a Battlov zákon, vydaný v októbri 1951, podľa ktorého je poskytovanie americkej „pomoci“ fakticky podmienené tým, že krajiny, ktoré dostávajú túto „pomoc“, zrieknu sa obchodu s krajinami demokratického tábora.

V dôsledku uskutočňovania takejto politiky znížila sa výmena tovarov USA s demokratickými krajinami r. 1951 na desatinu oproti r. 1937. Výmena tovarov medzi krajinami západnej a východnej Európy, ktoré mali medzi sebou po stáročia úzke a hospodársky výhodné obchodné vzťahy, zmenšila sa r. 1951 na tretinu oproti predvojnovéj úrovni. Táto politika spôsobila vývozu kapitalistických krajín vážnu ranu tým, že im zamedzila prístup na široký svetový demokratický trh a že zosilnila ich dovoznú a de-vízovú závislosť od USA.

Americký imperializmus sa vo vlastnom záujme domáha zlikvidovania najvýhodnejších, dávno vytvorených obchodných vzťahov medzi štátmi a používa na tento cieľ agresívne bloky, ktoré sám zorganizoval, a zotročujúce dohody o „pomoci“.

Na jednej strane sa kapitalistickým krajinám ukladá povinnosť nakupovať drahé a nekvalitné tovary v USA a platiť pritom vysoké výdaje za dovoz cez oceán namiesto toho, aby dovážali lacnejšie a kvalitnejšie potrebné tovary zo susedných krajín.

Na druhej strane nútia USA krajiny, ktoré disponujú surovinami, aby tieto suroviny predávali len Spojeným štátom za nízke ceny namiesto toho, aby ich voľne vyvážali rozličným krajinám za výhodnejších podmienok.

USA napríklad zakazujú vyvážať kaučuk z krajín juhovýchodnej a južnej Ázie do Čínskej ľudovej republiky, a tým vyvolávajú umelú nadvýrobu.

a nútia krajiny, ktoré vyrábajú kaučuk, aby ho vyvážali za znížené ceny do USA.

Americký imperializmus sa usiluje preorientovať hospodárstvo priemyselne vyvinutých krajín západnej Európy, aby zásobovalo surovinami a polotovarmi priemysel USA a západného Nemecka. Pod vplyvom hospodárenia Spojených štátov vo Francúzsku znížil sa tak podiel hotových výrobkov v jeho vývoze z 50,7% r. 1937 na 39,8% r. 1951 a podiel surovín a polotovarov sa zodpovedajúco zvýšil z 35,2% na 47,7%. V Rakúsku sa podľa požiadaviek Spojených štátov a na škodu spracovateľského priemyslu intenzívne rozvíja výroba strategických surovín a polotovarov pre potreby západonemeckého ťažkého priemyslu; do západného Nemecka sa forsírjuje vývoz tovarov, nevyhnutne potrebných pre vnútornú spotrebu Rakúska, ako železnej rudy, ocele, hliníkového šrotu atď.

Pod vplyvom expanzie amerického imperializmu sa takto rozvracajú historicky vzniknuté hospodárske vzťahy medzi krajinami, zahraničný obchod kapitalistických krajín sa dezorganizuje a jeho ekonomické základy sa rozkladajú. Kapitalistické krajiny sa zbavujú prístupu na rozsiahly svetový demokratický trh pre odbyt svojich tovarov a nákup nevyhnutne potrebných tovarov za hospodársky výhodných podmienok; smer a tovarovú štruktúru vývozu a dovozu kapitalistických krajín určuje teraz v značnej miere nie hospodárska účelnosť a výhodnosť, ale prinútenie nakupovať a predávať tovary v USA podľa zoznamu a za podmienok nadiktovaných monopolistickým kapitálom USA.

3. Jedným z najdôležitejších činiteľov hlbokého rozkladu svetového kapitalistického trhu je prudké zhoršenie obchodných a platobných bilancíí takmer všetkých kapitalistických krajín po druhej svetovej vojne, vyvolané predovšetkým bojom amerického imperializmu o svetové panstvo.

V dôsledku vývozu kapitálu *stáva sa časť tovarového dovozu imperialistických štátov v podstate bezplatným dovozom*, a to najmä tá časť, ktorá čo do svojej hodnoty zodpovedá výške ziskov zo zahraničných kapitálových investícií imperialistických štátov. Hodnota tejto časti sa koniec-koncov uhradzuje nadhodnotou, ktorú si monopoly prisvojujú v dôsledku vykorisťovania robotníkov a roľníkov v kolóniách a závislých krajinách, a nie tovarmi, vyrábanými v samých imperialistických krajinách.

Vidno to zvlášť názorne na príklade USA, ktoré sa stali v súčasnej dobe hlavným utlačovateľom a vykorisťovateľom národov kapitalistického sveta. R. 1951 dosahoval dovoz tovarov do USA 11 miliárd dolárov. V tom istom čase dostali USA r. 1951 vo forme dôchodkov zo zahraničných kapitálových investícií 2,7 miliardy dolárov. Najmenej 25% hodnoty amerického dovozu bolo teda kompenzovaných ziskami nakradnutými v iných krajinách, to značí prisvojených v podstate zadarmo. Suma bezplatného dovozu USA je v skutočnosti značne vyššia, lebo monopolistický kapitál USA si prisvojuje okrem oficiálne publikovaných dôchodkov zo zahraničných kapitálových investícií nadhodnotu produkovanú za hranicami vo forme ziskov doprav-

ných, poisťovacích a iných spoločností, ktoré pôsobia v iných krajinách, ako aj neekvivalentnou výmenou. Tieto dodatočné dôchodky z vykorisťovania cudzích národov dosahujú asi 6 miliárd dolárov ročne. Z 11 miliárd dolárov, ktoré mala hodnota dovozu USA r. 1951, dosiahol takto bezplatný dovoz v podstate 8,5—9 miliárd dolárov, t. j. asi 80% celej hodnoty dovozu.

Krajiny, ktoré uhradzujú značnú časť svojho dovozu tovarov ziskami dosiahnutými z vykorisťovania iných krajín, musia mať pasívnu obchodnú bilanciu, aby sa mohli medzinárodné platby uviesť do rovnováhy.

Americký imperializmus sa pokúša šliapať po týchto elementárnych zákonitostiach medzinárodných hospodárskych vzťahov, a to nemôže neviest k dezorganizácii hospodárstva krajín kapitálu.

USA využívajú zoslabenie iných kapitalistických krajín na všemožné forsírovanie vývozu z USA pri tvrdom obmedzovaní dovozu tovarov z iných krajín do USA, t. j. na udržiavanie veľmi aktívnej bilancie zahraničného obchodu USA. Takáto politika, hoci aj prináša v súčasnej dobe mnohomiliardové zisky monopolom USA, je ekonomicky nezmyselná, krátkozraká a neudržateľná. Dezorganizuje medzinárodný obchod. Okrem aktívneho salda obchodnej bilancie majú USA veľké aktívne saldo aj z bilancie „neviditeľného“ vývozu a dovozu, najmä z dôchodov z kapitálových investícií za hranicami a z paroplavy. Vzťah medzi saldom obchodnej bilancie a saldom ostatných položiek platobnej bilancie USA za roky 1948—1952 sa vytváral takto:

	1948	1949	1950	1951	1952	Úhrn za 5 rokov
Aktívne saldo obchodnej bilancie	5,5	5,3	1,3	3,8	4,3	20,2
Aktívne saldo ostatných položiek platobnej bilancie	1,2	1,1	1,0	1,4	0,7	5,4
Úhrnné aktívne saldo bežných zúčtovaní	6,7	6,4	2,3	5,2	5,0	25,6

Za 7 povojnových rokov (1946—1952) dosiahol tovarový a „neviditeľný“ vývoz USA 123 miliárd dolárov a ich tovarový a „neviditeľný“ dovoz spolu 78 miliárd dolárov. Rozdiel v prospech USA činil 45 miliárd dolárov.

Zvlášť výrazný je tento rozdiel v obchode medzi USA a krajinami západnej Európy. USA nanucujú svoje tovary a súčasne uzavierajú výrobkom týchto krajín prístup na svoj trh. Priemerný ročný vývoz tovarov z USA do krajín západnej Európy dosahuje v povojnovom období 4 miliardy dolárov a dovoz USA z týchto krajín dovedna 1 miliardu dolárov. Je zrejmé, že takýto obchod nemôže spočívať na pevnej hospodárskej základni a vedie len k rozvracaniu financií kapitalistických krajín, k úplnej dezorganizácii medzinárodných platieb, k rastu zadĺženosti krajín západnej Európy u Spojených štátov.

Obchodnú bilanciu západoeurópskych krajín charakterizuje v povojnovom období obrovský deficit.

Za 7 rokov — od roku 1946 do roku 1952 — prevyšil dovoz krajín západnej Európy ich vývoz o 47 miliárd dolárov, z toho: Anglicka o 14 miliárd dolárov, Francúzska o 6 miliárd dolárov. Základná časť tohto deficitu pripadá na obchod západoeurópskych krajín s USA. Základná časť aktívneho salda obchodnej bilancie USA (75% za roky 1951 a 1952) vznikla zasa na účet ich obchodu s krajinami západnej Európy.

Zhubné dôsledky rastu pasívnosti obchodnej bilancie západoeurópskych krajín prehĺbuje tá okolnosť, že po druhej svetovej vojne sa v týchto krajinách prudko zmenšili zdroje prostriedkov na krytie deficitu zahraničného obchodu. K tomu došlo hlavne v dôsledku toho, že Anglicko a Francúzsko stratilo značnú časť zahraničných kapitálových investícií, že Spojené štáty vytlačili západoeurópske krajiny v oblasti obchodnej paroplavby, že vzrástla zadlženosť týchto krajín u Spojených štátov a že sa zväčšili výdaje kapitalistických európskych štátov na udržiavanie armád na území cudzích štátov, na vedenie koloniálnych vojen a na iné agresívne ciele. V zhoršení obchodných a platobných bilancií západoeurópskych krajín sa teda prejavuje ich všeobecné oslabenie v hospodárskom ohľade, prejavuje sa nerovnomernosť vývoja kapitalistických krajín a zväčšovanie parazitických výdajov, spojených s rastom militarizácie.

V dôsledku expanzie USA a iných kapitalistických štátov sa začala zmenšovať aktívnosť obchodných bilancií koloniálnych a závislých krajín a v poslednom čase ju nahradila pasívnosť ich obchodných bilancií. K tomu dochádza hlavne v dôsledku dvoch okolností: po prvé v súvislosti s tým, že imperialistické mocnosti v honbe za odbytovými trhmi najagresívnejšími prostriedkami forsírujú vývoz do koloniálnych a závislých krajín a zaplavujú ich trhy svojimi preležanými tovarmi; po druhé v súvislosti s prudkým stupňovaním neekvivalentnosti výmeny, t. j. so zvyšovaním rozdielu medzi vysokou úrovňou cien dovážaných tovarov monopolov a nízkou úrovňou cien vyvážaných koloniálnych tovarov.

Pôsobenie týchto činiteľov viedlo napríklad k tomu, že všetky slabo vyvinuté krajiny Ázie, Blízkeho a Stredného východu a Latinskej Ameriky mali dovedna r. 1952 deficit zahraničného obchodu vo výške 1,5 miliardy dolárov, zatiaľ čo ešte r. 1950 mali aktívne saldo obchodnej bilancie v sume 2,2 miliardy dolárov.

Prudké zhoršovanie obchodných a platobných bilancií podryva medzinárodný kapitalistický obchod a zavádza ho do slepej uličky nerozriešiteľných protirečení. Väčšina kapitalistických krajín stráca regulérne zdroje prostriedkov na úhradu svojho dovozu, čo vedie k ďalšiemu rastu obmedzovania dovozu, podryva kúpyschopnosť kapitalistických krajín, stupňuje znehodnocovanie ich valút a ich finančnú závislosť od monopolistického kapitálu USA.

Podryvanie kúpyschopnosti kapitalistických krajín sa prejavuje vo vyčerpávaní ich zlatých a valutových rezerv, vo vznikaní „dolárového deficitu“, ktorý prekáža normálnym platobným stykom s USA a inými kraji-

nami „dolárovej oblasti“. Vládné zásoby zlata a dolárov sa zmenšili v Anglicku z 3,9 miliardy dolárov r. 1938 na 1,8 miliardy dolárov koncom roku 1952; centralizované zásoby zlata vo Francúzsku sa zmenšili z 2,8 miliardy dolárov r. 1938 na 0,6 miliardy dolárov koncom roku 1952.

V tom istom čase sústredili USA u seba asi 65% celkovej sumy centralizovaných zásob zlata všetkých kapitalistických krajín. Platobná neschopnosť kapitalistických krajín vedie k tomu, že upadajú do otrockej zadlženosti voči finančnému kapitálu USA. Deficit obchodnej bilancie týchto krajín, ktorý nemôžu kryť bežnými príjmovými položkami platobnej bilancie, „kryjú“ predajom svojich zásob zlata a dolárov, obmedzovaním svojich kapitálových investícií za hranicami, zvyšovaním kapitálových investícií USA v týchto krajinách a predovšetkým pôžičkami a „darmi“ americkej vlády, ktoré dostávajú za zotročujúcich podmienok.

Rozdiel 45 miliárd dolárov medzi vývozom a dovozom tovarov a „služieb“ USA za roky 1946—1952, o ktorom sa vyššie hovorilo, bol „vyrovnaný“: a) obmedzením valutových rezerv iných krajín — o 2 miliardy dolárov, b) novými kapitálovými investíciami USA za hranicami a bankovými úvermi — o 11 miliárd dolárov, c) zotročujúcimi pôžičkami a „darmi“ USA zahraničným štátom — o 32 miliárd dolárov.

Všetky tieto metódy „vyrovnávania“ deficitu zahraničného obchodu kapitalistických krajín sú v podstate zvláštnym nástrojom monopolistického kapitálu USA, ktorý používa na stupňovanie závislosti týchto krajín od USA a na to, aby im nanucoval svoje tovary za zvýšené ceny. Tieto metódy v podstate nielenže nevyrovnávajú platobné bilancie kapitalistických krajín, ale ešte väčšmi podryávajú tieto bilancie.

V záujme dodatočného odčerpávania zlata a vôbec materiálnych hodnôt z iných krajín udržiavajú USA umelý oficiálny kurz dolára, neopodstatnene zvýšený v pomere k jeho skutočnej kúpnej sile. Zatiaľ čo kúpna sila dolára klesla dokonca aj podľa oficiálnych údajov asi na polovicu oproti predvojnovovej dobe, udržiava sa jeho oficiálny zlatý obsah umele na bývalej úrovni. Krajiny, ktoré majú pasívne saldo v platobnom styku s USA a sú zbavené zásob dolárov, sú donútené predávať Spojeným štátom zlato podľa neopodstatnene zvýšeného kurzu dolára, t. j. strácajú bez kompenzácie dodatočné množstvo zlata za miliardy dolárov.

Pod vplyvom zhoršovania obchodných a platobných bilancií väčšiny kapitalistických krajín, dostal sa celý systém medzinárodných platieb do veľkého rozvratu a valuty všetkých kapitalistických krajín, beztak znehodnotené v dôsledku vojnovnej a povojnovnej inflácie, rozvracajú sa ešte silnejšie.

4. Najničivejším vplyvom pôsobí na medzinárodný obchod militarizácia národného hospodárstva kapitalistických krajín a šílené zbrojenie, vyvolané agresívnymi kruhmi imperialistických štátov, najmä Spojených štátov amerických.

Imperialisti uskutočňujú dobrodružnú politiku prípravy vojny proti táboru demokracie a socializmu a súčasne sa pokúšajú nájsť v militarizácii

národného hospodárstva a v šialenom zbrojení východisko z hospodárskych ťažkostí. Počítajú s tým, že nafukovanie vojenských vládnych objednávok im vynahradí zúženie odbytových trhov.

Pod zástavou „zabezpečenia vzájomnej obrany“ prisvojujú si pritom imperialisti USA trhy a celé hospodárstvo krajín, ktoré zavliekli do agresívnych blokov. USA sa domáhajú umelého rozširovania odbytu svojich tovarov do krajín, ktoré sú členmi agresívnych blokov, forsírovaním vývozu výzbroje a výrobného zariadenia pre vojenský priemysel. V poslednom čase sa americká „pomoc“ cudzím štátom stále otvorenejšie zameriava na vojnové ciele.

USA od svojich partnerov v agresívnom bloku pod hrozbou, že ich zbavia „pomoci“, žiadajú, aby financovali na vlastný účet obrovské programy zbrojenia, aby zväčšovali vojenské rozpočty.

Preteky v zbrojení a forsírovanie vývozu výzbroje a vojenských materiálov prináša výrobcom zbraní a predovšetkým najväčším monopolom USA fantastické zisky, podryva však základy hospodárstva kapitalistických krajín a ich zahraničného obchodu.

Preteky v zbrojení vedú k tomu, že čoraz väčšiu časť hotovej výroby a surovín pohlcuje neproduktívna vojenská spotreba, čiže umrtvuje sa vo forme obrovských strategických zásob. Zo spoločenského produktu sa odoberá stále viac materiálnych hodnôt, nevyhnutných pre výrobu predmetov osobnej spotreby a výrobných prostriedkov pre civilné odvetvia národného hospodárstva. Výsledkom toho je obmedzovanie ľudovej spotreby. Nezvládnuteľné vojenské rozpočty znamenajú neslýchané okrádanie ľudových mäs, podkopávajú ešte väčšmi kúpnu silu obyvateľstva a znižujú kapacitu kapitalistického trhu.

Medzinárodný obrat tovarov na kapitalistickom trhu slúži v čoraz menšej miere potrebám civilného priemyslu, poľnohospodárstva a zásobovaniu obyvateľstva a preorientúva sa v čoraz väčšej miere na službu neproduktívnej, vojenskej spotreby. Dovoz amerických zbraní vytláča dovoz nevyhnutných výrobných prostriedkov a predmetov osobnej spotreby. Vojenské dodávky z USA dosiahli v rokoch 1951 a 1952 40% amerického vývozu do západnej Európy. Vojenské dodávky prevýšili 26% celkovej sumy všetkého exportu USA r. 1952. Vývozné zdroje západoeurópskych krajín sa zatiaľ obmedzujú, lebo priemyselné odvetvia vyrábajúce na vývoz sa preorientujú na výrobu výzbroje. Základňa pre vývoz USA sa stáva za týchto okolností tiež čoraz vratkejšou, lebo preteky v zbrojení prudko zmenšujú kapacitu zahraničných odbytových trhov a dolárový deficit stupňuje prekážky pre dovoz amerických tovarov do iných krajín.

Teda ak militarizácia národného hospodárstva môže viesť na obmedzený čas k umelému nafukovaniu rozsahu obratu tovarov rozširovaním obchodu s výzbrojou a vojenským materiálom, financovaného z prostriedkov štátnych rozpočtov kapitalistických krajín, v tom istom čase *preteky v zbrojení podryvajú hospodársky základ medzinárodného obchodu, vedú ho k roz-*

kľadu a k úpadku. Horúčkovité preteky v zbrojení stupňujú napätie v medzinárodnej situácii a sťažujú tým obnovu a rozvoj obchodných stykov kapitalistických krajín s krajinami demokratického tábora.

V dôsledku vyostrenia protirečenia medzi kapitalistickou výrobou a trhom a pod vplyvom dobrodružnej agresívnej politiky amerického imperializmu dostal sa medzinárodný kapitalistický obchod v druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu do stavu ešte hlbšieho úpadku, než bol v prvej etape.

Do roku 1949 prešľapoval svetový kapitalistický obchod³ na úrovni, ktorú dosiahol 20 rokov predtým, a len v rokoch 1950—1952 prevýšil jeho objem úroveň r. 1929 o 20—30%. Ale rozbor čísel určitého prírastku obratu tovarov v rokoch 1950—1952 vedie k záveru, že za týmto prírastkom sa v podstate skrýva postupujúci úpadok zahraničného obchodu kapitalistických krajín:

Po prvé, určité zvýšenie absolútneho rozsahu obratu tovarov je sprevádzané jeho poklesom, prepočítaným na jedného obyvateľa; fyzický objem svetového kapitalistického vývozu, prepočítaný na jedného obyvateľa, bol r. 1951 (keď dosiahol najvyššiu úroveň) o 7% nižší ako r. 1929.

Po druhé, určitý prírastok objemu zahraničného obchodu kapitalistických krajín za posledné roky sa uskutočnil v podstate rozšírením obchodu výzbrojou a vojenským materiálom, financovaného zo štátneho rozpočtu.

Ale obchod s predmetmi osobnej spotreby a výrobnými prostriedkami pre mierové odvetvia národného hospodárstva sa obmedzuje, lebo klesá kúpna sila obyvateľstva. Svetový obchod s potravinami bol napríklad v poľnohospodárskom roku 1951—1952 takmer o $\frac{1}{3}$ menší ako v predvojnovom období. Medzinárodná potravinová organizácia pri OSN (FAO) bola donútená priznať vo svojej zpráve priamu súvislosť obmedzenia svetového obchodu s potravinami s tým faktom, že „väčšina ľudí, ktorí hladovali pred vojnou, hladuje dnes ešte viac”. Typické sú nasledujúce údaje tejto zprávy o obmedzení dovozu tovarov masovej spotreby a surovín pre ich výrobu do krajín západnej Európy. Tieto krajiny dovážali r. 1951 menej ako r. 1938: vlny o 38%, mäsa o 35%, kávy o 34%, krmného obilia o 33%, koží a kožíek o 32%, živočíšnych tukov o 31%, vajec o 20%, bavlny o 18%, rýb o 18%, bavlnenej priadze o 18%.

Po tretie, za celkovými údajmi o svetovom obchode, ktorý sa rozvíja krajne nerovnomerne, skrýva sa zvlášť hlboký úpadok zahraničného obchodu v jednotlivých krajinách, z toho v rade starých priemyselných krajín a v rade veľkých agrárnych krajín. Zatiaľ čo napríklad dovoz USA činil r. 1952 130% oproti r. 1929 a vývoz 180% (pričom, ako sa vyššie ukázalo, 26% vývozu pripadalo na vojenské dodávky) mala dynamika zahraničného obchodu iných krajín odlišný charakter. Dovozy Anglicka bol r. 1952 o 11% pod úrovňou r. 1929; dovoz Francúzska a Talianska prevýšil úroveň r. 1929 len o 1—2%; vývoz Anglicka prevýšil r. 1952 úroveň r. 1929 len o 7%;

³ V porovnateľných cenách.

vývoz Francúzska o 10%; na nízkej úrovni r. 1937 ostal r. 1952 vývoz Belgicka a Brazílie; predvojnovú úroveň zahraničného obchodu nedosiahlo západné Nemecko ani Japonsko; značne pod úrovňou r. 1937 bol vývoz Indie, Argentíny a iných krajín.

Po štvrté, prírastok objemu zahraničného obchodu má dočasný, vratký charakter. Prejavilo sa to už r. 1952 v poklese rozsahu obratu zahraničného obchodu kapitalistických krajín (tak podľa jeho fyzického objemu, ako aj podľa hodnoty), a tento pokles pokračuje aj r. 1953. Tak bol zahranično-obchodný obrat kapitalistických krajín v prvom polroku 1953 o 5% nižší ako v prvom polroku 1952. Pritom sa znížil vývoz USA (po odpočítaní vojenských dodávok) oproti prvému polroku 1952 o 15%, vývoz Anglicka o 8%.

* * *

V druhej etape všeobecnej krízy kapitalizmu dosiahol teda rozklad hospodárskej sústavy kapitalizmu taký stupeň, že svetový kapitalistický trh sa dostal do stavu hlbokého rozvratu a čoraz väčšími sa dezorganizuje.

Vo všetkých procesoch, ktoré sa uskutočňujú v ekonomike a politike kapitalistických krajín, prejavuje sa pôsobenie základného ekonomického zákona súčasného kapitalizmu. Tieto procesy podmieňujú perspektívy ešte väčšieho rozvratu a úpadku medzinárodného obchodu, ešte väčší rozklad svetového kapitalistického trhu.

Ale toto nie je jediná perspektíva, ktorá v skutočnosti existuje v súčasných podmienkach, nakoľko kapitalistický trh, ktorý je podriadený pôsobeniu základného ekonomického zákona súčasného kapitalizmu, nezahŕňa už celý svet. Tábor socializmu a demokracie, ktorý existuje popri kapitalistickom tábore, zahŕňa krajiny, v ktorých pôsobí základný ekonomický zákon socializmu; tento tábor je nositeľom inej perspektívy v rozvoji medzinárodných hospodárskych vzťahov — perspektívy rozvoja a rozširovania medzinárodného obchodu nielen v rámci svetového demokratického trhu, ale aj obchodu medzi všetkými krajinami sveta, nezávisle od rozdielnosti ich sociálnych sústav.

Reálnosť tejto perspektívy určuje predovšetkým charakter ekonomiky a politiky krajín socialistického tábora. Možnosť dlhodobého súčasného jestvovania a mierového súťaženia dvoch sústav vyplýva z objektívnych podmienok historického vývinu, odhalených leninskou teóriou imperializmu a proletárskej revolúcie.

Vznik svetového demokratického trhu a rast výmeny tovarov na tomto trhu odrzkadľuje upevnenie socialistického tábora a jeho nezávislosť od ekonomiky kapitalistických krajín a nezmenšuje, ale naopak zväčšuje možnosti rozširovania obchodu krajín socialistického tábora s kapitalistickými krajinami. Krajiny socialistického tábora majú široké možnosti a prejavujú plnú ochotu všemožne rozvíjať za vzájomne výhodných podmienok obchodu so všetkými kapitalistickými krajinami, ktoré si to želajú, v záujme plšieho uspokojovania svojich ustavične rastúcich potrieb, v záujme upevnenia

mieru medzi národmi, v záujme najvšestrannejšieho využívania medzinárodnej del'by práce, v záujme poskytovania pomoci hospodárskemu rozvoju ekonomiky zaostalých krajín. Na Medzinárodnej hospodárskej konferencii, ktorá sa konala r. 1952 v Moskve, sa konštatovalo, že keby boli kapitalistické krajiny ochotné rozvíjať obchod s demokratickými štátmi, mohol by sa 2,5—3-násobne zvýšiť obrat tovarov medzi krajinami oboch táborov v porovnaní so súčasnou úrovňou.

Aj okolnosť, že v kapitalistických krajinách existujú a rastú sily, ktoré sa usilujú oslobodiť sa od nadvlády amerického imperializmu a od tých prekážok, ktoré americký imperializmus stavia do cesty rozvoju mnohostrannej medzinárodnej výmeny tovarov, rozhoduje o perspektívach širokého rozvoja stykov medzi krajinami rozličných sociálnych sústav. Ako odpoveď na expanziu amerického imperializmu stupňuje sa úsilie kapitalistických krajín získať si späť samostatné postavenie. Stále väčší sa šíri v rozličných kruhoch kapitalistických krajín hnutie pod heslom „nepotrebujeme americkú pomoc, ale obchod“, množia sa požiadavky oslobodiť sa od amerického diktátu a vrátiť sa na cestu obvyklých obchodných vzťahov, ktoré tento diktát rozvrátil. V tom istom čase sa čoraz viac uznáva fakt, že nijaký postup nie je v tomto smere možný bez obnovenia a rozvoja hospodárskych stykov s krajinami demokratického tábora, že každé odmietanie týchto stykov bude mať pre ekonomiku kapitalistických krajín katastrofálne následky. Rozvoj týchto stykov by priniesol so sebou rad veľmi vážnych dôsledkov pre medzinárodný obchod. Otvoril by tovarom kapitalistických krajín prístup na rozsiahly trh demokratických krajín, mohol by na mnoho rokov viesť k využitiu značnej časti priemyslu priemyselne rozvinutých kapitalistických krajín a mohol by dať prácu mnohým miliónom nezamestnaných; umožnil by značne zlepšiť platobnú bilanciu kapitalistických krajín na základe rozvoja dovozu nevyhnutných tovarov, ktorý by nebolo treba uhradiť dolármi alebo zlatom, ale ktorý by bol zabezpečený zodpovedajúcim rastom vývozu.

Pre slabo rozvinuté poľnohospodárske krajiny, ktoré sa usilujú o industrializáciu a hospodársku nezávislosť, otvára rozvoj obchodu s SSSR a krajinami ľudovej demokracie cestu pre získanie najmodernejšieho výrobného zariadenia a strojov, ktoré nemôžu dostať za normálnych podmienok v imperialistických štátoch pre kolonizátorskú politiku týchto štátov. Otvára im cestu k získaniu potravín za výhodných podmienok, namiesto aby si ich opatrovali za zotročujúcich okolností v Spojených štátoch, otvára im cestu k výhodnej realizácii svojich tovarov, namiesto aby ich z donútenia vyvážali za nízke ceny do USA.

Niektoré krajiny Ázie už začali intenzívny boj proti zhubnému zákazu obchodu s krajinami demokratického tábora. Začiatkom r. 1953 odmietla vláda Cejlónu, nehľadiac na hrozbu a vydieračstvo zo strany USA, zotročujúcu dohodu o predaji kaučuku za nízke ceny do USA a o nákupoch ryže za vysoké ceny a napriek embargu uzavrela výhodnú obchodnú dohodu

s Čínskou ľudovou republikou, na základe ktorej sa úspešne rozvíja vývoz cejlónskeho kaučuku do ČLR a dovoz čínskej ryže do Cejlónu, a to zachránilo hospodárstvo Cejlónu od katastrofy. V novembri 1953 sa dala na túto cestu aj vláda Indonézie tým, že začala s Čínskou ľudovou republikou rozhovory o dodávkach kaučuku.

V mnohých iných krajinách Ázie, ako aj v Latinskej Amerike sa šíri úsilie nasledovať príklad Cejlónu, odmietnuť zotročujúce záväzky nanútené Spojenými štátmi, ktoré prekážajú rozvíjať obchod s inými krajinami na základe vzájomných výhod.

Pod vplyvom hospodárskej nevyhnutnosti a pod tlakom širokých spoločenských kruhov, zainteresovaných na záchrane ekonomiky svojich krajín od hroziacej katastrofy, do ktorej ich tlačí americký diktát a šialené zbrojenie, dávajú sa vlády mnohých kapitalistických štátov na cestu vyjednávania s SSSR a inými krajinami demokratického tábora, na cestu uzatvárania obchodných dohôd a rozvoja obchodu s týmito krajinami.

Úspešné dovŕšenie týchto porád zabezpečuje dôsledne uskutočňovaná politika sovietskej vlády, zameraná na rozvoj výmeny tovarov SSSR so zahraničnými krajinami. Takú istú politiku uskutočňujú aj vlády ostatných krajín demokratického tábora.

Predseda Rady ministrov SSSR G. M. Malenkov v prejave na V. zasadaní Najvyššieho soviету SSSR v auguste 1953 povedal: „Sovietska vláda uskutočňuje dôslednú politiku rozširovania hospodárskych stykov so zahraničnými krajinami.

Okruh štátov, s ktorými má Sovietsky sväz obchodné styky, vzrastá a súčasne sa zväčšuje aj objem výmeny tovarov s krajinami západu i východu. Uzavreli sa obchodné dohody s Francúzkom, Fínskom, Iránom, Dánskom, Gréckom, Nórskom, Švédskom, Argentínou, Islandom, platobná dohoda s Egyptom. Úspešne prebiehajú rokovania s radom iných štátov. Máme v úmysle s ešte väčšou nástojčivosťou sledovať líniu rozvoja výmeny tovarov medzi Sovietskym sväzom a zahraničnými štátmi.”

Aj Čínska ľudová republika a európske ľudovodemokratické krajiny uzavreli rad obchodných dohôd a rozšírili výmenu tovarov s niektorými kapitalistickými štátmi.

Možnosť uskutočnenia perspektívy rozširovania medzinárodných ekonomických stykov je nerozlučne spojená s úspechmi boja za mier a nezávislosť národov. Tento boj demokratických a mierumilovných kruhov vo všetkých krajinách sveta vedie k izolácii reakčných agresívnych síl, ktoré smerujú k stupňovaniu medzinárodného napätia. Tento boj môže viesť k likvidácii prekážok v medzinárodnom obchode, ktoré boli vytvorené šialeným zbrojením a expanziou amerického imperializmu, môže viesť k obnove rozvrátených svetových hospodárskych stykov.

Každý úspešný krok pri rozvíjaní obchodných stykov medzi štátmi s rozličnými sociálnymi sústavami pôsobí zo svojej strany zasa na upevnenie mieru, zasadzujе ranu podpaľačom vojny. Voprosy ekonomiki 1, 1954.

DISKUSIA

IMRICH RUBÍK

PRÍSPEVOK K OTÁZKE EKONOMIKY SOCIALISTICKÉHO POLNOHOSPODÁRSTVA

Významná práca J. Stalina *Ekonomické problémy socializmu v SSSR* dala okrem iného podnet k širokej diskusii o predmete tzv. úsekových ekonomík, ku ktorým patrí aj ekonomika socialistického poľnohospodárstva. Táto diskusia prebieha od konca roku 1952 najmä na stránkach časopisu *Voprosi ekonomiki*. Ekonomovia našej republiky sledujú túto diskusiu s neobyčajným záujmom, čo dokazuje aj skutočnosť, že túto otázku zaradili do programu II. celoštátneho sústreďenia politických ekonómov v Mariánskych Láznach v auguste 1953. Referát o predmete politickej ekonomie a úsekových ekonomík predniesol s. Heretik a diskusia k referátu priniesla veľa cenných podnetov, hoci k vytvoreniu jednotného názoru na predmet týchto ekonomík nedospela. Aj na stránkach *Ekonomického časopisu* bolo uverejnených niekoľko zaujímavých príspevkov.¹

Sporná otázka predmetu úsekových ekonomík a predmetu disciplín o organizácii a plánovaní socialistických závodov (resp. podnikov), napr. o organizácii socialistických poľnohospodárskych závodov, sťažuje vyučovanie týchto predmetov na ekonomických školách. Ťažkosti sú:

a) v zostavovaní kurzov prednášok a cvičení, ako čo do ich obsahu, tak aj čo do ich rozsahu (napr. vo vzťahu k rozsahu politickej ekonomie socializmu),

b) v nejednotnom podaní samého predmetu úsekových ekonomík v úvodných prednáškach na jednotlivých školách a dokonca v rámci škôl na jednotlivých fakultách a smeroch, čo má veľmi nepriaznivý vplyv na poslucháčov. Stáva sa dokonca aj to, že učitelia o predmete svojej disciplíny jednoducho mlčia, alebo obchádzajú problém s poukazovaním na príslušnú literatúru.

Tento stručný príspevok si nerobí nárok na vyriešenie problému predmetu úsekových ekonomík ani ekonomiky socialistického poľnohospodárstva. Poukážeme len na niektoré otázky danej problematiky.

* * *

Vývin kapitalizmu a súkromnovlastníckych foriem hospodárenia na pôde trval v Československu pomerne dlho, vyše sto rokov. Poľnohospodárstvo v našich krajinách sa vyvíjalo podľa junkersko-pruského typu vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve, t. j. pri zachovaní feudálneho veľkostatku v buržoáznej revolúcii r. 1848, pričom feudálni veľkostatkári postupne prerástli na kapitalistických junkerských veľkopodnikateľov v poľnohospodárstve. Tento proces prebiehal súčasne s rastom triednej diferenciácie dediny, pri ktorej na jednej strane prebieha proces centralizácie a koncentrácie pozemkového vlastníctva v prospech úzkej vrstvy kapitalistických podnikateľov a na druhej strane proces dlhotrvajúceho, vleklého vykorisťovania a hromadného zbedačovania drobných výrobcov. Vývin kapitalizmu u nás vytvoril teda jednak veľkostatky a kulacké hospodárstva, jednak hospodárstva dedinskej chudoby a stredných roľníkov.²

Snahou buržoázie bolo vyžmýkať z práce robotníkov na veľkostatkoch čo najviac nadhodnoty a zisku. Na druhej strane potrebovala zakrývať proces pauperizácie pracujúcich

roľníkov. Za týmto účelom nahovárala malým a stredným roľníkom, že ich hospodárenie je rentabilné, že jestvuje tzv. „železný zákon pôdy“, podľa ktorého dané výrobné vzťahy v poľnohospodárstve sú večné, správne a spravodlivé, že ich hospodárenie je stabilné atď. Kto len trochu listuje v spisoch agrárnických „ideológov“ Švehlu, Hodžu, Brdlika a ďalších, veľmi rýchlo si overí túto snahu. Za týmto účelom buržoázni ekonómovia v Československu vytvorili a rozpracovali tzv. „vedu o súkromnej ekonomike poľnohospodárstva“ a tzv. „poľnohospodársku spravovedu“, t. j. náuku o „správnej“ organizácii poľnohospodárskeho podniku.

Plným právom nazývali pohlavári tzv. „Zelenej internacionály“ kapitalistické Československo „Mekkou agrarizmu“. Agrárna strana tu mala vedúce politické postavenie, agrárny kapitál vládol nad obrovskou časťou národného hospodárstva a konečne aj agrárnická ideológia mala pre svoj vývin veľmi priaznivé podmienky. V podmienkach veľmi intenzívnej kapitalistickej výroby v poľnohospodárstve, orientovanej jednoznačne na trh a vyžmýkanie maximálneho zisku, zrodila sa nebezpečná a kapitalistické vykorisťovanie obhajujúca pavela o súkromnej ekonomike poľnohospodárstva, ktorá — hoci ostala nedokončená — predsa len stačila definovať predmet svojej „vedy“ podľa potrieb buržoázie a vytýčiť jej hlavné úlohy. Vplyv a stopy tohto kapitalistického poňatia poľnohospodárskej ekonomiky sa prejavovali ešte dlho aj po oslobodení našej republiky v publikáciách našich ekonómov. Poukážeme teraz na podstatu tejto koncepcie.

Práve pred 15 rokmi, v marci r. 1939, konal sa v Prahe I. sjazd tzv. „Poľnohospodárskych ekonomistov“. Sjazd zvolala Československá akadémia poľnohospodárska a zúčastnili sa na ňom aj vedúci predstavitelia agrárnej strany Beran, Zadina, Feierabend. Na tomto sjazde o predmete a stave poľnohospodárskej ekonomiky referovali aj Ladislav Kameníček, František Čvančara a Ludvík Zemánek. Právom možno v ich prejavoch vidieť určité vyvrcholenie snáh o definíciu predmetu poľnohospodárskej ekonomiky v kapitalistickom Československu.

Predmet poľnohospodárskej ekonomiky definoval Kameníček takto: „*Predmetom poľnohospodárskej ekonomiky sú hospodárske javy poľnohospodárskej výroby; jej úloha tkvie v určovaní pravidiel, podľa ktorých treba výrobu riadiť, aby sa dosiahol podnikateľský cieľ, t. j. pokiaľ možno najvyšší a trvalý dôchodok. . . okrem určovaní pravidiel racionálnej výroby jej úlohou je tiež analýza javov poľnohospodárskej výroby, určovanie vzťahov medzi nimi a nakoniec určovanie ich zákonitostí.*“³

Poľnohospodárska ekonomika ako „teoretická“ veda má ďalej v poňatí agrárnikov „podať základné hospodárske zákony platné pre všetky hospodárstva, ktoré teda majú všeobecnú platnosť“⁴ kým poľnohospodárska spravoveda ako „aplikovaná“ náuka má riešiť „otázky účelného hospodárskeho konania“ v rámci určitého poľnohospodárskeho podniku. Kameníček pritom rozoznáva spravovedu, t. j. náuku o organizácii a správe podniku podľa druhu poľnohospodárskych podnikov, napr. ekonomiku repárskych, výdojných a pašienkárskych podnikov, spravovedu podľa veľkosti poľnohospodárskych podnikov, napr. ekonomiku roľníckeho hospodárstva, ekonomiku veľkostatku atď.⁵

K uvedenému vymedzeniu poľnohospodárskej ekonomiky a spravovedy treba konštatovať:

Vymedzenie predmetu kapitalistickej poľnohospodárskej ekonomiky je z hľadiska potrieb buržoázie pravdivé. Ide im o určovanie pravidiel, „aby bol dosiahnutý najvyšší a trvalý dôchodok, t. j. zisk. Kapitalistická poľnohospodárska ekonomika teda stavia podľa slov jej najkompetentnejších predstaviteľov zisk, a to najvyšší, maximálny zisk, za hlavný cieľ hospodárskej činnosti v poľnohospodárstve. Výroba alebo blahobyť ľudí je tu celkom vedľajším momentom. Zemánek o tom píše: „Ak podnikateľ v poľnohospodárstve platí svojich robotníkov lepšie a pomáha im k priaznivejším životným podmienkam, nerobí tak z lásky k robotníkovi alebo verejnosti, ale v záujme podniku.“⁶ Buržoázny ekonóm Frankenberger je ešte otvorenejší, keď uvádza: „...súkromný hospodár nevyrába kvôli výrobe samej, ale aby si pomocou výroby zaopatril dôchodok...“⁷ čo inými slovami znamená: keby bolo možné trvalo brať zisky bez výroby, bolo by to najvýhodnejšie.

J. V. Stalin o tom píše: „Cieľom kapitalistickej výroby je vždy vytvoriť maximum nadhodnoty, čiže maximum nadvýrobku, s minimom investovaného kapitálu. ... Sami robotníci sú pri takomto chápaní tým, čím v kapitalistickej výrobe skutočne sú — len výrobnými prostriedkami, a nie samoúčelom a nie cieľom výroby. ... Cieľom kapitalistickej výroby teda je vyzmýkanie ziskov. Pokiaľ ide o spotrebu, potrebuje ju kapitalizmus len potiaľ, pokiaľ spotreba zabezpečuje úlohu vyzmýkania ziskov. Inak stráca otázka spotreby pre kapitalizmus zmysel. Človek so svojimi potrebami mizne zo zorného poľa.“⁸

Vzniká otázka: Javí sa z hľadiska proletariátu potrebné určovať predmet poľnohospodárskej ekonomiky za kapitalizmu? Domnievame sa, že nie je to potrebné. V marxistickej politickej ekonómii kapitalizmu je obsiahnutá takmer celá ekonomika kapitalizmu a jednotlivých jeho odvetví, v tom aj vývin výrobných vzťahov v poľnohospodárstve. S poľnohospodárskou ekonomikou ani s poľnohospodárskou spravovedou kapitalistických podnikov nemá proletariát nič spoločného, pretože tu ide o „náuky“, ktoré slúžia za nástroj jeho vykorisťovania. Pokiaľ ide o tzv. spravovedu roľníckeho hospodárstva, nemôže proletariát vytvoriť žiadnu náuku o správnej organizácii roľníckeho hospodárstva, pretože otázka účelnej organizácie roľníckeho hospodárstva na platforme súkromnej malovýroby je neriešiteľná. Engels o tom píše: „Váš pokus chrániť maloroľníka v jeho vlastníctve nechráni jeho slobodu, ale iba zvláštnu formu jeho poroby...“⁹ A ďalej: „Ani teraz, ani nikdy inokedy nebudeme môcť sľúbiť parcelovým roľníkom udržanie ich individuálneho vlastníctva a individuálneho gazdovstva proti presile kapitalistickej produkcie.“¹⁰ Jediné čo možno roľníctvu radiť je spojiť sa s proletariátom a spolu s ním zvrhnúť vládu kapitalistov a veľkostatkárov. Učenie o tomto nerozbornom zväzku robotníkov a roľníkov naši klasikovia dostatočne a hlboko rozpracovali. Marxistická politická ekonómia by sa dostala na platformu idealistických nezmyslov a ilúzií, keby mala vytvoriť teóriu o stabilite a účelnej organizácii roľníckych hospodárstiev za kapitalizmu.

Treba tu ešte poukázať na ďalší problém:

Buržoázna poľnohospodárska ekonomika sa snažila aj o vymedzenie svojho vzťahu k prírodným vedám a k politickej ekonómii. Dostala sa pritom na platformu neriešiteľných protirečení.

Na jednej strane agrárnickí ekonómovia tvrdili, že poľnohospodárska ekonomika tvorí akúsi nadstavbu výrobo-technických disciplín, na druhej strane však museli priznať, že „technicky optimálny spôsob výroby môže byť ekonomicky najmenej výhodný a naopak“.¹¹ Zemánek uvádza o tom konkrétny príklad: „Z národohospodárskeho hľadiska je vplyv výdojného hospodárstva bez pochybností škodlivý pre chov dobytka v kraji, napriek tomu však musí spravoveda roľníkovi túto formu podnikania odporúčať, pokiaľ sľubuje vyšší úžitok.“¹² A Kameníček pokračuje: „Oproti technickému pojmu výrobnosti (produktivity) stojí ekonomický postulát výnosnosti (rentability) ... ekonomickému postulátu treba dať prednosť.“¹³

Vidíme, že buržoázna poľnohospodárska ekonomika je nútená priznať protiklad medzi produktivitou a rentabilitou za kapitalizmu, ktorý vedie k vyčerpávaniu pôdy a k degenerácii chovu dobytka. Preto ako kapitalistická agronómia a zootechnika, tak aj kapitalistická ekonomika ostali nedokončenými náukami. Kapitalisti jednoducho vyrábajú to, čo môžu najvýhodnejšie speňažovať na trhu, čím sa dostávajú do protirečenia s vecnými vzťahmi vo výrobe.

Treba tu zdôrazniť, že sila a prednosť socialistickej poľnohospodárskej výroby je práve v súlade ekonomiky, biológie a technických náuk. Základný ekonomický zákon socializmu a zákon plánovitého proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva sa priamo opierajú a razia si cestu na základe zovšeobecnenia a aplikácie výdobytkov pokrokovej agrotechniky, zootechniky a mechanizácie poľnohospodárstva. Využívanie techniky v súlade s biologickými zákonmi umožňuje tak neustály rozmach výrobných síl za socializmu, kým využívanie výdobytkov techniky za kapitalizmu má obmedzený charakter a nerešpektuje vždy biologické zákony (pozri napr. monokultúry). Využívanie techniky za kapitalizmu naráža obyčajne na neriešiteľný protiklad medzi produktivitou a rentabilitou. Môžeme

si to názorne overiť na príklade problému mechanizácie kultivačných prác za kapitalizmu.

Podobne sa nám javí problematika, pokiaľ ide o vymedzenie vzťahu medzi politickou ekonomikou a kapitalistickou poľnohospodárskou ekonomikou. Koníček uvádza, že poľnohospodárska ekonomika „je vlastne len istým výšekom z vedy všeobecne-hospodárskej (t. j. politickej ekonomie — pozn. I. R.), ktorá sa líši od nej len rozsahom javov, ktoré sú predmetom jej skúmania“.¹⁴ Pravda, ani buržoáznemu ekonómovi by ešte táto okolnosť nestačila na odôvodnenie nevyhnutnosti, aby poľnohospodárska ekonomika tvorila samostatnú vedu. Menší rozsah skúmaných javov si totiž ešte nevyžaduje vytvorenie samostatnej vedy. Charakteristické preto je ďalšie odôvodnenie: „Poľnohospodárska ekonomika sleduje jednostranne len záujmy poľnohospodárskeho podnikania. A interes poľnohospodársko-podnikateľský je neraz v protirečení so záujmami iných odvetví hospodárskeho života.“¹⁵

Z uvedeného vyplýva, že nevyhnutnosť samostatnej poľnohospodárskej ekonomiky v poňatí buržoázných ekonómov je daná protirečeniami medzi jednotlivými vrstvami buržoázie, je daná snahou agrárnej buržoázie získať v konkurenčnom boji s ostatnou buržoáziou najvyšší podiel na zisku. Ostatne to vyplýva aj zo slov Zemánka: „Spravoveda ... sa môže dať do služieb sociálnych reforiem, pokiaľ tieto nepodporujú súkromno-hospodárske záujmy roľníka.“¹⁶ Netreba ani dodať, že hovorí o roľníkoch a myslí na statkárov.

Ako vidieť, vymedzenie predmetu poľnohospodárskej ekonomiky voči politickej ekonomii a prírodno-technickým náukam úplne je nedostačujúce a diletantské. Je výsledkom neschopnosti buržoázných ekonómov vysvetliť protirečenia v kapitalistickej ekonomike.

Nakoniec sa treba ešte zmieniť o buržoáznom poňatí economickej funkcie veľkostatku a roľníckeho hospodárstva. Buržoázni ekonómovia, napr. Ján Brzorád, snažia sa vytvoriť teóriu o akejsi „prirodzenej“ delbe práce. Veľkostatky sú podľa toho vraj zamerané na pestovanie jačmeňa, pšenice a cukrovky, kým roľnícke hospodárstva na pestovanie raže, ovsu a zemiakov. Podobne je tomu v živočíšnej výrobe. Roľnícke hospodárstva sú „predurčené“ na to, aby dobytok odchovávali. Veľkostatok zasa, „pretože je odborne, technicky a obchodne lepšie vybavený, pripravuje dobytok výkrmom alebo mlieko výdojom na trh“.¹⁷ Z tohto poňatia potom buržoázna spravoveda rozlišuje tzv. ekonomiku statkárskeho a roľníckeho hospodárstva a podľa toho určuje aj ich predmet.

Je to nadmieru škodlivé a nevedecké učenie, pretože odvádza od skúmania podstatného rozdielu medzi veľkostatkárskou a roľníckou výrobou. Tomuto „učeniu“ nasadil korunu vedúci agrárny ekonóm Reich, keď napísal: „Roľnícke obyvateľstvo je pevne späté s pôdou. Táto je príčinou jeho úzkeho vzájomného súručenstva, lebo ... určuje smer spoločných záujmov roľníkov. Ich záujmovú jednotu neruší veľkosť poľnohospodárskych podnikov ... v poľnohospodárstve sú rozličné odvetvia spolu úzko spojené, vzájomne na seba odkázané (pozri vyššie Brzoráda — pozn. I. R.), nemožno ich preto odlišovať a postaviť ich záujmy proti sebe.“¹⁸

Zmysel buržoázneho poňatia odlišnej povahy i ekonomiky veľkostatkov a roľníckych hospodárstiev spočíva teda „len“ v delbe práce medzi veľkostatkom a roľníckym hospodárstvom, ktorá vraj zabezpečuje ako jednému, tak aj druhému rentabilitu a stabilitu. Pritom sú rozličné odvetvia vzájomne na seba odkázané: napr. roľnícky odchov hovädzieho dobytku a statkárske výdojné hospodárstvo. Aká idyla! Lenin o tom píše: „Statkári považujú za výhodnejšie kupovať dobytok od roľníkov, ktorí ho z núdze „na svoju škodu“ predávajú, než aby dobytok pestovali sami — práve tak, ako naši priekupníci v tzv. domácom priemysle dávajú často prednosť kupovaniu hotových výrobkov od domácich výrobcov za zobrácny lacnú cenu, než aby vyrábali tento výrobok vo svojich vlastných dielňach ... naši hospodári-mliekári ... skupujú roľnícke kravy za cenu, ktorá dosahuje málokedy polovicu protihodnoty za ich odchov, obvykle najviac tretinu, často dokonca štvrtinu tejto hodnoty. Obchodný kapitál hospodárov-dobytkárov priviedol drobných roľ-

nikov do úplnej vzájomnej závislosti, urobil z nich svojich krmičov dobytká, ktorí preňho pestujú dobytkov za pár grošov, z ich žien dojičky kráv...¹⁹

Ide tu o zámerný pokus agrárnikov zakrývať vykorisťovateľský charakter roľníckeho hospodárstva. V tom je podstata rozličnej ekonomiky oboch hospodárstiev, hoci sú rovnakého typu, to znamená, založené na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov. Nie sú však rovnaké a nie je pravda, že sa navzájom od seba líšia delbou práce alebo veľkosťou hospodárstva. Je predsa jasné, že aj trojhektárové hospodárstvo, napr. bulharské zeleninárstvo, môže mať vysoko kapitalistický charakter. Preto buržoázne učenie o dvoch ekonomikách v poľnohospodárstve — hoci tieto dve ekonomiky jestvujú — je založené na nepravdivých, podstate problému zakrývajúcich tvrdeniach. Marxistická politická ekonómia kapitalizmu tento problém dostatočne vysvetľuje.

Zo všetkého, čo sme dosiaľ uviedli, vyplýva, že poňatie predmetu poľnohospodárskej ekonomiky a spravovedy v duchu agrárnického podania slúži len a len záujmom buržoázie po dosiahnutí maximálneho zisku, je namierené proti zväzku proletariátu s pracujúcim roľníctvom a má napomáhať tomu, aby pracujúci roľník tvoril zálohu buržoázie. Je teda jednoznačne reakčné.

* * *

Po oslobodení našej republiky sovietskou armádou a v priebehu bojov za upevnenie moci robotníckej triedy do februára 1948, vytvorili sa u nás najnevyhnutnejšie predpoklady pre vybudovanie socializmu. Bol znárodnený kľúčový priemysel, bola uskutočnená pozemková reforma a likvidovaní statkári a veľkostatkári. Avšak v tomto období sa naša dedina stala viac maloburžoáznou, „ostredňala sa“. Ubudli jednak kapitalistické, jednak proletárske, ako aj poloproletárske živly a stredný roľník sa stal ústrednou postavou na našej dedine. Z tejto prevažne maloburžoáznej ekonomickej základne vyrástlo veľa nesprávnych ekonomických záverov, ako napr. o zákone ubúdajúcej výnosnosti pôdy a okrem iného aj o predmete ekonomiky poľnohospodárstva.

Tak r. 1947 vyšla publikácia *Stručný přehled základů zemědělské spravovedy a účetnictví*, v ktorej je uvedené: „Nauka, ktorá učí, ako správne zlaďiť ... základných výrobných činiteľov (t. j. prírodu, prácu a kapitál — pozn. I. R.) do harmonického celku, ako spravovať a riadiť poľnohospodársky závod ... je označovaná ako poľnohospodárska spravoveda alebo modernejšie ako poľnohospodárska ekonomika. Učí, ako prakticky uplatňovať v poľnohospodárskej výrobe zásadu podstatnosti (ekonomiky), ktorá je populárne vyjadrená heslom: Najmenšou námahou dosiahnuť najvyšší úspech (minimum strasti — maximum slasti).²⁰

V inej publikácii z roku 1948 *Ekonomická hlediska v geonomickém plánování* je poľnohospodárska ekonomika podobne označená ako „nauka o podmienkach vzniku a udržovania optimálnych výsledkov hospodárenia“.²¹

Domnievame sa, že obnovenie starej buržoáznej koncepcie predmetu poľnohospodárskej ekonomiky v podmienkach ľudovej demokracie bolo nesprávne. Štát predsa už v tomto období uplatňoval celý rad plánovacích prvkov v poľnohospodárskej výrobe: rozpis výrobných a dodávkových úloh, pevné a odstupňované výkupné ceny, plánovanie celkového objemu poľnohospodárskej výroby v rámci ZRP, pevné a podstatné zvýšenie mzdy poľnohospodárskych robotníkov a riadený spôsob ich prideľovania atď.

Z hľadiska odvetvia, ako aj z hľadiska jednotlivého podniku museli sa preto už vtedy prelínať záujmy štátu so záujmami individuálne hospodáriacich roľníkov po získaní „maxima slasti minimom strasti“, t. j. záujmy štátnych potrieb s živelnou výrobou tých produktov, ktoré chcel roľník v duchu uvedeného hesla vyrábať. Ťažko formulovať predmet poľnohospodárskej ekonomiky v tomto naozaj „prechodnom“ období. Úlohy poľnohospodárskej ekonomiky v danom období by sa azda mohli formulovať takto: *Skúmanie ekonomických opatrení vlády, t. j. jej hospodársku politiku na úseku poľnohospodárstva z hľadiska upevnenia robotnícko-roľníckeho zväzku a nevyhnutnosti vytvorenia predpokladov pre budúcu socialistickú prestavbu dediny.*

Na druhej strane nejavi sa tu potreba definovať predmet náuky o organizácii poľnohospodárskych závodov, pretože z hľadiska robotníckej triedy išlo a ide tu len o prechodnú formu hospodárenia.

* * *

Po februárovom víťazstve nášho pracujúceho ľudu a upevnení moci robotníckej triedy sa vytvorili podmienky aj pre socialistickú prestavbu dediny. Ešte v novembri 1948 vytyčil K. Gottwald heslo, že „musíme na vidieku medzi roľníkmi podporovať všetky druhy družstevníctva, najmä tiež družstvá pre spoločnú výrobu...“.²² V duchu tohto hesla došlo začiatkom roku 1949 k vydaniu zákona o jednotných roľníckych družstvách. Vývin týchto družstiev smeroval potom postupne od nižších stupňov spoločnej družstevnej výroby, od spoločných hydinárskych fariem, teľatníkov a práčovien, k vyšším formám a stupňom výroby, najprv k spoločnej rastlinnej výrobe s rozorávanými mezzami, potom k spoločnej živočíšnej výrobe so spoločnými družstevnými maštalmi, pričom sa zaviedli aj socialistické zásady organizácie práce a odmeňovania vo forme pracovných skupín, pracovných jednotiek atď. Príťažlivosť našich JRD, napriek nedostatkom, ktoré sa v nich vyskytovali a vyskytujú, bola veľká. Svedčí o tom ich rast:²³

Koncom roku	I. typ	II. typ	III.—IV. typ
1949	2069	—	30
1950	1836	1470	1809
1951	2381	884	2985
1952	2049	1535	5274

Vidíme, že koncom roku 1952 boli JRD III.—IV. typu už zhruba v každej tretej obci v našej republike. K 31. V. 1953 obhospodarovali tieto družstvá 35,9% celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy (bez štátnych majetkov).²⁴

Okrem toho postupne sa rozšírila plocha štátnych majetkov obhospodarovaná podľa socialistických zásad organizácie práce a odmeňovania za vykonanú prácu. Kým r. 1949 obhospodarovali len 1,9% poľnohospodárskej pôdy, koncom r. 1952 vzrástla táto výmera na 8,2%.²⁵

Treba ešte zdôrazniť, že po roku 1948 bola vybudovaná hustá sieť STS, ktoré sú dnes zriadené takmer už v každom okrese našej republiky. O socialistickom charaktere týchto stanic nemôže byť pochybností.

Je pochopiteľné, že v podmienkach neustále sa rozširujúcich a upevňujúcich socialistických výrobných vzťahov musela vzniknúť aj nová pokroková vedecká disciplína, ktorá je z hľadiska ekonomického schopná napomáhať neustálemu rastu socialistického sektoru poľnohospodárstva a organizačno-riadiacej funkcii ľudovodemokratického štátu pri prestavbe dediny.

Je to najmladšia úseková ekonomika vôbec. Zrodila sa v SSSR asi pred 20 rokmi v období hromadnej kolektivizácie a dnes, z hľadiska čs. problematiky, je najmladšou úsekovou ekonomikou.

Prečo je nevyhnutná samostatná náuka: ekonomika socialistického poľnohospodárstva?

1. *Pracovný proces v poľnohospodárskej výrobe má určité zvláštnosti*, ktoré majú vplyv na hospodársku politiku strany a vlády, t. j. okrem iného na spôsob plánovania. Uvedieme o tom niekoľko príkladov:

a) Sám základný výrobný prostriedok v poľnohospodárstve — pôda — má zvláštny charakter: jej rozsah je obmedzený. Pôdu nemožno ľubovoľne vyrábať ako iné výrobné prostriedky. Na určitom stupni vývinu výrobných síl nemožno už rozširovať oševné plochy, zakladať nové podniky, ako napr. v priemysle alebo doprave. Pravda, tým nie je nijako povedané, že by nebolo možné poľnohospodársku výrobu neustále rozširovať. Možno ju rozširovať, nie však na základe rozširovania oševných plôch, ale cestou inten-

zifikácie výroby, cestou lepšieho využívania „výrobnej kapacity“ daného poľnohospodárskeho závodu. Plánovacie orgány si musia túto skutočnosť plne uvedomiť.

b) V poľnohospodárskej výrobe vôbec a najmä pri jej intenzifikácii treba dbať na pôsobnosť biologických zákonov. Tak napr. nemožno nijakými opatreniami urýchľovať proces premeny jalovičky na kravu, ktorý trvá tri roky, bez poškodenia chovného materiálu. Biologické zákony sú tiež príčinou zvláštneho spôsobu evidencie a kontroly plnenia plánu v poľnohospodárstve. Nemožno tu kontrolovať kvalitu a kvantitu rozpracovaných alebo už vyrobených produktov kedykoľvek, tak ako v priemysle. Napr. v rastlinnej výrobe sa obmedzuje kontrola plnenia plánu počas väčšej časti vegetácie jedine na kontrolu plánu osevných plôch, na kontrolu plnenia agrotechnických lehôt a dodržiavanie agrotechnických opatrení. Kontrola plnenia plánu v poľnohospodárstve teda neumožňuje také rýchle a operatívne opatrenia, aké sú možné v priemysle.

c) V poľnohospodárskej výrobe javí sa ešte značná závislosť od prírodných síl. Svetlo, teplo, sucho, krupobitie, hojnosť dažďov, vetry atď. majú značný vplyv na úrodu jednotlivých produktov. Napr. častý dážď v júli má kladný vplyv na úrodu cukrovky, avšak negatívny vplyv na úrodu obilia.

Treba však zároveň vidieť skutočnosť, že zavádzanie trávopojnej sústavy znižuje pôsobnosť negatívnych vplyvov prírody na poľnohospodársku výrobu (napr. budovanie vetrolamov, vplyv vetrov) a naopak, umožňuje jej kladné vplyvy ešte rozmnožiť v prospech človeka (napr. udržiavanie vlhky v pôde).

Zavislosť poľnohospodárskej výroby od živelných síl prírody sa preto v období socializmu a komunizmu znižuje.

Abstrahovali sme tu od zvláštnych výrobných zariadení, napr. skleníkovej výroby zeleniny a kvetín, kde vplyv prírody je minimálny. Celkove však vidieť, že pracovné podmienky v poľnohospodárstve sa líšia od pracovných podmienok v priemysle. Akýkoľvek rozdiel tu nebude možné odstrániť.

d) V poľnohospodárskej výrobe jestvuje časový nesúlad medzi výrobným a pracovným procesom, z ktorého vyplýva sezónny charakter poľnohospodárskych prác najmä v rastlinnej výrobe a boj proti nemu. Tak napr. výrobný proces pri produkcii ozimnej pšenice v Nitrianskom kraji trvá od októbra do júla, t. j. 10 mesiacov, kým pracovný proces na 1 ha tejto plodiny trvá približne len 21 dní (podmietka, hnojenie, orba, sejba, zadržovanie snehu, prihnojovanie, žatva a mlatba), pritom nie je stály a vyžaduje si len určité zásahy v rozličných časových etapách.

Boj proti sezónnosti poľnohospodárskej výroby má nesmierny význam pre využívanie výrobných prostriedkov a má vplyv aj na dôchodky družstevníkov. Preto treba správne striedať plodiny, zavádzať technické plodiny, úmerne rozširovať živočíšnu výrobu, zriaďovať doplnkové odvetvia výroby (chov kožušinových zvierat, výrobu kobercov alebo iných predmetov ľudovej umeleckej tvorivosti atď.), ktoré znižujú sezónnosť poľnohospodárskych prác.

Okrem toho jestvuje určitý nesúlad medzi výrobným a pracovným procesom aj v živočíšnej výrobe, napr. pri výrobe mlieka. Tento však možno pri správnej organizácii práce pomerne ľahko preklenúť.

e) V poľnohospodárstve jestvuje zvláštny charakter špecializácie výroby, ktorý je odlišný napr. od charakteru špecializácie priemyselnej výroby. V priemysle možno špecializovať výrobu na súčiastky, v poľnohospodárstve len na hotové výrobky. Okrem toho špecializácia poľnohospodárskej výroby nemôže viesť do takých dôsledkov ako v priemysle. Tu sa špecializácii kladú medze. V poľnohospodárstve treba vedľa hlavného odvetvia výroby udržiavať aj vedľajšie odvetvia (napr. pri špecializácii výroby na ľan treba udržiavať aj výrobu motýľokvetých plodín, ktoré ako predplodina majú kladný vplyv na vegetáciu ľanu. Keby sa v poľnohospodárstve uplatňoval taký rozsah špecializácie, aký je možný v priemysle, viedlo by to k monokultúram. Preto pri zachovaní vedeckých princípov vo výrobe môže byť z celkovej osevnej plochy asi len 20% pôdy zasiate ľanom. Lenin o tejto zvláštnosti v špecializácii poľnohospodárskej výroby píše,

že „sa neštiepi na úplne oddelené odvetvia, ale sa len špecializuje v jednom prípade na výrobu toho, v druhom prípade na výrobu onoho tržného výrobku, pričom ostatné stránky poľnohospodárstva sa tomuto hlavnému (t. j. tržnému) produktu prispôsobujú“.²⁶

f) Sezónny charakter poľnohospodárskych prác má vplyv na mechanizáciu poľnohospodárskej výroby. Pri výrobe úzko špecializovaných strojov (napr. kombajnov na ľan) treba počítať s tým, že obdobie ich využívania je pomerne krátke, čo má vplyv na kalkulácie o návratnosti investícií.

g) Mechanizácia poľnohospodárskej výroby má vôbec zvláštny charakter, ktorý sa podstatne líši od strojovej výroby v priemysle. V priemysle sú stroje ako stacionárne mechanizmy v „pokoji“ a opracovaný predmet v pohybe. Táto skutočnosť umožňuje automatizáciu priemyselnej výroby.

V poľnohospodárstve je však pomer obrátený. Pôda, ako opracovávaný predmet je v pokoji, kým stroje sú v pohybe. Automatizácia výroby naráža tu preto na značné ťažkosti.

h) Na rozdiel od priemyslu platí v poľnohospodárstve ako zvláštnosť pomerne malý obrat niektorých obrátových prostriedkov. Napr. ovocné stromy si vyžadujú rast 6—8 rokov, živá kónská ťažná sila 3 roky atď.

Celkove vidieť, že plánovanie poľnohospodárskej výroby, investičná politika, financovanie poľnohospodárskych závodov atď. musia rešpektovať určité zvláštnosti, ktoré v pracovnom procese rastlinnej i živočíšnej výroby jestvujú.

Treba ešte dodať, že aj z hľadiska stupňa rozmachu výrobných síl jestvuje zatiaľ ešte rozdiel medzi priemyselnou a poľnohospodárskou výrobou. Stupeň mechanizácie v priemysle je celkove oveľa vyšší, ako v poľnohospodárstve, kde jedine pri výrobe obilnín na sovchozoch sa dosiahla komplexná mechanizácia.

2. Ekonomika socialistického poľnohospodárstva je nevyhnutná ako samostatná náuka, pretože jestvuje podstatný rozdiel medzi mestom a dedinou za socializmu, ktorý je daný tým, že *vo výrobných vzťahoch socialistického poľnohospodárstva hrá významnú úlohu družstevno-skupinová forma vlastníctva.*

V poľnohospodárstve, na rozdiel od priemyslu, jestvujú dve formy socialistického vlastníctva: všeľudové a družstevno-skupinové. Sama táto skutočnosť by však dostatočne neodôvodňovala nevyhnutnosť samostatnej úsekovkej ekonomiky socialistického poľnohospodárstva, pretože s rozličnými formami socialistického vlastníctva sa zaoberá politická ekonómia socializmu. Dve formy socialistického vlastníctva si však vyžadujú — a to je to rozhodujúce — zvláštny spôsob plánovania a financovania poľnohospodárstva, rozdeľovanie hrubej a tržnej produkcie, odmeňovania za vykonanú prácu, riadenia atď. Teda hospodárska politika strany a vlády musí rešpektovať podstatný rozdiel medzi všeľudovým a skupinovým vlastníctvom, využívať ekonomické zákonitosti, ktoré z tohto rozdielu vyplývajú a zovšeobecňovať praktické skúsenosti, ktoré sa z konkrétneho uplatňovania a využívania týchto zákonitostí získavajú. Uvedieme o tom niekoľko príkladov:

a) V prevažujúcej časti poľnohospodárstva jestvuje zvláštny spôsob spojovania štátnych a družstevných výrobných prostriedkov vo forme mechanizačných prostriedkov STS na jednej strane a ostatných výrobných prostriedkov, ktoré sú v družstevno-skupinovom vlastníctve, na strane druhej. Táto skutočnosť si okrem iného vyžaduje zvláštnu metodiku plánovania výroby v JRD, ako aj plánovania a riadenia činnosti STS cez národné výbory, kým výroba štátnych majetkov je plánovaná ústredne, to znamená podľa systému všeľudového plánovania. Vidíme, že základné vlastníctvo našich JRD — ich produkcia — nie je teda zaradená do systému všeľudového plánovania.

Metodika plánovania poľnohospodárskej výroby je predmetom hospodárskej politiky vedúcich orgánov. Je teda úlohou úsekovkej ekonomiky socialistického poľnohospodárstva, aby zovšeobecňovala prax, ktorá z metodiky plánovania poľnohospodárskej výroby vyplýva.

b) Družstevno-skupinové vlastníctvo, ako forma socialistického vlastníctva, má ďalšie zvláštnosti v spôsobe plánovania výroby v tom, že štátny plán tu nezachycuje celú vý-

robu, tak ako v štátnych podnikoch. Napr. pily, farmy kožušinového zvieratstva, sady, stavby a väčšina investícií vôbec, záhumenková výroba atď. nie sú súčasťou štátneho plánu.

Hospodárska politika vedúcich orgánov bude zaiste s touto skutočnosťou počítať a skúmať prax, ktorá zo zaradenia výsledkov tejto výroby do systému obehu tovaru vyplýva.

c) Družstevno-skupinové vlastníctvo si vynucuje zvláštny spôsob rozdeľovania produkcie, s ktorou nedisponuje štát, ale JRD po splnení povinných dodávok a vrátení naturálnych pôžičiek. Družstevníci sami, podľa vlastného uváženia rozhodujú o tom, ktoré prebytky a v akom množstve sa rozdelia medzi členov podľa odpracovaných jednotiek, a koľko výrobkov odpredajú za nákupné ceny, prípadne na družstevnom trhu.

Náuka o ekonomike poľnohospodárstva bude skúmať formy, ako zachycovať tieto prebytky družstevnej výroby v systéme obehu tovaru, ako postupne vylučovať tieto prebytky zo systému obehu tovaru a formy, ako ich začleňovať do priamej výmeny výrobkov medzi mestom a dedinou.

d) Taktiež spôsob odmeňovania je v JRD odlišný od štátnych podnikov. V družstvách nejestvujú také kategórie ako mzda, zisk, vlastné náklady, chozrasčot atď. Mieru odmeňovania za vykonanú prácu tvoria v JRD tzv. pracovná jednotka. Jej výška je určená výsledkami hospodárskej činnosti JRD. V rozličných družstvách je preto odmena za rovnakú odpracovanú normu rozličná, kým v štátnych podnikoch je všade rovnaká, bez ohľadu na hospodárske výsledky podniku.

Z tohto rozdielu vyplýva celý rad opatrení strany a vlády, ktoré musí skúmať ekonomika poľnohospodárstva a ktoré sa napr. prejavujú v tom, že orgány ľudovej moci musia úzkostlivo dbať na to, aby v JRD nedochádzalo k inflácii pracovných jednotiek, ktorá by znižovala jej celkovú hodnotu.

Aj časové intervaly vyplácania odmien za vykonanú prácu sú na štátnych majetkoch a v JRD rozličné. Kým mzdy a platy na štátnych majetkoch sú vyplácané v pravidelných časových intervaloch dva razy mesačne, v JRD sú v priebehu roku vyplácané len 50%-né (výnimочно 70%-né) zálohy na odpracovanú jednotku (podľa jej plánovanej výšky) a v januári—februári sa robí konečné vyúčtovanie. Sústredenie takého ohromného množstva platieb na krátke časové obdobie si vyžaduje zaiste zvláštne opatrenia v hospodárskej politike vedúcich orgánov.

e) Aj spôsob riadenia JRD sa líši od spôsobu riadenia štátnych majetkov. Vedúce orgány určili ako zásadu, že vedúci štátnych podnikov sú menovaní orgánmi zhora a sú im zodpovední, zatiaľ čo predsedovia JRD sú volení členskou schôdzou družstevníkov a im aj zodpovedajú.

f) Ďalší rozdiel spočíva v otázke návratnosti investícií. Kým investície do štátnych podnikov nemajú charakter návratnosti, prostriedky poskytované štátom JRD majú väčšinou charakter úveru, sú teda návratné. S tým súvisí otázka, že JRD musia získať prostriedky na akumuláciu z vlastných zdrojov, kým napr. štátne majetky ich získavajú z celospoločenských zdrojov.

g) Družstevno-skupinové vlastníctvo niektorých výrobných prostriedkov v JRD prináša so sebou mnoho problémov: je to otázka správneho súladu medzi družstevnou a záhumenkovou výrobou pri vedúcej úlohe spoločnej družstevnej výroby, otázka upevňovania zásad socialistickej organizácie práce a odmeňovania za vykonanú prácu, ktorá naráža na mnohé súkromno-vlastnícke prežitky družstevníkov, otázka čiastočného odmeňovania podľa výmery odovzdanej pôdy v JRD III. typu, otázka dotovania nedeliteľného fondu, rentability výroby atď. Hospodárska politika strany a vlády musí riešeniu všetkých týchto otázok napomáhať. Sú to otázky, ktoré sa špecificky týkajú takmer len socialistického poľnohospodárstva.

V tejto stati sme zatiaľ abstrahovali od malovýrobných a kapitalistických vzťahov v našom poľnohospodárstve. Tieto vzťahy sa nemôžu príliš dlho vedľa vedúcich socialistických výrobných vzťahov udržiavať, majú teda prechodný charakter a ustúpia nakoniec socialistickým výrobným vzťahom pri hromadnej kolektivizácii dediny a likvidácií ku-

lactva ako triedy. Je však isté, že za dnešných podmienok musí hospodárska politika vedúcich orgánov s existenciou týchto vzťahov počítať. Táto skutočnosť má svoj odraz napr. v zanašani plánovacích prvkov produkcie individuálne hospodáriacich roľníkov, v komplexe obmedzovacích a zatlačovacích opatrení voči dedinským boháčom, v určovaní odstupňovaných výkupných noriem z 1 ha pôdy podľa charakteru jednotlivých hospodárstiev a veľkostných skupín (JRD, malí a strední roľníci, kulaci), pričom JRD sú zvýhodnené voči súkromne hospodáriacim roľníkom a malí a strední roľníci voči kulakom atď. Vedľa otázky zabezpečovania výroby u súkromno hospodáriacich roľníkov sleduje hospodárska politika vedúcich orgánov predovšetkým rozsiahlu problematiku celkovej socialistickej prestavby dediny, ku ktorej sú zamerané jej základné opatrenia.

3. Nevyhnutnosť vlastnej náuky ekonomiky socialistickeho poľnohospodárstva vyplýva ďalej z *významu, postavenia a z úloh socialistickeho poľnohospodárstva v národnom hospodárstve*.

Najdôležitejšie postavenie v národnom hospodárstve má nesporne socialistický priemysel, pretože okrem iného plní funkciu tvorcu materiálo-technickej základne socialistickeho poľnohospodárstva; vyrába mechanizačné prostriedky, hnojivá, ochranné prostriedky, elektrickú energiu atď. Poľnohospodárstvu ako druhému najdôležitejšiemu odvetviu národného hospodárstva pripadajú tieto osobitné úlohy:

- a) zabezpečiť výživu obyvateľstva,
- b) zabezpečiť produkciu surovín pre niektoré priemyselné odvetvia, najmä však pre poľnohospodársky priemysel (napr. ovocie, zeleninu, mäso), pre chemický priemysel (napr. zemiaky, olejníky, makovice) a textilný priemysel (napr. ľan, vlnu, bavlnu),
- c) podľa úrovne mechanizácie a elektrifikácie výroby zabezpečiť zdroje pracovných síl pre priemysel,
- d) slúžiť za odbytkisko pre socialistický priemysel ako z hľadiska výrobného, tak aj z hľadiska osobnej spotreby.

Z uvedeného postavenia poľnohospodárstva ako významného odvetvia národného hospodárstva vyplýva celý rad opatrení strany a vlády, aby poľnohospodárstvo mohlo uvedené úlohy splniť. Pri týchto opatreniach sa opierajú vedúce orgány o konkrétne formy prejavu zákonov socialistickej ekonomiky v poľnohospodárstve, t. j. najmä o základný ekonomický zákon socializmu a o zákon plánovitého proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva, musia, povedzme, dbať na to, aby dodávky niektorého cenove veľmi zvýhodneného produktu, napr. bravčového mäsa, neboli vysoko prekročené na úkor povinných dodávok zemiakov, aby napr. množstvo produkovanej kapusty bolo v proporcionálnom súlade s potrebami obyvateľstva, prípadne možnosťami vývozu, aby odčerpávanie pracovných síl z poľnohospodárstva neohrozovalo výrobu atď.

Predchádzajúce state mali dokázať nevyhnutnosť samostatnej náuky: ekonomiky socialistickeho poľnohospodárstva.

Vzniká teraz otázka: čo je *predmetom tejto náuky*, resp. ktoré otázky treba v rámci tohto predmetu prednášať na ekonomických školách?

Niektorí účastníci diskusie sa domnievajú, že predmetom úsekových ekonomík sú okrem iného:

- a) zákonitosti a zvláštnosti vo výrobných vzťahoch v určitom odvetví národného hospodárstva,
- b) zvláštne formy prejavu všeobecných zákonov socialistickej ekonomiky v určitom odvetví národného hospodárstva.

Zároveň vylučujú tézu, že by hospodárska politika strany a vlády bola predmetom úsekovej ekonomiky. Odôvodňujú to takto: Keď hospodárska politika nemôže byť predmetom politickej ekonómie, nemôže byť ani predmetom úsekovej ekonomiky, ktorá je „čiasťkovou“ vedou politickej ekonómie; čo teda platí pre celok, platí aj na časť.

Uvedli sme vyššie len niektoré sporné body, s ktorými nesúhlasíme z týchto dôvodov: Je prinajmenším veľmi sporné, ak nie nesprávne, že by za socialistickej výrobných vzťahov mohli existovať zvláštnosti vo výrobných vzťahoch v rozličných odvetviach ná-

rodného hospodárstva, napr. v priemysle a v doprave. Jestvujú len spoločenské výrobné vzťahy, ktoré určujú charakter celej ekonomickej základne štátu. Ani v socialistickom poľnohospodárstve nejestvujú „zvláštnosti“ vo výrobných vzťahoch, pretože aj družstevno-skupinové vlastníctvo je socialistického charakteru. Spoločenské výrobné vzťahy sú socialistické práve preto, lebo berieme do úvahy túto skutočnosť. Iné, napr. „odvetvové“ alebo „úsekové“ výrobné vzťahy nikdy nejestvovali a nejestvujú. Ďalej treba tu uviesť, že skúmanie zákonitostí dvoch foriem socialistického vlastníctva je predmetom politickej ekonómie a nemôže byť predmetom úsekovej ekonomiky.

Ďalej je sporné, že by jestvovali zvláštne formy prejavu všeobecných zákonov socialistickej ekonomiky v určitom odvetví národného hospodárstva. Berme za príklad zákon plánovitého proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva. Nie je to čiastkový zákon, ktorý by platil len na určité odvetvie národného hospodárstva, ale platí v celom národnom hospodárstve rovnako, to znamená, že sa v jeho pôsobnosti nemôžu objavovať určité zvláštnosti. Tieto zvláštnosti sa môžu objavovať až vtedy, ak sa opierame o tento zákon pri zostavovaní plánu, to znamená v samom pláne a v metodike jeho zostavovania. Zvláštnosti v metodike zostavovania plánov teda jestvujú, sú však predmetom hospodárskej politiky strany a vlády. Nejestvujú, pravda, zvláštnosti vo forme prejavu objektívnych ekonomických zákonov v určitom odvetví národného hospodárstva.

Pokiaľ ide o konkrétne formy prejavu objektívnych ekonomických zákonov socializmu v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva, sú predmetom politickej ekonómie (pozri napr. teóriu pozemkovej renty v III. diele *Kapitálu*), ktorá pozoruje a zovšeobecňuje prax, a na základe tejto odкрýva ekonomické zákonitosti, ktoré prebiehajú nezávisle od vôle ľudí. Tak napr. marxistická politická ekonómia na základe štúdia ziskov monopolistických podnikov dokazuje platnosť základného ekonomického zákona súčasného štádia kapitalizmu. Netreba ani dodať, že charakter tohto zákona je objektívny a pozorovanie praxe len napomáha k dokazovaniu, ako objektívne procesy vystupujú na povrch ekonomických javov.

Táto skutočnosť ešte neznamená, že by tým politickú ekonómiu zaťažovali otázkami hospodárskej politiky. V tom prípade ide totiž o to, že hospodárska politika nie je predmetom politickej ekonómie, na druhej strane však odtrhnutie politickej ekonómie od zovšeobecňovania praxe by znamenalo zahubenie politickej ekonómie ako vedy.

Pochopiteľne aj úseková ekonomika študuje a zovšeobecňuje problémy hospodárskej praxe v určitom odvetví národného hospodárstva. Sú to čiastkové problémy organizácie a riadenia výroby, plánovania atď., pričom sa opiera o pôsobnosť a konkrétne formy prejavu objektívnych ekonomických zákonov. Zásadne tu treba uviesť:

Predmetom politickej ekonómie je skúmanie zákonov vývinu výrobných vzťahov ľudí, to znamená foriem vlastníctva výrobných prostriedkov, postavenie rozličných sociálnych skupín vo výrobe a formy rozdeľovania výrobkov. Z takto určeného predmetu politickej ekonómie vyplývajú potom podľa daného charakteru výrobných vzťahov určité ekonomické zákony. Hospodárska politika strany a vlády sa opiera o poznané zákony politickej ekonómie, robí na ich základe praktické závery, konkretizuje ich a využíva ich vo svojej každodennej práci. V tom spočíva jej vedecký charakter. Čím viacej sa o tieto zákony opiera, tým hlbší je jej vedecký charakter, tým ľahšie môže predvídať hospodársky vývin. Ako vidieť, politická ekonómia tvorí teoretickú základňu úsekových ekonomik a hospodárskej politiky vedúcich orgánov

Vzťah medzi politickou ekonómiou ako vedou, ktorá skúma objektívne, nezávisle od vôle ľudí platné ekonomické zákony a formy ich prejavu — a úsekovou ekonomikou ako náukou, ktorá skúma pravidlá a zásady riadenia určitého odvetvia národného hospodárstva, teda subjektívnu, od vôle, iniciatívnosti a vyspelosti ľudí závislú činnosť — možno prirovnať k vzťahu medzi teóriou marxizmu-leninizmu na jednej strane a politickou stratégiou a taktikou proletárskeho hnutia na strane druhej.

J. V. Stalin píše o tom:

„... Samo robotnícke hnutie sa však skladá z dvoch prvkov: z prvku objektívneho

alebo živelného a z prvku subjektívneho alebo uvedomelého. Objektívny, živelný prvok, to je tá skupina procesov, ktoré sa odohrávajú nezávisle od uvedomelej a riadiacej vôle proletariátu. Hospodársky vývin krajiny, vývin kapitalizmu, rozklad starej moci, živelné hnutie proletariátu a tried, ktoré ho obklopujú, zrážky tried atď., to sú všetko javy, ktorých vývin nezávisí od vôle proletariátu, to je objektívna stránka hnutia. Stratégia nemá s týmito procesmi do činenia, lebo ich nemôže ani prekaziť, ani zmeniť, môže s nimi len rátať a z nich vychádzať. Toto je oblasť, ktorú skúma teória marxizmu a program marxizmu.

Hnutie má však ešte aj subjektívnu, uvedomelú stránku. Subjektívna stránka hnutia, to je odraz živelných procesov hnutia v hlavách robotníkov, to je uvedomelé a plánovité hnutie proletariátu k určitému cieľu. ... Ak stratégia nemôže zmeniť nič na objektívnych procesoch hnutia, tu v oblasti subjektívnej, uvedomelej stránky hnutia je pole pôsobnosti stratégie široké a mnohostranné, lebo stratégia môže hnutie urýchliť, alebo spomaliť, môže mu ukázať nakratšiu cestu, alebo zvieť ho na cestu ťažšiu a bolestnejšiu podľa dokonalosti či nedostatkov samej stratégie.¹²⁷

Podobne možno tvrdiť, že hospodárska politika, ktorá tvorí predmet úsekových ekonomík, je subjektívna činnosť ľudí, ktorá mobilizuje najširšie masy pracujúcich pre splnenie plánu. Je podstatou taktiky a stratégie hospodárskej výstavby, ktorá môže urýchľovať výstavbu socializmu a komunizmu, čím hlbšie sa opiera o objektívne zákony politickej ekonómie, zároveň však aj spomaľovať tento proces, ak sa od týchto zákonov odchyľuje. J. V. Stalin vyjadruje túto zásadu slovami:

„Stratégia sama sa nezapodieva skúmaním objektívnych procesov hnutia. Ak sa však pri vedení hnutia nechce dopustiť veľmi hrubých a zhubných chýb, musí ich poznať a správne zvážiť. Skúmaním objektívnych procesov hnutia sa zapodieva predovšetkým teória marxizmu a ďalej aj program marxizmu. Preto sa stratégia musí plne opierať o poznatky teórie a programu marxizmu. Teória marxizmu, ktorá skúma objektívne procesy kapitalizmu v ich vývine a odumieraní, prichádza k uzáveru, že pád buržoázie a dobytie moci proletariátom sú nevyhnutné... Proletársku stratégiu môžeme nazvať marxistickou len vtedy, ak základom jej činnosti je tento hlavný uzáver teórie.“²⁸

Poznamenávame, že J. V. Stalin nazýva stratégiu a taktiku *náukou* o vedení triedneho boja proletariátom (pozri *Otázky leninizmu*, čes. vyd. 53, 1947). V súlade s tým sme zvolili pojem „náuka“ aj pre úsekovú ekonomiku.

Môžeme teraz pristúpiť k otázke konkrétneho obsahu a predmetu úsekových ekonomík. *Predmetom úsekových ekonomík sú:*

- a) metódy využívania ekonomických zákonov a ich konkrétne uplatňovanie v jednotlivých etapách socialistickej výstavby v určitom odvetví národného hospodárstva,
- b) pravidlá, zásady a metódy riadenia určitého odvetvia národného hospodárstva,
- c) systém a metódy plánovania určitého odvetvia národného hospodárstva,
- d) metódy financovania a investičnej politiky v určitom odvetví národného hospodárstva a otázka využitia týchto finančných zdrojov,

e) formy organizácie práce a odmeňovania v určitom odvetví národného hospodárstva. Súčasne tu treba uviesť, že všetky uvedené problémy majú svoje zvláštnosti z hľadiska postavenia daného odvetvia v rámci národného hospodárstva, z hľadiska podmienok pracovného procesu a poľnohospodárska ekonomika ešte z hľadiska podstatného rozdielu medzi mestom a dedinou za socializmu.

Dodávame, že metódy riadenia, plánovania, financovania odvetvia atď. nie sú raz navždy dané, ale môžu sa meniť podľa potrieb ekonomického vývinu.

Všetky uvedené otázky sú predmetom hospodárskej politiky vedúcich orgánov. J. V. Stalin o tom píše: „Problémy racionálnej organizácie výrobných síl, plánovania národného hospodárstva a pod. nie sú predmetom politickej ekonómie, ale predmetom politiky vedúcich orgánov.“²⁹

Predmetom úsekových ekonomík je teda hospodárska politika vedúcich orgánov, ktorá je vedecká, pretože sa opiera o poznávanú pôsobnosť objektívnych ekonomických záko-

nov. Z toho vyplýva, že úseková ekonomika nielen vykladá hospodársku politiku vedúcich orgánov v danom odvetví, ale vyvodzuje tiež závery z objektívnych zákonitostí a uplatňuje vedecké metódy prieskumu, rozborov a výskumu pri určovaní zásad a pravidiel pre riadenie národného hospodárstva. Aj v tom spočíva jej vedecký charakter.

Treba teraz ešte zvlášť formulovať predmet ekonomiky socialistického poľnohospodárstva. Jej predmet vyplýva z uvedeného predmetu úsekových ekonomík. Možno ho formulovať asi takto:

Náuka o ekonomike socialistického poľnohospodárstva skúma hospodársku politiku vedúcich orgánov, t. j. pravidlá, zásady a metódy riadenia, plánovania, financovania, odmeňovania, organizácie práce a investičnej výstavby, ako aj metódy využívania ekonomických zákonov a ich konkrétne uplatňovanie v poľnohospodárstve ako v druhom najdôležitejšom odvetví národného hospodárstva, z hľadiska postupného odstraňovania podstatného rozdielu medzi mestom a dedinou (v našich podmienkach aj z hľadiska socialistickej prestavby dediny na základe hromadnej kolektívizácie a likvidácie kulactva ako triedy), pričom berie plný zreteľ na osobitné podmienky v pracovnom procese v poľnohospodárstve.

Úlohou ekonomiky socialistického poľnohospodárstva je skúmať tieto javy v ich vývine, zovšeobecniť ich a na základe toho, ako aj na základe využívania objektívnych ekonomických zákonov objavovať nedostatky v hospodárskej politike alebo disproporcie v národnom hospodárstve, prípadne v samom odvetví, navrhovať opatrenia na ich odstránenie a napomáhať vedúcim orgánom v predvídaní opatrení v oblasti hospodárskej politiky.

Zvláštny problém tvorí otázka, či metódy a organizácia výkupu poľnohospodárskych výrobkov sú predmetom ekonomiky poľnohospodárstva.

Ostáva na vyriešenie ešte otázka predmetu tzv. náuk o organizácii a plánovaní socialistických závodov.

V kurze ekonomiky poľnohospodárstva spôsobilo dosiaľ veľké ťažkosti, že záverečné témy kurzu o tzv. „ekonomike JRD, STS a štátnych majetkov“ boli odtrhnuté od kurzu organizácie socialistických poľnohospodárskych závodov. V týchto záverečných témach sa obyčajne hovorilo o vývine JRD, STS a ŠM, o rozličnostiach jednotlivých typov JRD, problémoch zlučovania kolchozov a vytvorenia tzv. strediskových obcí, o otázkach rozšírenej reprodukcie v JRD, vzťahoch medzi STS a JRD, organizácii štátneho vedenia STS, o otázke špecializácie ŠM, metódach zavádzania chozrasčotu na ŠM atď. Na druhej strane kurzy o organizácii a plánovaní sa obmedzovali na problémy organizácie práce, odmeňovania, plánovania a riadenia daného závodu. Skúsenosti dokazujú, že tu často dochádza k nadmernému prekrývaniu prednášok. Rozdelenie štúdia ekonómie do dvoch základných kurzov „ekonomiky“ a „organizácie“ vyplývalo z koncepcie, že „ekonomika“ má skúmať hospodársku politiku strany a vlády z hľadiska celého odvetvia národného hospodárstva kým „organizácia“ z hľadiska jednotlivého podniku.

Domnievam sa, že takéto rozdelenie štúdia ekonómie na dva predmety nie je účelné, pretože nemožno otázku organizácie a plánovania určitého podniku odlúčiť od hospodárskej politiky, ktorá platí na celé odvetvie. Z tohto hľadiska by bolo azda potrebné urobiť v doterajších osnovách niektoré menšie zmeny, o ktorých bude, po vyjasnení si predmetu ekonomiky poľnohospodárstva, treba diskutovať. Celkove teda neprisudzujeme tzv. náuke o organizácii a plánovaní socialistických poľnohospodárskych závodov charakter samostatnej učebnej disciplíny. Keby sme jej tento charakter prisúdili, mohla by právom vzniknúť požiadavka ďalšieho štiepenia tejto náuky na „organizáciu a plánovanie JRD“, „organizáciu a plánovanie STS“ atď.

* * *

Ujasnenie si predmetu ekonomiky poľnohospodárstva má nesmierny význam pre roz-mach vedecko-bádateľskej práce na tomto úseku, ako aj pre správnu základnú koncepciu prednáškových kurzov. Treba, aby naši ekonómovia o tejto otázke viac diskutovali, najmä

z hľadiska zložitej problematiky prechodného obdobia. Nemohli sme v tomto príspevku vyčerpať všetky problémy a tým menej riešiť ich do všetkých dôsledkov. Hádám predsa len pomôže našim učiteľom poľnohospodárskej ekonomiky a pracovníkom na úseku štátneho vedenia poľnohospodárstva v ďalšej práci.

POZNÁMKY

- ¹ Pozri Ekonomický časopis 3, 4, roč. 1953 a 1, roč. 1954.
- ² Pokiaľ ide o veľkostatky, treba rozlíšiť medzi
  - a) typicky kapitalistickými veľkostatkami, ktoré vznikli za kapitalizmu a na ktorých jestvovali typicky kapitalistické formy vykorisťovania a obrábania pôdy, napr. zvyškové statky, a
  - b) veľkostatkami bývalých feudálov, napr. Eszterházyho, Ostrihomskeho arcibiskupstva atď., ktoré sú čo do svojho pôvodu feudálne, a na ktorých sa dlho udržiavali feudálne a polofeudálne formy vykorisťovania (napr. naturálna renta) a obrábania pôdy (napr. podceňovanie hnojenia).
- ³ Česká zemědělská ekonomika, 79.
- ⁴ Tamtiež, 79.
- ⁵ Tamtiež, 80.
- ⁶ Tamtiež, 71.
- ⁷ Bulletin medzinárodného agrárneho byra, 1925, VIII—IX, 28.
- ⁸ J. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, zborník XIX. sjazdu KSSS, 56.
- ⁹ Marx — Engels, *Vybrané spisy* II, 387.
- ¹⁰ Tamtiež, 393.
- ¹¹ Česká zemědělská ekonomika, 80.
- ¹² Tamtiež, 71.
- ¹³ Tamtiež, 80.
- ¹⁴ Tamtiež, 80.
- ¹⁵ Tamtiež, 81.
- ¹⁶ Tamtiež, 71.
- ¹⁷ Tamtiež, 82—84.
- ¹⁸ Selská čítanka, 32.
- ¹⁹ V. I. Lenin, *Spisy* III, čes. vyd., 266—267.
- ²⁰ Knižnica Ministerstva pôdohospodárstva 47, 4.
- ²¹ Knižnica Ministerstva pôdohospodárstva 60, 21.
- ²² Klement Gottwald 1946—1948, II. čes. vyd., 285—286.
- ²³ Vypočítané a kombinované podľa rozličných zpráv ŠÚP a Ministerstva pôdohospodárstva. Týka sa celej ČSR.
- ²⁴ Z materiálu Ministerstva pôdohospodárstva.
- ²⁵ Z prejavu J. Uhra na zasadnutí ÚV KSČ (Rudé právo, 19. XII. 1953).
- ²⁶ V. I. Lenin, *Spisy* III, čes. vyd., 305.
- ²⁷ J. V. Stalin, *Spisy* V, 166—167.
- ²⁸ Tamtiež, 167.
- ²⁹ J. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, zborník XIX. sjazdu KSSS, 53

SKÚSENOSTI Z BUDOVANIA JEDNOTNEJ ORGANIZÁCIE ÚČTOVNEJ
EVIDENCIE PRIEMYSELNÝCH PODNIKOV V PRVEJ PÄTROČNICI

Na konci prvej päťročnice sa uskutočňuje v československom hospodárstve podstatná zmena v metodike plánovania, financovania a evidencie. Vo väčšine hospodárskych odvetví, najmä výrobných, začala sa uplatňovať nová metodika už r. 1953 (v národných a komunálnych podnikoch), v menšej časti národného hospodárstva uskutočňuje sa tento prechod od roku 1954 (v rozpočtových organizáciách). Len v nepatrnej časti hospodárstva (napr. v družstevnom sektore) sa zmeny dosiaľ neuskutočnili. Ide teda o zmeny temer vo všetkých úsekoch hospodárstva, a to zmeny podstatné a veľmi významné. Až doteraz sa počas prvej päťročnice uskutočňovalo riadenie, plánovanie a financovanie a najmä organizovanie evidencie viac pod vplyvom skúseností získaných v kapitalistickom hospodárstve, kým socialistické metódy riadenia hospodárstva, najmä priemyselných podnikov sa uskutočňovali len veľmi pomaly, prevažne až v posledných dvoch rokoch prvej päťročnice.

Na úseku účtovnej evidencie dochádza r. 1953 k takým podstatným a zásadným zmenám v metóde, obsahu a úlohách oproti doterajšiemu stavu, že možno hovoriť priamo o kvalitatívnej zmene. Mnohé z podstatných zmien, ku ktorým došlo, neboli však doteraz teoreticky vysvetlené, najmä pracovníkom v odbore evidencie a plánovania. Mnohí pracovníci dosiaľ nechápu nevyhnutnosť tohto prelomu, nesprávne hodnotia alebo podceňujú novú metodiku účtovnej evidencie, pochybujú o nevyhnutnosti týchto zmien, keďže si nevedia zistiť a vysvetliť ich príčiny. Mnohí nevedia, že predchádzajúca sústava účtovnej evidencie mala korene hlboko v kapitalizme a napriek mnohým zmenám a doplnkom urobeným počas prvej päťročnice dala táto evidencia podnikom ľahšie odpovede na otázky, ktoré by kládol kapitalistický majiteľ priemyselného podniku, ako na otázky, ktoré kladie socialistické hospodárstvo v záujme celej spoločnosti. Preto treba zhodnotiť najmä teoretické podklady evidencie budovanej v prvej päťročnici, vysvetliť princíp metódy novej účtovnej evidencie na podklade teórie politickej ekonómie socializmu a dokázať nevyhnutnosť prelomu, ku ktorému u nás došlo. Je to potrebné najmä preto, že význam evidencie pre socialistické hospodárstvo nie je v našej ekonomickej verejnosti náležite docenený.

V tomto článku sa chceme pokúsiť o zhodnotenie predpokladov postupu, spôsobu a metódy organizácie jednotnej účtovnej evidencie budovanej na začiatku prvej päťročnice u nás so zreteľom na politicko-hospodársku situáciu a v súvislosti s metódami použitými pri riadení hospodárenia priemyselných národných podnikov.

Toto zhodnotenie pokladáme za potrebné jednak preto, aby sme zo získaných skúseností v prvej päťročnici mohli vyťažiť poučenie pre ďalší vývoj pri postupnom uplatňovaní nových požiadaviek kladených na organizáciu účtovnej evidencie a jednak preto, aby sme získali podklady pre teoretické osvetlenie a zdôvodnenie novej národohospodárskej evidencie (tomuto problému venujeme osobitnú štúdiu).

Ak chceme odhaliť korene metódy a organizácie doterajšej účtovnej evidencie, treba pozorovať nielen formu evidencie, ale treba vidieť aj cieľ, ktorý má tá-ktorá sústava vôbec a aké ekonomické zákony sa v nej uplatňujú. Metóda hospodárskej evidencie je

totiž bezprostredne spojená s celou ekonomickou sústavou, s celým spoločenským poriadkom a slúži vždy záujmom vládnucej triedy, má triedny charakter.

V triednych spoločnostiach má vedenie a riadenie hospodárstva vždy triedny charakter, pretože hospodárstvo vedie a riadi trieda vlastníkov výrobných prostriedkov. Aj hospodárska evidencia ako nástroj riadenia hospodárstva slúži potrebám triedy ovládajúcej výrobné prostriedky a štátnu moc.

V metódach a formách vedenia a riadenia hospodárstva priemyselných podnikov niet nijakých všeobecne platných a nezmeniteľných metód pre všetky doby a pomery, ale naopak, tieto metódy sa menia a musia sa meniť podľa toho, ako sa vyvíjajú výrobné sily a výrobné vzťahy spoločnosti. Z týchto skúseností poznávame, že otázka metód hospodárskej evidencie nie je len otázkou organizácie práce, techniky a formy, ale je oveľa hlbším výrazom, a to výrazom stavu výrobných síl a výrobných vzťahov.

Aby sme lepšie pochopili triedny charakter metód hospodárskej evidencie a nevyhnutnosť zavedenia novej organizácie účtovnej evidencie u nás, nebude od veci načrtnúť poznatky z vývoja účtovníctva v období predmnichovskej republiky. Svoje poznatky z tohto obdobia musíme čerpať skôr z praxe ako z teoretických prác, pretože teória a veda podporujúce kapitalistickú sústavu, starostlivo sa vyhýbali akejkolvek nepriaznivej kritike a hľadali skôr teoretické odôvodňovanie a ospravedlňovanie pre spôsoby, ktoré sa praktikovali v kapitalistických podnikoch. Teoretikovia sa v tomto období zameriavali radšej na formu a na techniku účtovných zápisov ako na cieľ a úlohy účtovníctva.

V dôsledku nerovnomerného vývoja kapitalistických podnikov nachádzame u nás v tomto období najrôznejšie stupne úrovne účtovnej evidencie od primitívnych metód a foriem (malých podnikov) až po veľmi rafinované a dômyselné sústavy evidencie, vybudované podľa zahraničných vzorov.

Podľa cieľa a úloh účtovnej evidencie môžeme hovoriť asi o troch hlavných vývojových stupňoch:

Pôvodnou úlohou účtovníctva v kapitalistických podnikoch bola len požiadavka ochrany súkromného vlastníctva a evidencia niektorých hospodárskych prostriedkov. Na počiatku éry kapitalizmu išlo tu najčastejšie o neúplnú evidenciu v účtovníctve, predovšetkým o evidenciu vonkajších kapitálových prostriedkov (najmä vznik a zánik pohľadávok v podniku), neskoršie aj o evidenciu vnútorných kapitálových zložiek, vyjadrených v rozličných prostriedkoch, v základných prostriedkoch a v zásobách. Tento primitívny stupeň evidencie (tzv. jednoduché účtovníctvo) prevládá u nás v období buržoáznej republiky v živnostenskej výrobe a v malých priemyselných podnikoch.

V neskorších obdobiach rozvoja kapitalistickej sústavy stávalo sa účtovníctvo v súvislosti so stupňovaním vykorisťovania ľudskej práce a tým so vzrastom výrobných podnikov evidenciou sústavnou, úlohou ktorej bola kontrola všetkých kapitálových prostriedkov ako podľa foriem (majetok), tak aj podľa zdrojov (kapitál), ako aj kontrola nastalých zmien týchto prostriedkov a zdrojov aspoň vo vzťahu k vonkajšiemu svetu, výnimočne aj globálne vo vnútropodnikových vzťahoch. Zas išlo len o účtovníctvo s funkciou kontrolnou, a to automatickou a systematickou, na podklade podvojnosti zápisov. Pozornosť evidencie sa sústreďuje na súvahe. Možno pripustiť, že pre podnikateľovu potrebu vykazovalo toto účtovníctvo na počiatku kapitalizmu stav kapitálu podniku a jeho rozvoj zhodne so skutočnosťou, nebolo to tak však neskoršie, keď tempo vykorisťovania vzrastá a keď kapitalista vnáša do evidencie prvky falšovania záznamov. Napriek tomu, že prevažná väčšina stredných priemyselných podnikov u nás použila za podklad svojej evidencie v rokoch 1918 až 1945 metódy a formy evidencie podľa tohto stupňa vývoja, žiadnemu podniku nešlo o to vykázať v súvahe skutočný stav kapitálu a skutočný zisk, ale s ohľadom na daňovú sústavu išlo o to, dokázať najvýhodnejšiu daňovú základňu. Pozornosť evidencie sa zameriava na vzťah podniku voči štátnemu fisku.

Za ďalší stupeň vývoja účtovníctva možno označiť obdobie na počiatku imperialismu, keď sa vnútropodnikové počtovníctvo stáva nástrojom pre detailné meranie rentability individuálneho kapitalistického podniku alebo trustu a pre zvyšovanie rentability. Okrem

budovania účtovníctva, ktoré z toho hľadiska plní kontrolnú funkciu za podnik ako celok, kde sa záujem obracia od súvahy na účet straty a zisku, a to zo začiatku v obdobiach dlhších, neskoršie v obdobiach krátkych (mesačných a týždenných), došlo k budovaniu kalkulácií (a to kalkulácií výsledných), úlohou ktorých bolo zisťovať rentabilitu jednotlivých výrobkov, čo malo byť v podmienkach daného konkurenčného boja podkladom pre rozhodovanie o výrobnom programe. Pozornosť evidencie sa preto prevažne sústreďuje na vonkajšie vzťahy podnikov (ceny). Túto sústavu evidencie budovali u nás v období buržoáznej republiky podniky financované nemeckým, švajčiarskym a francúzskym kapitálom alebo podniky, ktoré boli pod vplyvom tohto kapitálu.

Konečne pod vplyvom amerického imperializmu posledný stupeň vo vývoji kapitalistickej evidencie tvorí u nás metóda založená na použití štandardných nákladov. Ide tu nielen o meranie realizovaného zisku v najkratších obdobiach, ale aj o meranie a kontrolu nerealizovaného zisku vo vnútri výrobného podniku prostredníctvom rozpočtov a rozpočtovej kontroly pomocou rôznych umele konštruovaných účtovných cien s cieľom dosiahnuť vyšší stupeň vykorisťovania. Pozornosť evidencie sa preto sústreďuje nielen na vonkajšok, ale aj na vnútropodnikové vzťahy. Túto evidenciu budovali u nás podniky, ktoré boli financované alebo boli pod vplyvom amerického, holandského alebo anglického veľkokapitálu, alebo organizovali evidenciu podľa ich vzorov.

Cieľ evidencie vo všetkých stupňoch vývoja bol rovnaký ako cieľ celej kapitalistickej ekonomiky. Bolo to zvyšovanie zisku a tým aj rentability kapitálu všetkými prostriedkami niekedy viac, inokedy menej dokonalej organizácie vykorisťovania.

Všetky tieto stupne kapitalistickej evidencie mali, pravda, v praxi mnohé medzistupne a kombinácie. Podobne rôzne úlohy kladené na evidenciu sa navzájom presahovali alebo menili, ovplyvňovali organizáciu účtovnej evidencie. Kapitalisti určité nové prvky preberali a zase opúšťali alebo menili postupne podľa svojho vlastného uváženia, a preto došlo k tomu, že nakoniec každý podnik mal inú organizáciu účtovnej evidencie. Preto existovala rôzna úroveň evidencie nielen v rovnakých výrobných podnikoch, ale aj v podnikoch rovnakej veľkosti a rovnakého výrobného obdobia. Len v pomerne menšom počte kapitalistických podnikov v Českých zemiach a na Slovensku sa prejavil v účtovnej evidencii vplyv riadeného vojnového hospodárstva podľa nemeckého vzoru, ktorý sa odrazil v účtovnej evidencii v určitých pokusoch o zjednotenie formy aspoň určitej časti účtovnej evidencie.

R. 1945 najvyspelejšiu organizáciu (chápané z hľadiska kapitalistickej economickej formácie) v ČSR a najmä na Slovensku mali podniky, ktoré boli súčasťou zahraničných koncernov. V strojárskom priemysle to boli Siemensove závody, Coburg a závody Philips, v textilnom priemysle Matnerove závody, v chemickom priemysle Schichtove závody. Väčšinou išlo o sústavu riadenia hospodárenia podniku na diaľku a vykonávanie súbežnej niekoľkonásobnej kontroly. Okrem týchto podnikov možno však menovať aj niektoré podniky domáceho pôvodu, kde prevládala organizácia utvorená v domácom prostredí (kde tiež vystupoval zahraničný kapitál, ale len vo forme účasti), ako napr. Škodovka, Zbrojovka, Tiberghien a i.

Osobitným a celkom výnimočným prípadom boli bývalé Baťove závody, ktoré hneď na začiatku svojej výstavby a budovania prevzali podľa zahraničného vzoru najvyšší stupeň kapitalistickej organizácie, ktorá umožňovala dosiahnuť taký stupeň vykorisťovania, v najširšom zmysle slova, aký nebol známy v nijakej inej sústave. Išlo síce o výnimočný a ojedinelý prípad, avšak rozsah tohto podniku bol v meradle nášho hospodárstva veľmi významný a v neskoršej dobe (1946-50) ovplyvnila organizácia Baťových závodov metódu riadenia podniku v celom rade ďalších podnikov.

Baťove závody prevzali alebo napodobnili (asi v rokoch 1924—1929) metódu riadenia, evidenciu a kontrolu a spočiatku aj organizáciu výroby podľa spôsobu používaného v podnikoch s kožobrábajúcou výrobou v USA a v Anglicku. Pôvodná sústava sa však v priebehu ďalších rokov vyvíjala a stále viac prispôbovala potrebám výroby v našich výrobných pomeroch a formám vykorisťovania, ktoré bolo možné rozvíjať u nás viac

ako kdekoľvek inde, vzhľadom na úžasnú sociálnu biedu a prebytok robotníctva, ktoré márne hľadalo príležitosť predať svoju pracovnú silu. Pri porovnaní so zahraničným vzorom (aspoň na podklade odbornej literatúry z odboru účtovníctva) sme sa presvedčili, že táto organizácia nakoniec podstatne predbehla svoje pôvodné vzory, že bola prepracovaná do najvyšších podrobností a stal sa z nej nástroj, pomocou ktorého sa dosahoval neuveriteľný stupeň vykorisťovania pracujúcich. Preto sa aj týmto závodom podarilo dosiahnuť v pomerne veľmi krátkom čase taký mohutný rozmach, aký nedosiahol u nás nijaký iný kapitalistický podnik.

Domnievame sa, že veľkú zásluhu na tom má úplne odchylná sústava riadenia a organizácie podnikov, aká sa u nás nepoužívala v nijakom inom podniku. Išlo o vysoko rafinovanú sústavu organizácie a kontroly práce, ktorej teoretické podklady a korene tkvejú v taylorizme a fordizme. Riadenie a kontrola práce, ako aj evidencia kapitálu a ziskov, teoreticky spočívali v metóde štandardných nákladov, ktorá dnes prevláda v najvyspelejších kapitalistických podnikoch v USA a ktorá sa len v posledných rokoch (1949—1953) v súvislosti s náporom amerického kapitálu do Európy rozširuje v štátoch západnej Európy (najmä vo Francúzsku, Nemecku, ale aj v Anglicku).

Na princípe štandardných nákladov bola založená evidencia, hoci v skromnejšom rozsahu a s odlišnými formami, ešte v niektorých iných podnikoch v ČSR (napr. v podnikoch koncernu Philips s holandským kapitálom).

K tejto úrovni účtovnej evidencie dospeli u nás kapitalistické podniky do roku 1945 a na túto organizáciu evidencie sa nadviazalo pri vypracovávaní návrhov pre jednotnú organizáciu účtovnej evidencie r. 1946/47

* * *

K vyhláseniu predpisov o jednotnej organizácii účtovnej evidencie dochádza u nás v rokoch 1946 až 1947. Toto obdobie možno stručne charakterizovať ako obdobie, keď dochádza u nás k znárodneniu prevažnej väčšiny výrobných prostriedkov a keď sú už dané predpoklady pre mohutný rozvoj výrobných síl. Vytvárajú sa už objektívne možnosti pre uplatnenie a využitie nových ekonomických zákonov, avšak v dôsledku politickej situácie dochádza spočiatku ku kompromisom pri riešení hospodárskych otázok a neskoršie zostrením politického boja k hamovaniu (viditeľnému aj skrytému) procesu upevňovania vytvárajúcich sa nových výrobných vzťahov. Ale aj po zneškodnení zjavnej reakcie r. 1948 prejavuje sa zaostávanie v metódach riadenia priemyslových podnikov. Charakteristické pre túto dobu a aj pre neskoršie roky je okrem iného to, že ideologická, politická a najmä teoretická úroveň väčšiny ekonomických pracovníkov na všetkých úsekoch a stupňoch hospodárstva je nízka. Teóriu podceňujú, prakticismus a pokusníctvo charakterizuje do značnej miery organizáciu evidencie. Praktické ekonomické otázky sa riešia len izolovane a nie v súvislosti so všetkými úsekmi, riešia sa bez teoretikov. V riadení a hospodárení národných podnikov sa uplatňujú mechanicky rovnaké alebo podobné metódy a formy, aké uplatňovali kapitalistickí majitelia do roku 1945.

Tento skutočný stav potvrdzuje tak dekrét o znárodnení priemyslu (24. X. 1945), ako aj prvý Štatút národných podnikov priemyselných (15. I. 1946). Obidve tieto zákonné normy tvoria právny podklad pre vznik a existenciu národných podnikov a celoštátne určujú metódu riadenia podnikov spôsobom a smernicami pre hospodárenie, ktoré sú v úplnej zhode so zásadami, ktorými sa riadia kapitalistické podniky. V týchto právnych normách sa napr. uvádza: „...národné podniky sú majetkom štátu“... „platí pre ne ustanovenie o obchodníkoch plného práva, z hľadiska daňového predpisu o podnikoch verejne účtujúcich.“ O metóde riadenia sa hovorí: „...národné podniky nech sú vedené zásadami obchodného podnikania. Predstavenstvo a riaditeľ spravujú národné podniky so starostlivosťou riadneho hospodára.“

Národné podniky chápali tieto ustanovenia tak, že podnik má hospodáriť tak aby dosiahol najvyšší zisk. Dosiahnutie najvyššieho zisku bolo pre kapitalistický podnik vždy najlepším dôkazom o dobrom obchodnom podnikaní. Hospodárstvo národných pod

nikov v rokoch 1945—1947 bolo prakticky riadené prevažne týmto hľadiskom. V celom dekréte nie je ani zmienky o celoštátnom spoločenskom poslaní národných podnikov, ani zmienky o plánovaní alebo o socializme, o podriadenosti všetkej činnosti národných podnikov celoštátnym záujmom. Je jasné, že tu ešte nejde o uplatňovanie socialistických zásad riadenia priemyselných podnikov, ani o náznak budúceho chozrasčotu.

Aj financovanie národných podnikov je založené na čisto obchodnej báze. Úver dostane hoci aj od niekoľko bánk taký podnik, ktorý pri znárodnení získal veľké zásoby materiálu a ktorý vyrába rentabilné výrobky, aj keby išlo o výrobu predmetov spoločensky menej dôležitých, nepotrebných, alebo pre ktoré nebude časom nijaký odbyť. Na jednej strane prejavuje sa nápor bánk vyvolávajúci priamu úverovú infláciu, na druhej strane niekedy ťažko dostáva úver hoc aj národohospodársky veľmi dôležitý podnik, ktorý nemá dostatok likvidných prostriedkov, pretože podľa dekrétu a Štatútu „štát neručí za záväzky národných podnikov“. Národné podniky sa do určitej miery stávajú nezávislé aj od samého štátu. Toto viedlo k uplatňovaniu lokálneho a firemného patriotizmu a nakoniec aj ku konkurenčnému boju medzi národnými podnikmi. V snahe o najvyššiu rentabilitu podnikov „zásady dobrého hospodára“ ukladajú, aby priemyselné podniky vyrábali v najširšom rozsahu tie výrobky, ktoré poskytujú najvyššiu rentabilitu. Ide tu o typickú ekonomickú smernicu kapitalistického hospodárstva. Riadenie cenovej politiky ostáva aj naďalej bezo zmeny a Najvyšší úrad cenový ako orgán riadeného hospodárstva založený pre Čechy a Moravu v čase neslobody pre ochranu záujmov veľkokapitalistov pôsobí aj naďalej a rozširuje svoju pôsobnosť aj na Slovensko v podstatne zmenených výrobných podmienkach.

Rovnako aj daňová sústava ostáva v podstate nedotknutá a platí pre národné podniky rovnako ako pre kapitalistické podniky. Najmä zachovanie zvláštnej dane zárodkovej (vymerávanaj z zisku) s komplikovaným výpočtom daňového základu platí pre národné podniky aj napriek tomu, že podľa Štatútu majú tieto podniky tak či tak odvieť celý zisk štátu. Táto skutočnosť je charakteristickým dôkazom o tápaní v riadení národných podnikov. Táto situácia hospodárenia sa odzrkadľuje pri organizovaní jednotného počtovníctva.

V hospodárskej praxi sa skoro začína uplatňovať snaha po obmedzovaní ľubovôle v hospodárení národných podnikov. Na mnohých iných miestach Štatút rýchle zastaral a bol v praxi prekonaný. Do tejto etapy patrí počiatok príprav na zavedenie jednotnej účtovnej evidencie, resp. podnikového počtovníctva, na ktorom sa uzniesla vláda už 24. februára 1946.

Situáciu v odbore účtovníctva, z ktorej sme vychádzali pri organizovaní podnikového počtovníctva, poznali sme z rozboru kapitalistických podnikov u nás r. 1945. Možno povedať, že len vo významnejších podnikoch prevládala nemecká sústava z finančného účtovníctva. Niekde, najmä v pohraničnom území, bola sústava finančného účtovníctva doplnená výkazom prevádzkovej odpočtu (VPO). Okrem tejto sústavy bola v celoštátnom meradle úplná rôznorodosť metód organizácie a formy účtovnej evidencie priemyselných podnikov. Možno povedať, že každý podnik mal inú organizáciu účtovníctva, organizovanú rovnako, ako pred znárodnením podniku. Po skončení vojny v dôsledku značného presunu pracovníkov nastal na mnohých miestach v účtovnej evidencii prechodne určitý úpadok. Niekde sa účtovná evidencia prestala viesť vôbec, niekde sa viedli len niektoré záznamy, dokumentácia bola veľmi zanedbávaná a neboli zriedkavé prípady, keď vedenie účtovných záznamov aj v pomerne veľkých podnikoch bolo oneskorené o celé mesiace. To bola situácia koncom roku 1945, ktorá si vynútila rozhodnutie vlády o príprave jednotnej organizácie účtovníctva.

Výsledkom tejto prípravy je zákon o jednotnej organizácii podnikového počtovníctva (č. 116 Sb. zo 16. V. 1946), ktorý je len rámcovým a zmocňovacím zákonom. Tento zákon je dôkazom, že v úprave evidencie naväzujeme na spôsob riadenia kapitalistického hospodárstva z obdobia druhej svetovej vojny. Podnikovým počtovníctvom sa podľa tohto zákona rozumejú: účtovníctvo, kalkulácia, štatistika a rozpočtovníctvo podnikov všetkého

druhu (§ 2). Nemecké smernice pre organizáciu účtovníctva vydané v období prípravy vojny r. 1937 predpisuje, že počtovníctvo (Rechnungswesen) sa delí na štyri základné formy: účtovníctvo a bilanciu (Buchführung und Bilanz), kalkuláciu (Selbstkostenrechnung), štatistiku (Statistik) a plánovanie (Planung). V nemeckej organizácii počtovníctva nedošlo k vybudovaniu týchto štyroch zložiek ani v normách, tým menej v praxi. Naproti tomu v našom hospodárstve sa uplatnil zákon o jednotnej organizácii počtovníctva z roku 1946 v plnom rozsahu aspoň v priemysle a obchode a došlo nielen k vydaniu podrobných smerníc, ale aj k ich uskutočneniu v praxi. Pritom však je tu podoba, ak nie úplná zhoda s výrazným odrazom vplyvu riadenia kapitalistického hospodárstva. Na tomto poznatku nezmení nič skutočnosť, že v § 1 tohto zákona sa požaduje, aby podrobnejšie zásady pre podnikové počtovníctvo organizovala vláda tak, aby vyhovovali potrebám hospodárskeho plánovania, ani tá okolnosť, ktorá sa uvádza v prvom odstavci dôvodovej zprávy k tomuto zákonu „...že plánovanie hospodárstva predpokladá a vyžaduje nielen dokonalé vybudovanie orgánov poverených plánovaním, ale aj úplnú a presnú evidenciu o celkovom hospodárskom stave vôbec a náležitého prehľadu o stave a činnosti podnikov, ktoré sú zapojené do plánovaného hospodárstva“.

Zákon o jednotnej organizácii podnikového počtovníctva znamenal v tom čase a všeobecne v politicko-hospodárskej situácii nesporne pokrok. Do jeho vydania totiž platili a na národné podniky aj na súkromné podniky sa vzťahovali predpisy všeobecného obchodného zákona z roku 1862, podľa ktorých sa obchodníkom plného práva ukladalo „viest obchodné knihy, z ktorých by bolo možno poznať stav a imanie obchodníka“ (článok 28). Ale vydaním zákona a ostatných právnych noriem z odboru podnikového počtovníctva neišlo v nijakom prípade o novú kvalitu v účtovnej evidencii, ale len o formálnu zmenu, avšak v súvislosti s ďalšími predpismi vydanými na podklade tohto zákona išlo o významný prínos.

Na podklade tohto zmocňovacieho zákona boli vydané podrobné predpisy, ktorými sa upravuje jednotná forma účtovných zápisov (jednotné účtovné zásady z 5. XI. 1946 — JÚZ), ďalej smernice pre organizáciu finančného účtovníctva pre priemyselné podniky (23. XI. 1946), ktoré obsahujú účtovnú osnovu, t. j. rozčlenenie účtov a ich číselné označovanie podľa dekadického sústavy so stručným vymedzením obsahu.

Tieto základné smernice o účtovníctve nadobudli platnosť od roku 1947 a boli ešte doplnené vyhláškami o investičnom účtovníctve (25. VI. 1947), o skladovom účtovníctve (9. VII. 1947), konečne aj o prevádzkovom účtovníctve priemyselných podnikov (8. IX. 1947) a vzorcom účtovnej závierky (20. IX. 1947), čím sa dovŕšila forma sústavy jednotného účtovníctva, budovaná pre potreby prvej päťročnice.

Materiálna jednotnosť, t. j. jednotné ocenenie rovnakých hospodárskych prostriedkov v súvahe alebo v účtovnej evidencii, alebo jednotné stanovenie noriem odpisov a iných noriem sa však nezaistili, ani dlhé roky neriešili, takže v každom prípade išlo o jednotnosť čiste formálnu. Materiálne vladá v účtovníctve naďalej živelnosť. Aký hospodársky výsledok podnik vykáže záležalo v značnej miere len na vôli podnikového riaditeľa alebo účtovníka, podľa toho, aké zásady použil pre ocenenie hospodárskych prostriedkov v súvahe, najmä podľa toho, ako sa ocenili zásoby a vypočítali odpisy zo základných prostriedkov.

V rokoch 1947 a 1948 sa uviedli do života smernice o organizácii jednotnej účtovnej evidencie. V dôsledku dobrej prípravy školenia účtovníckych kádrov sa pomerne hladko uskutočňuje zavádzanie finančného účtovníctva (v ktorom sa zachycujú hospodárske procesy a operácie aj externý styk medzi podnikmi, a podľa ktorého sa zostavujú ročné súvahy). Naproti tomu zavádzanie prevádzkového účtovníctva (v ktorom sa zachycujú hospodárske operácie vo vnútri podniku a podľa ktorého sa zostavujú krátkodobé súvahy ako nástroj na kontrolu hospodárnosti) je spojené s dosť veľkými prekážkami v dôsledku nijakých alebo len malých súkúseností, nedokonalaj prípravy školenia, rôznorodých názorov na riešenie, ako aj nejasnosti a nekonkrétnosti smerníc, ktoré sú príliš všeobecné a pripúšťajú viaceré spôsoby organizovania prevádzkového účtovníctva.

Sústava účtovnej evidencie sa postupne doplňuje o rozpočtovníctvo (1948) ako odbor podnikového počtovníctva. Už v zákone o prvom päťročnom pláne rozvoja národného hospodárstva sa ukladá povinnosť „budovať jednotnú organizáciu podnikového počtovníctva, pri ktorej sa v podnikoch zavedie hospodárenie podľa vopred stanovených rozpočtov a umožní sa plánovité znižovanie nákladov“. Ale ani v tomto odbore podnikového počtovníctva nemáme takmer nijaké skúsenosti. Možno povedať, že niekoľko rokov sa vo všetkých priemyselných podnikoch a odvetviach skúšajú rôzne metódy a formy rozpočtovníctva a prevádzkového účtovníctva. Prax si pri riešení organizácie pomáhala vymieňaním skúseností získaných v období kapitalistického hospodárstva.

Prevádzkové účtovníctvo a rozpočtovníctvo sa rozvinulo asi trojakým smerom a opieralo sa v podstate o tri sústavy, vyskúšané v niektorých veľkých podnikoch. Jednou z nich bola sústava dovtedy označovaná ako systém podnikovej samosprávy (SPS), ktorá sa opierala o organizáciu prevádzkového účtovníctva, vyskúšanú v národnom podniku Baťa, ktorej teoretickým podkladom bola metóda štandardných nákladov. Od roku 1949 bola táto sústava nazývaná SPH. Druhou sústavou bolo tzv. úplné strediskové účtovníctvo (ÚSÚ) podľa vzoru vyskúšaného v niektorých podnikoch. V princípe išlo o zlepšenie prevádzkového účtovníctva podľa metódy, ktorú počas vojny zavádzali nemeckí okupanti, kombinovanej s tabuľkovou formou podnikovej samosprávy. Konečne tu bola tretia sústava, označovaná spočiatku ako „systém Zbrojovky“, neskoršie ako metóda PS (presného strojárstva), ktorá bola zavedená v menšej časti podnikov strojárenského priemyslu a ktorej teoretickým podkladom bola nemecká sústava účtovníctva (s účtovnou formou).

Podkladom organizácie prevádzkového účtovníctva podľa systému podnikovej samosprávy bola metóda založená na účtovaní a kalkulácii pri použití štandardných nákladov, a to podľa skúseností a praxe vtedajšieho národného podniku Baťa, ako aj celého radu textilných, chemických, drevárskych a iných podnikov, ktoré prevzali túto sústavu účtovníctva už r. 1946 a 1947, teda ešte pred jednotnou úpravou prevádzkového účtovníctva, resp. podnikového počtovníctva vôbec. Túto metódu si potom podniky upravovali prevažne podľa toho, ako sa vyvíjala organizácia v národnom podniku Baťa. Táto sústava prevádzkového účtovníctva predpokladala vybudovanie predbežnej kalkulácie a rozpočtov, ale vynucovala si tiež patričnú prípravu výroby (napr. rozpis výroby pre jednotlivé úseky podniku a pre veľmi krátke časové obdobia — pre týždeň až deň), eventuálne aj dôsledné uplatnenie iných organizačných zásad, ktoré nebolo možno zahrnúť pod pojem podnikového počtovníctva, hoci s ním veľmi úzko súviseli.

Prevádzkové účtovníctvo podľa systému podnikovej samosprávy s väzbou na ostatné odbory podnikového počtovníctva, resp. ostatné organizačné zásady uplatnené v národnom podniku Baťa bolo ohniskom, na ktoré sa sústreďovala pozornosť mnohých národných podnikov, ktoré si sami nevedeli s organizáciou prevádzkového účtovníctva a rozpočtovníctva rady. Niektoré ústredné orgány jednotlivých priemyselných odvetví (generálne riaditeľstvá) dali svojim podnikom priamo pokyn, aby túto organizáciu študovali, aby vyslali svojich zástupcov do národného podniku Baťa, alebo aby svojich pracovníkov v tejto metóde školili. Iné generálne riaditeľstvá udali smernicu pre zavedenie ÚSÚ, ako napr. potravinársky priemysel, ktorý túto metódu zaviedol pôvodne v celom svojom rozsahu, avšak po značných neúspechoch vo väčšine jeho odvetví sa táto metóda udržala len v liehovarníctve v Českých zemiach a sčasti v drevárskom priemysle. Iné generálne riaditeľstvá ponechali svojim podnikom a dokonca aj jednotlivým závodom možnosť voliť, akú sústavu podnikového počtovníctva chcú zaviesť. To bolo typické napr. pre stavebné závody, hoci ich ústredný orgán zjavne podporoval a propagoval tzv. metódu ÚPÚ (úplne prevádzkové účtovníctvo), ako jednu z variant aplikácie ÚSÚ. Vo väčšine generálnych riaditeľstiev sa však uplatnili dva aj viac názorov na organizáciu podnikového počtovníctva; niekde sa klonili k podnikovej samospráve, inde k ÚSÚ alebo k inej aplikácii nemeckého prevádzkového odpočtu. Aj v rámci riadiacich orgánov sa názory značne trieštili. Bolo to predovšetkým v podnikoch chemického priemyslu a v priemysle strojárskom. Metóda podnikového počtovníctva podľa vzoru Zbrojovky sa nerozšírila za

hranice závodov tohto podniku, a to ani neskoršie, keď sa závody presného strojárstva začlenili do samostatného ústredného orgánu (generálneho riaditeľstva).

Počas roku 1949 došlo k postupnému preceňovaniu významu rozpočtovníctva, kedy dochádzalo k extrémom formálnej kontroly za najmenšie úseky podniku utváraním stále väčšieho počtu stredísk ako najmenších zložiek podniku, a to nielen v podnikovej samospráve, ale v ďaleko väčšej miere v ÚSÚ a ÚPÚ. Tu sa v rozpočtovníctve a v účtovníctve utvárali pomyslené strediská, v ktorých sa snažili rozpočtovať a evidovať nielen plánovaný a skutočný priebeh hospodárskych operácií, ale dokonca aj vzťahy, ktoré v podniku vôbec neexistujú, napr. rozdelenie kmeňového imania podniku podľa stredísk, rozpočtovanie, evidovanie pohľadávok a záväzkov medzi strediskami a i. Nakoniec to došlo tak ďaleko, že sa už písalo o možnosti použitia vnútropodnikových peňazí.

Pokusy v týchto odboroch sa prakticky konali v rámci celého národného hospodárstva alebo aspoň celého priemyslu, nikto ich neusmerňoval, tým menej riadil, a trvalo dosť dlho, kým sa extrémny uviadli aspoň do znesiteľných medzí. Všetka pozornosť sa sústreďovala len na problematiku vnútropodnikovú, na nadpodnikové hľadiská sa úplne zabúdalo, a nadriadené orgány ich tiež vôbec neuplatňovali.

K rozbužnosti rozpočtovníctva ako jedného z odborov podnikového počtovníctva prispelo v nemalej miere aj to, že sa r. 1949 u nás prvý raz objavil výraz „hospodárenie podľa rozpočtu“ ako doslovný preklad slova „chozrasčot“, ktorého pravý obsah, dovtedy u nás ešte neznámy, je však celkom iný.

Na utvrdenie tohto omylu prispel v značnej miere aj druhý Štatút pre národné podniky priemyselné (z 26. VII. 1950), ktorý nielen že potvrdzuje správnosť koncepcie doterajšej organizácie jednotného podnikového počtovníctva, ale dokonca výslovne predpisuje, že „každý národný podnik a každé jeho stredisko zostavuje rozpočet, podľa ktorého hospodári“ (čl. 21).

V článku 299 sa uvádza: „Podnikový rozpočet je záväznou smernicou pre samostatné hospodárenie podniku po stránke finančnej. Úlohou národného podniku je docieľenie čo najväčšieho zisku pri najhospodárnejšom plnení povinností obsiahnutých v podnikovom pláne“.

Aj keď druhý Štatút pre národné podniky priemyselné znamenal veľký pokrok v pomere k prvému Štatútu a obsahoval určité prvky socialistického hospodárstva, môžeme dnes povedať, že teoretickým podkladom tohto Štatútu, pokiaľ ide o účtovnú evidenciu, boli skôr skúsenosti získané v kapitalistickom hospodárstve, než politická ekonómia socializmu. To je zrejme aj z iných opatrení; napr. Fondu národného hospodárstva sa odvádzal nielen zisk, ale aj úroky z kmeňového imania (napriek tomu, že úvodná časť k partii týkajúcej sa finančného hospodárenia sa opiera o výklad zákona hodnoty a jeho pôsobenie v socialistickom hospodárstve)!

Tento štatút vyhlasovali za „československý chozrasčot“, v skutočnosti však odvádzal pozornosť od úsilia osvojiť si a prevziať skúsenosti získané v riadení a správe socialistických priemyselných podnikov v SSSR k tzv. „vlastnej československej ceste“.

* * *

Ak sa chceme pokúsiť o hodnotenie výstavby organizácie účtovnej evidencie z obdobia prvej päťročnice a získať dnes poučenie pre budúcnosť, musíme ju hodnotiť z hľadiska dnešnej našej úrovne teórie a praxe socialistickej ekonómie, súčasnej sovietskej vedy o sovietskej praxe národohospodárskej evidencie. Pri hodnotení však musíme nevyhnutne uvážiť podmienky, z ktorých táto evidencia vznikla a vyvíjala sa, prihliadnuť na všeobecnú hospodársko-politickú situáciu a na vtedajšiu úroveň riadenia a financovania podnikov, ako aj úroveň organizácie v ostatných úsekoch nášho hospodárstva.

Keď si uvedomíme, aký základný rozdiel je medzi cieľom, metódou a prostriedkami ekonomiky socialistickej a kapitalistickej, nebude nám ťažko chápať, že naša účtovná evidencia, budovaná v rokoch 1946—47 na podklade kapitalistických metód, mohla mať len prechodný charakter a mohla sa uplatniť len vo včasnom období prechodu od kapita-

lizmu k socializmu. Táto forma účtovnej evidencie sa musela časom stať úzkou, musela zastarať obsahom, ktorý sa podstatne zmenil a dostal sa ďaleko vpred. Forma evidencie nestačila aj napriek mnohým zmenám a doplnkom. Nakoniec musela celkom ustúpiť a uvoľniť miesto a cestu novej socialistickej národohospodárskej evidencii. Až táto nová evidencia je teoreticky podložená politickou ekonómiou socializmu, je vyskúšaná v prvom socialistickej štáte sveta v SSSR, kým, ako sme videli, stará evidencia sa zakladala len na skúsenostiach získaných v kapitalizme.

Za týchto predpokladov sa nám dnes javia klady a zápory v budovaní jednotnej organizácie evidencie v rokoch 1946—47 asi takto:

A. Klady

1. Snaha o zjednotenie rôznorodnej organizácie účtovnej evidencie vyjadrená uznesením vlády z februára 1946 je celkom správna. Vypracovanie predpisov pre jednotnú účtovnú evidenciu má tieto klady:

a) Utvorili sa predpoklady pre utužovanie a prehĺbovanie zodpovednosti za socialistické vlastníctvo zverených prostriedkov. Táto zodpovednosť v tom čase nebola na patričnej úrovni, sčasti aj preto, že bola zanedbaná evidencia (zavedenie analytickej evidencie o zásobách materiálu, rozpracovaných i hotových výrobkov, ale aj základných prostriedkov).

b) Utvorili sa predpoklady pre vykonávanie ľahšej a hlbšej kontroly a revízie finančného hospodárenia podnikov so zverenými prostriedkami, ktorú vykonávali mimopodnikové orgány. Správnosť uplatnenia nových požiadaviek na techniku účtovných zápisov potvrdzuje aj najnovšia úprava týchto otázok, uskutočnená u nás v minulom roku podľa vzoru sovietskej evidencie. Podľa posledných úprav sa väčšina požiadaviek kladených na účtovné zápisy spresnila a sprísnila (jednotné účtovné zásady).

c) Utvorili sa predpoklady pre ľahší prechod na vyššiu formu účtovnej evidencie a pre splnenie budúcich vyšších požiadaviek, vyplývajúcich z postupného vývoja plánovania a financovania (zavedenie dokumentácie hospodárskych operácií vo vnútri podniku).

d) Utvorili sa predpoklady pre sumarizovanie údajov vyplývajúcich z účtovnej evidencie podnikov za vyššie organizačné útvary, ku ktorému došlo neskoršie aspoň v niektorých významných nadpodnikových útvaroch. Vzniká tu už zárodok formy budúcej národohospodárskej evidencie (ročné, mesačné súvahy a výsledovky).

2. Nové požiadavky sa vyhlasovali postupne podľa obťažnosti ich splnenia v praxi a možno povedať, že bola celkom dobre odhadnutá úroveň, vyspelosť a možnosť vývoja pracovníkov v odbore evidencie, takže aj pri postupne vysokých úlohách zvládli účtovné kádre s malou pomocou a podporou zhora nové požiadavky celkom dobre, väčšinou presne a včas. V dôsledku nových požiadaviek a zásluhou kádrov účtovnej evidencie dostali sa organizačne zaostalé a zanedbané podniky alebo nové podniky bez väčších skúseností v odbore účtovnej evidencie pomerne rýchle na vysokú úroveň (aspoň formálne), väčšinou až na úroveň najvyspelejších podnikov s dlhou tradíciou.

3. Za podstatný pokrok (v porovnaní so stavom organizácie evidencie do roku 1945 a v porovnaní s nemeckou organizáciou účtovnej evidencie) treba považovať najmä tieto opatrenia, uplatňované v smerniciach účtovnej evidencie:

a) Požadovala sa sústavná účtovná evidencia nielen pre zachytenie hospodárskych javov vo vzťahu k vonkajšiemu svetu (ako to bolo obvyklé v nemeckej sústave finančného účtovníctva), ale aj evidencia hospodárskych javov vnútropodnikových.

b) Požadovala sa prísne podvojná väzba účtovných zápisov nielen pre zachytenie vonkajších hospodárskych javov a pre zostavenie ročnej súvahy, ako to bolo obvyklé až dosiaľ, ale aj pre zachytenie hospodárskych operácií, ktoré nastali vo vnútri podniku (evidované v prevádzkovom účtovníctve), najmä nákladov výrobného procesu, zásob všetkého druhu, a to aj nedokončenej (rozpracovanej) výroby, nezávislej od inventarizácií.

Takýto stav bol v praxi kapitalistických podnikov len výnimočnou, ba dokonca ani v najnovšej literatúre súčasných kapitalistických odborníkov, pokiaľ je nám známe, nenašli sme obdobu sústavy tejto evidencie, rozpracovanú na všetky úseky podnikovej činnosti (teda nielen náklady na výrobu) a skíbenú do jednotnej sústavy bežnej evidencie a krátkodobého bilancovania na podklade podvojnosti zápisov, ako to bolo predpísané v smerniciach.

c) Väzba súvahy a účtovných zápisov sa podstatne sprísnila. Požiadavka podvojnnej väzby obidvoch úsekov evidencie umožnila vtedy aspoň sčasti obmedziť ľubovôľu podnikov v zisťovaní výsledkov hospodárenia. Konečne táto požiadavka uľahčila prechod aj na novú účtovnú evidenciu podľa sovietskeho vzoru, ktorá sa zakladá len na účtovnej evidencii (podvojných zápisoch) v celom rozsahu evidovania hospodárskych procesov.

Keby nebolo doterajších skúseností, dokonale zavedenie novej národohospodárskej evidencie v roku 1953 by bolo bývalo omnoho ťažšie a zdĺhavejšie. To vidíme najlepšie v podnikoch, kde v rokoch 1945—52 zaostávala úroveň evidencie na nižšom vývojovom stupni. Tam im zavedenie novej socialistickej evidencie pôsobí starosti ešte aj dnes.

B. Nedostatky

1. Hlavným metodickým nedostatkom evidencie bolo zameranie sa na zisťovanie zisku, čo však bolo v súlade s vtedajšou platnou smernicou pre financovanie a plánovanie. Okrem toho k hlavným nedostatkom jednotnej organizácie účtovnej evidencie, organizovanej v rokoch 1946—1947 patrí to, že sa jednotne organizovala len formálna stránka záznamov hospodárskych procesov. Materiálna stránka týchto záznamov, t. j. spôsob ocenenia hospodárskych prostriedkov, ponechala sa bez povšimnutia nielen do konca roku 1947, keď v podstate bolo ukončené vypracovanie a vyhlásenie predpisov pre vedenie účtovníctva počas prvej päťročnice, ale ešte celý rad ďalších rokov. Rámcový zákon o oceňovaní vyšiel síce už v roku 1949 (čís. 65 Sb.), ale stav ostal prakticky nezmenený až do marca 1951, až keď vyšli podrobnejšie vyhlášky pre oceňovanie.

Z toho potom vyplýva, že dáta získané z tejto účtovnej evidencie nemôžeme použiť ani pre rozbor, ani pre kontrolu rozpočtov v rámci podniku, a tým menej na nadpodnikové zhodnotenie, medzipodnikové porovnanie a pre sledovanie vývoja.

2. Po metodickej stránke treba vytknúť, že sústava podnikového počtovníctva sa budovala len na úrovni podnikovej (čo vyplýva z toho, že sa opierala len o skúsenosti získané v evidencii kapitalistických podnikov). Najväčšie úsilie sa venovalo evidencii pre potreby vnútropodnikovej kontroly (účtovníctvo prevádzkové, skladové, investičné a mzdové).

3. Pretože sa nezabezpečila materiálna jednotnosť evidencie hospodárskych operácií, bolo celkom zbytočné predpisovať veľmi podrobné členenie najmä nákladov v tzv. odborových účtovných osnovách jednotlivých a hospodárskych skupín, alebo ešte podrobnejšie členenie nákladov a materiálových zásob v účtovných rozvrhoch jednotlivých podnikov.

4. Pre vybudovanie nadpodnikovej evidencie mali slúžiť len súvahy a výsledkový jednotlivých podnikov podľa vzoru platného pre celé hospodárske odvetvie. Vo vzore súvahy sa však členili hospodárske prostriedky v podstate podľa kapitalistického spôsobu (aj s použitím kapitalistickej terminológie, napr. vlastný kapitál). V súvahe nebolo možno rozlíšiť hospodárske prostriedky výrobné a nevýrobné povahy. Výsledovka bola určená na zistenie celkového výsledku hospodárskej činnosti (zisku alebo straty) celého podniku na princípe porovnávania všetkých skutočne vzniknutých nákladov (včítane strát) vynaložených počas sledovaného obdobia na strane jednej a docielených výnosov (hrubých tržieb) na strane druhej, pričom korigujúcou položkou časového nesúladu nákladov na výrobu a tržieb za hotové výrobky bola zmena stavu zásob hotových a nedokončených výrobkov.

Požadovalo sa síce, aby sa náklady vykazované vo výsledovke zisťovali prísne na podklade dát vyplývajúcich priamo z účtovnej evidencie (finančného účtovníctva) s vylúčením vnútropodnikového obratu, čo je aj dnes dôležitým ukazovateľom pre kontrolu

nákladov najmä rozpočtovaných z hľadiska národohospodárskeho, ale nepožadovalo sa, aby sa rozlišovali náklady na výrobu, náklady na nevýrobnú činnosť, náklady pripadajúce na realizované výrobky, takže v celkovom výsledku hospodárskej činnosti boli zamiešané zisky aj straty realizované i nerealizované.

Kontrola hospodárskej činnosti sa teda sústreďovala len na čistý zisk, čo bolo síce v súlade so Statútom, vtedajším financovaním a daňovou sústavou, ale v rozpore s novými výrobnými vzťahmi. Z nadpodnikového hľadiska, ako vyplýva priamo zo zákona o organizácii jednotného podnikového počtovníctva (§ 1) sa požadovalo, aby bolo podnikové počtovníctvo organizované tak, „aby vyhovovalo potrebám daňovým“, alebo aby účtovníctvo poskytovalo „údaje pre účely daňové“ (JÚZ, § 1). V účtovných zásadách je síce stanovená povinnosť, že účtovníctvo musí poskytovať údaje potrebné pre hospodárske plánovanie, avšak nikde ďalej ani v ďalších normách sa bližšie neurčuje, ktoré sú to potreby. Ide teda o formálne ustanovenie napriek tomu, že hlavnou úlohou účtovníctva v plánovanom hospodárstve mala byť kontrola plnenia plánu. Vtedy však ešte nebola situácia taká zrelá, metodika plánovania, ba ani hlavní ukazovatelia, ktorých možno a treba kontrolovať účtovnou evidenciou, neboli stanovení.

5. Ďalšou chybou vydaných smerníc v oblasti účtovníctva (aj v ostatných odboroch podnikového počtovníctva) bola na jednej strane snaha, aby sa aj v menej podstatných a detailných otázkach formálnej povahy zachovala jednotnosť aj tam, kde to nie je žiadúce, napr. v požiadavkách na kalkuláciu, ktorá má byť jednotná i v rôznych priemyselných odvetviach. Na druhej strane sa formulujú metódy evidencie (napr. prevádzkového účtovníctva) tak, že priamo vyvolávajú všetky možnosti, aby sa jednotnosť nedosiahla tam, kde by bola najžiadúcejšia. Tu je jasne vidieť, že smernice pre prevádzkové účtovníctvo sú výsledkom kompromisu a silného odporu reakcie, najmä súkromného sektoru, uplatňovaného prostredníctvom bývalých hospodárskych sväzov (skupín), a e aj niektorých zástupcov generálnych riaditeľstiev národných podnikov, ktorí obhajovali a r. 1947 ešte uhájili možnosť úniku z obkľúčenia, ktoré im hrozilo, keby sa požiadavky na prevádzkové účtovníctvo skutočne vyhlásili tak, aby sa nemohli zatajovať zisky, falšovať bilancie, ukracovať dane a zakrývať iné podvody, keby bolo prevádzkové účtovníctvo organizované metodicky jednotne a bolo zrozumiteľné všetkým kontrolným orgánom. Preto sa nakoniec schválili také smernice prevádzkového účtovníctva, ktoré umožňovali splniť všetky požiadavky takmer ľubovoľným spôsobom, len keď bude dodržaná zásada podvojnosti zápisov. Po likvidácii zjavnej reakcie vo februári 1948 sa potom ukázalo, že národné podniky nevyužili ani zlomok možností, aby organizovali prevádzkové účtovníctvo všetkými rôznymi metódami, ktoré boli podľa smerníc prípustné, ale rozhodli sa najviac pre dve až tri alternatívy.

6. Za podstatnú chybu by sa mohla považovať tá okolnosť, že v súvislosti s účtovníctvom sa neriešila otázka výsledných kalkulácií. Smernice pre kalkuláciu (i keď značne nedokonalé) boli vydané o rok neskoršie (1948). Avšak plánovacie alebo iné vrcholné orgány prakticky až na vzácne výnimky nevyžadovali, aby sa sústavne zostavovali predbežné alebo výsledné kalkulácie. Prakticky sa výsledné kalkulácie nezostavovali, za čo nenesú vinu podniky. Sústava evidencie umožňovala zostavovanie výsledných kalkulácií; bez vyriešenia otázky oceňovania mali by však výsledné kalkulácie aj tak pochybnú hodnotu.

7. Konečne možno uviesť, že poradie zvolené pre vypracovanie a vyhlasovanie smerníc pre jednotlivé odbory a úseky podnikového počtovníctva nebolo po metodickej stránke správne. Smernice boli vydané v tomto poradí:

Účtovníctvo: všeobecné, finančné, investičné, mzdové, skladové, prevádzkové a účtovné uzávierky;

kalkulácia, rozpočtovníctvo, štatistika a oceňovanie.

Najprv sa vydávajú formálne predpisy, podľa ktorých sa stanoví, akou metódou sa majú evidovať hospodárske procesy (účtovníctvo), potom sa vydávajú predpisy o podkladoch pre kontrolu (predbežná kalkulácia a rozpočet) a nakoniec sa vydávajú smernice

pre oceňovanie, platné tak pre plánovanie, ako aj pre evidenciu. Ako sme už uviedli, postup sa zvolil jednak z ohľadu na úroveň a postupný rast účtovných kádrov (od ľahšieho k obťažnejšiemu, od odborov počtovníctva, kde už boli určité praktické skúsenosti, kde neboli nijaké alebo len nepatrné skúsenosti) a jednak ovplyvňuje poradie vyhlásených smerníc tlak zostrojúceho sa triedneho boja.

Pretože najdlhšie prípravy a najväčšie pracovné zataženie v podnikoch vyžaduje zostavovanie plánovaných noriem a plánových kalkulácií, mali sa najskôr vypracovať a vyhlásiť smernice o oceňovaní, včítane smerníc pre generálnu inventarizáciu všetkých hospodárskych prostriedkov, a smerníc o plánových kalkuláciách (metodika plánovaných nákladov) s postupnými, časove odstupňovanými úlohami, rozvrhnutými na dva roky. Počas tejto doby sa mali vypracovať návrhy ostatných smerníc, a to najprv plánových ukazovateľov, ktorých treba kontrolovať účtovnou evidenciou (ako sú finančné plány a rozpočty), ďalej smernice pre ročné aj mesačné účtovné výkazy obsahujúce údaje pre potrebu nadpodnikovej kontroly a potom až detailne predpisy pre účtovníctvo.

Všetky prípravné práce na smerniciach pre evidenciu sa mali uskutočňovať v spolupráci s plánovacími útvarmi a finančnými úsekmi národohospodárskej ekonomiky. Mala tu byť užšia spolupráca s teoretikmi politickej ekonomie a úsekových ekonomik a návrhy sa mali prerokovávať verejne. Teoretikom i praktikom sa mala umožniť diskusia v tlači o materiáloch, ktoré boli podkladom pre zostavovanie smerníc, prv, ako sa smernice predkladali na schválenie, prv ako sa vyhlasovali. Dlhšou a dôkladnejšou prípravou smerníc by sa bolo zabránilo mnohým každoročným zmenám v predpisoch obvykle oneskorene vyhlasovaným so spätnou platnosťou, čo pôsobilo na vznik mnohých nedostatkov a zapríčinilo nárastové preťaženie pracovníkov v praxi.

Smernice sa mali najprv prakticky vyskúšať v niektorých typických priemyselných podnikoch, odvetviach, a len potom verejne vyhlásiť a uviesť do platnosti. Vyhlásenie všetkých smerníc pre účtovníctvo sa malo urobiť naraz a až po skončení prác na všetkých smerniciach, pretože medzi jednotlivými úsekmi účtovníctva sú vzájomné väzby a úzke vzťahy. Pokiaľ nie sú vypracované smernice pre posledný úsek, nemožno považovať za skončenú prácu na ostatných úsekoch.

Záver

Keď zhrnieme naše poznatky, môžeme povedať, že organizácia účtovnej evidencie budovaná v ČSR v rokoch 1946 a 1947 pre potreby prvej päťročnice bola silne pod vplyvom kapitalistickej ekonomiky.

V organizácii účtovnej evidencie sa naväzuje na skúsenosti získané v kapitalisticky najvyspelejších podnikoch a usiluje sa dostať národné podniky s nižšou úrovňou evidencie na úroveň najvyspelejších podnikov (v meradle kapitalistického hospodárstva).

Okrem snahy o zjednotenie rôznych metód a sústav účtovnej evidencie priemyselných podnikov dosahuje sa určitý pokrok a uplatňujú sa nové, doteraz nepoznané alebo nevyskúšané prvky. Nejde však o novú kvalitu vo vývoji evidencie, ale len o zdokonalenie kvality starej. Vo forme tejto evidencie vznikajú už niektoré prvky a zárodoky, ktoré prerastajú alebo aspoň uľahčujú prechod na evidenciu socialistickú.

Najväčším nedostatkom tejto účtovnej evidencie bolo to, že sa preceňovala formálna stránka evidencie, ale zanedbala sa vecná stránka, evidencija sa sústreďovala na hospodárske operácie vo vnútri podniku a zanedbávali sa potreby nadpodnikové, spoločenské.

Z nášho rozboru sme poznali, že sa nemohlo preskočiť obdobie prechodu od kapitalistickej evidencie k evidencii socialistickej. Nemohlo sa začať s budovaním socialistickej evidencie už v rokoch 1947—48, pretože neboli pre ňu utvorené podmienky. Nemohla sa ihneď odrazu utvoriť socialistická metodika plánovania, pretože na tomto úseku chýbali akékoľvek skúsenosti z predchádzajúceho obdobia. Väčšina kádrov, najmä na nižších organizačných stupňoch, vôbec nepoznala plánovanie. Skúsenosti v plánovaní sa získavali

značne oneskorene a pomaly. Ani skúsenosti v odbore účtovníctva neboli v tej dobe u väčšiny kádrov národných podnikov priemyselných zvlášť veľké ani dobré.

Bez metódy plánovania, bez stanovenia ukazovateľov kontrolovaných účtovnou evidenciou, najmä bez plánovania nákladov nebolo možné, aby evidencia mohla plniť prvoradú úlohu socialistického hospodárstva, totiž kontrolu plnenia plánov. Pretože plánovanie obsahovalo r. 1946 len plánovanie výroby v množstve a len neskôr sa dochádzalo aj k plánovaniu akumulácie a najmä zisku, ktorý sa plánoval a rozpisoval na jednotlivé ministerstvá, hlavné správy, podniky, závody a na nižšie vnútropodnikové útvary, bolo treba, aby evidencia kontrolovala na všetkých stupňoch dosahovanie zisku a neskoršie plnenie plánovaného zisku. Preto sa evidencia vtedy zameriavala namiesto kontroly plánovaných a skutočných nákladov na kontrolu hospodárskeho výsledku, v tom čase najdôležitejšieho hospodárskeho ukazovateľa. Zvyšovaním zisku v jednotlivých rokoch sa chcel vykonávať tlak na zvyšovanie hospodárnosti. Pretože sa však zvýšenie zisku priemyselného podniku mohlo dosiahnuť nielen znížením nákladov, ale aj nedodržaním sortimentu, zmenou cien a podobne, nezapôsobil táto páka tak, ako sa očakávalo. Pre plánovanie nákladov však neboli utvorené podmienky; predovšetkým chýbali technicko-hospodárske normy, ktoré sú nevyhnutným predpokladom pre plánovanie nákladov.

Pretože sústava financovania v období prechodu od kapitalizmu k socializmu ostala v prvých rokoch v zmenených podmienkach na rovnakej úrovni ako v období kapitalistického hospodárstva, nekládla nijaké zvláštne nároky na kontrolu robenú prostredníctvom evidencie. V tejto dobe sa neutvorili ešte podklady pre prísnejšiu sústavu financovania a finančné orgány sa pre kontrolu uspokojili len s evidenciou zisku a evidenciou aktív a pasív na podklade súvahy jednotlivých národných podnikov, spočiatku ročnej, neskôr štvrtročnej až mesačnej.

Pretože daňová sústava, najmä pokiaľ ide o zvláštnu daň zárobkovú, ostala nezmenená, musela evidencia plniť funkciu kontroly daňového základu s ohľadom na daňové predpisy aj napriek tomu, že tieto požiadavky boli v rozpore s kontrolou hospodárenia, príp. aj zisťovania skutočne vzniknutých nákladov.

Pokiaľ sa začali uplatňovať prvky riadenia socialistických podnikov v našom hospodárstve a najmä v priemysle, začalo sa vždy len s formou socialistického hospodárenia a na mnohých miestach sa ustrnulo len na prevzatí formy, hoci neboli stanovené ani splnené materiálne predpoklady. To platí pre všetky úseky a zložky jednotlivých odvetví národného hospodárstva ČSR a osobitne pre priemyselné podniky pri budovaní podnikového chozrasčotu, pri prechode k národohospodárskemu plánovaniu a pri budovaní jednotnej účtovnej evidencie.

Pri budovaní podnikového chozrasčotu je formálnosť riešení najzreteľnejšia, a to pri všetkých pákach alebo znakoch podnikového chozrasčotu; pri plánovaní je dôkazom formálneho ponímania plánovania to, že všetky plány, ktoré sa zostavovali v hodnotovom vyjadrení, nepodložili sa jednotnými cenami ani technicko-hospodárskymi normami. To platí aj o evidencii, v ktorej sa budovala jednotná forma, ale zanedbalo sa zaistenie materiálnej jednotnosti.

Formálnosť je najviac zrejماً pri postupnom uplatňovaní prvkov podnikového chozrasčotu. V rokoch 1945—1948 sa uplatnil prvý znak podnikového chozrasčotu priemyselných podnikov tvorením právne samostatných národných podnikov. Ide však len o formu chozrasčotnej páky alebo znaku, pretože na to, aby sa mohlo hovoriť o chozrasčotnom podniku, treba, aby sa podniku zverili len tie hospodárske prostriedky, ktoré nevyhnutne potrebuje pre plnenie plánu. Až do roku 1950 bola taká prax, že podniku ostali všetky hospodárske prostriedky, ktoré prevzal pri vyvlastnení v čase znárodňovania, bez ohľadu na to, či tieto prostriedky zodpovedajú plánovaným potrebám podniku alebo nie.

Dalším znakom podnikového chozrasčotu, ktorý sa uplatňoval veľmi včas, bola kontrola korunou prostredníctvom bánk. Najprv sa táto kontrola uskutočňovala kontrolou skutočného zisku, vykázaného v účtovnej evidencii (r. 1946—48), hoci sa v tom čase

nezaistilo ani jednotné ocenenie, ani jednotná metóda zisťovania zisku, najmä v krátkych obdobiach. Neskôr sa vykonávala kontrola korunou zisťovaním rozdielu medzi rozpočtovanými nákladmi a výnosmi a medzi skutočnými nákladmi a výnosmi, vykázanými v účtovnej evidencii. Aj táto kontrola bola len čisto formálnej povahy. Hoci sa vyžadovalo, aby podniky odôvodňovali a rozoberali rozdiely medzi rozpočtom a skutočnosťou, nevyžadovalo sa a ani sa nemohlo vyžadovať, aby finančné orgány kontrolovali, akým spôsobom sa zostavil rozpočet, alebo zistila skutočnosť. Až do roku 1951 sa nezaistila jednotnosť ocenenia hospodárskych prostriedkov, ani sa jednotne nestanovila tvorba cien.

Ďalším znakom podnikového chozrasčotu, s uplatňovaním ktorého sa začalo v našom hospodárstve po formálnej stránke skôr, ako sa k nemu utvorili materiálne predpoklady, bolo uzatváranie hospodárskych zmlúv medzi rôznymi hospodárskymi odvetviami alebo medzi niektorými priemyselnými podnikmi. Charakteristické bolo, že zmluvy boli najčastejšie len rámcové, nepresné a obvykle bez sankcií pre kontrahentov, a dlho sa nimi kryl len veľmi malý úsek hospodárskej činnosti národných podnikov.

Konečne treba pripomenúť, že podnikové plány, ktoré sa zostavovali, boli skôr odhadom ako plánom, pretože v hodnotovom vyjadrení sa neopierali o technicko-hospodárske normy, zodpovedajúce plánovaným výrobkom a výrobnému postupu. Technicko-hospodárske normy ako nevyhnutný predpoklad nielen plánovania, ale všetkých znakov chozrasčotu vôbec a najmä ako podklad pre kontrolu a evidenciu, chýbali počas celej päťročnice vôbec. Môžeme teda tvrdiť, že väčšina prvkov podnikového chozrasčotu, plánovanie i evidencia mali len podobu nástrojov socialistického hospodárenia, uplatňovala sa väčšinou len forma, avšak materiálny obsah a nevyhnutné predpoklady zaisťujúce možnosť využitia týchto nástrojov na vytvorenie, alebo upevnenie socialistického riadenia hospodárstva, neboli vybudované. Preto tu dochádzalo k častým a vážnym rozporom v celej šírke problematiky národného hospodárstva.

V týchto podmienkach nebolo možno riešiť metódu socialistickej evidencie, najmä národohospodárskej evidencie, izolovane. Za týchto predpokladov sa evidencia zameriavala na kontrolu vo vnútri podniku a vybuďovala si aj svoj predmet kontroly, totiž rozpočtovníctvo. V socialistickom hospodárstve sú rozhodujúce požiadavky národohospodárskeho plánovania a pre budovanie metodiky účtovnej evidencie požiadavky národohospodárskej evidencie. Tieto požiadavky sa nemohli uplatniť nielen preto, že sme ich nepoznali v čase budovania jednotnej organizácie účtovníctva, ale vtedy neboli ani predpoklady na ich uskutočnenie. Evidencia bola dlhý čas odtrhnutá od plánovania, ktoré si veľa rokov hľadalo svoju osobitnú cestu, a to nielen pokiaľ ide o metodiku plánovania, ale aj svoju vlastnú kontrolu. Naproti tomu účtovná evidencia išla celkom spokojne svojou vlastnou cestou a v súlade so zákonom o prvom päťročnom pláne vybuďovala si samostatne svoj predmet kontroly, totiž rozpočtovníctvo.

Rozpočtovníctvo a predbežné kalkulácie ako zložky plánovania nepatria v socialistickom hospodárstve k úlohám, ktoré má plniť evidencia, ani do právomoci a zodpovednosti podnikového hospodára alebo hlavného účtovníka, pretože u jednej osoby sa tak sústreďuje zostavovanie plánu, ako aj jeho kontrola. Vzhľadom na to, že plánovacie kádre nedokázali a nemohli zostaviť plánové kalkulácie, pretože nemali na to takmer nijaké podklady a predpoklady, domnievame sa, že sa nestala taká veľká chyba, že sa vtedy rozpočtovníctvo a plánové kalkulácie zaradili ako odbory podnikového počtovníctva. Bez dôkladného štúdia materiálov nemôžeme ešte teraz zhodnotiť, či bolo chybné, že sa začalo s uplatňovaním foriem chozrasčotných prvkov riadenia nášho hospodárstva a evidencie po formálnej stránke, prv ako boli utvorené vecné predpoklady. Môžeme bezpečne dokázať, že takmer vo všetkých chozrasčotných prvkoch, vo všetkých pákoch riadenia hospodárstva išlo sa v budovaní formy do prílišných a nežiadúcich detailov a podrobností na jednej strane a zbytočne sa odsúvalo riešenie materiálnych predpokladov aj tam, kde sa mohlo začať s ich uplatňovaním oveľa skôr.

Mohli sme sa vyvarovať mnohých extrémov a zabrániť tak národohospodárskym škodám, keby sme boli mali včas k dispozícii podrobnú sovietskú literatúru, najmä choz-

rasčotu a účtovnej evidencie. V sovietskych odborných prácach mohli sme nájsť jasnú odpoveď na mnohé otázky, o riešenie ktorých sme sa pokúšali, a to nielen v jednotlivých podnikoch, ale v celom hospodárstve. Miesto toho sme hľadali poučenie pri nevydarených pokusoch „o vlastnú cestu“. Dnes vieme, že sa u nás už r. 1948—50 preložili a rozmnožili pôvodné obsiahle sovietske publikácie z chozrasčotu a evidencie, boli však označené ako dôverný materiál a nedostali sa dlhý čas ani do rúk tých pracovníkov, ktorí boli zodpovední za metódy riadenia a spôsoby hospodárenia národných podnikov priemyselných, tým menej do rúk pracovníkov, ktorí organizovali plánovanie, účtovnú evidenciu a kontrolu vo vnútri podniku.

Aj kritika organizácie účtovnej evidencie išla dlho po slepej koľaji, zaoberala sa podradnými otázkami a niekedy priniesla viac škody ako úžitku (vyvolala napr. snahu podceňovať a opovrhovať účtovnou evidenciou pre potreby socialistického hospodárstva vôbec).

Pretože obdobie prechodu od evidencie kapitalistickej k evidencii socialistickej sa u nás nemohlo preskočiť, mohlo byť toto obdobie kratšie, keby vývoj na poli metódy plánovania, financovania a uplatňovania pák podnikového chozrasčotu bol išiel rýchlejšie vpred, keby sa riešenie obsahu ekonomických problémov nebolo podstatne oneskorovalo za riešením foriem.

Malo sa hamovať pokusníctvo a extrémny robené v meradle celého národného hospodárstva pri detailnom riešení čiastkových foriem, podradných ekonomických problémov a mala sa venovať dlhšia a hlbšia príprava uplatňovaniu mnohých a často aj dosť neuvážených zmien. Na druhej strane sa malo smelšie a výraznejšie tlačiť na rýchlejšie budovanie vecných predpokladov vybudovania chozrasčotu, najmä vybudovania sústavy technicko-hospodárskych noriem (pri jednotných zásadách pre oceňovanie).

Domnievam sa, že hlavnou príčinou nedostatkov a chýb, ktorých sme sa dopustili nielen v budovaní evidencie, ale aj v riadení národných podnikov priemyselných vôbec, boli okrem vplyvu zostrujúceho sa triedneho boja a hamovania snáh upevniť ekonomickú základňu zjavnými i skrytými nepriateľmi nového poriadku, nedostatočné znalosti marxizmu-leninizmu, najmä znalosti teórie politickej ekonómie. Len tak sa mohlo stať, že sme nedokázali odhaliť svoje chyby skôr a nedokázali odhadnúť, v ktorej fáze vývoja treba uplatniť nové ekonomické požiadavky.

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

ČLEN KOREŠPONDENT SA V LADISLAV SZÁNTÓ
ŠEŠĎESIATROČNÝ

Ladislav Szántó kedysi napísal: „Naša propaganda a vyučovanie marxizmu-leninizmu musí dosiahnuť tú úroveň opravdivosti a dokonalosti, ktorou jedine *vedie* teória k praxi a pri ktorej sa prax *pozdvihuje* na výšku teórie. Je to opravdivosť a dokonalosť, čistota a rýdzosť výkladu, ktorá je potrebná, aby sa marxizmus-leninizmus stal silou prevychovávajúcou človeka, jeho city, myslenie, vôľu a jeho konanie.” Tieto slová L. Szántóa azda najlepšie charakterizujú jeho životné úsilie, jeho osobnosť i dielo. Sú výrazom jeho nevšednej úcty pred teóriou, jeho volania o neustále zvyšovanie teoretickej úrovne vyučovania, súčasne však aj príkazom, ktorý si sám uložil a ktorým sa ako vedecký pracovník a propagátor marxizmu-leninizmu od prvých počiatkov svojej bohatej činnosti riadil.

S učením Marxa, Engelsa a Lenina sa oboznámil L. Szántó už ako 22-ročný v zajateckom tábore v Rusku. Nebolo to oboznamovanie sa knižné a pasívne, ale osobné prežitie výsledkov tohto učenia v mohutnom prívale revolučných príprav a priebehu veľkého Októbra, vo vyhni dejinnej skúšky praktického uskutočňovania revo'učnej teórie proletariátu v prvých rokoch Sovietskeho štátu. V jeho aktívnom boji proti Kolčakovmu bielemu teroru, v jeho propagandistickej činnosti v internacionálnej brigáde, v redigovaní bolševického časopisu v Omsku pramenia a sú zakotvené všetky tie črty L. Szántóa, ktoré tak výstižne charakterizujú jeho ďalší vedecký vývin a jeho dnešnú tak obľúbenú pedagogickú činnosť.

Už svoje prvé články, ktoré po návrate zo Sovietskeho sväzu uverejňuje v Pravde chudoby, v Rudom práve, v Komunistickej revue, v Tvorbe, Šípe a inde, zameriava L. Szántó bojovne proti maloburžoáznemu splošťovaniu a deformovaniu marxistického svetového názoru. V najznámejších prácach *Stranícka diskusia a dialektický materializmus, Marx a Hegel, Leninova filozofia, Veda v službách buržoázie a proletariátu, Marx a sociálna demokracia, Proletárska podstata románu Pole neorané, Od Antidühringa k empiriokriticizmu*, ako aj v mnohých ďalších prácach z tohto obdobia usiluje sa L. Szántó nielen prístupným výkladom informovať o základných otázkach marxistickej filozofie, ale — a to predovšetkým — aj naučiť ľudí správne marxisticky myslieť a poznávať život. No nielen publicisticky, ale aj vo svojej učiteľskej práci šíri učenie marxizmu. Na Kysuciach a na južnom Slovensku

ilegálne učí svojich žiakov marxistickému svetovému názoru a ignorujú úradné učebné osnovy vykladá prírodné i spoločenské vedy metódou marxistickej dialektiky. Táto učiteľská práca bola o to významnejšia, že ju L. Szántó rozvíjal v období, keď sa buržoázny štátny aparát a buržoázna veda u nás všetkými prostriedkami usilovali zamedziť správne informovanie robotníctva, mládeže a pokrokovej inteligencie o podstate a význame revolučnej teórie proletariátu.

Prenasledovanie zo strany polície v posledných rokoch predmníchovskej republiky a neskoršie Hortyho fašistický teror na južnom Slovensku umlčali publicistickú činnosť L. Szántóa. Ale len dočasne. Po oslobodení s umocnenou vervou pokračuje vo svojej prerušenej práci. A bolo jej veľmi treba. Bolo potrebné podprieť a vyzbrojiť tisíce nadšencov, ktorí sa zapájali do propagačnej práce, ktorým však chýbali teoretické predpoklady pre túto prácu. V mnohých článkoch a prednáškach z tohto obdobia chýbala teoretická úroveň a čistota výkladu. Vyskytovali sa v nich všetky prvky malo-meštiackej ideológie: abstraktnosť, nepochopená konkrétnosť, objektivizmus, subjektívizmus, pozitívizmus atď., prvky, ktoré viedli priamo či nepriamo k formalizmu a vulgarizácii marxizmu-leninizmu.

L. Szántó s boľševickou otvorenosťou poukazoval na tieto nedostatky propagačnej práce. Vo svojich kritických úvahách z tohto obdobia nevyzdvíhal ani tak vonkajšie organizačné nedostatky, pod ktoré kde-ko ukrýval svoju ideologickú plytkosť a povrchnosť, ako skôr nedostatky ideovej náplne výchovy a propagácie: znečistenie a deformovanie marxizmu-leninizmu. Poukazoval na vážne dôsledky formalizmu. Ukázal ako výklad formy miesto obsahu, textu miesto života, povrchu miesto podstaty nevyhnutne musel viesť k povrchným vedomostiam, k formálnym poznatkom, k zlej, reakčnej praxi. Vystopoval dôsledky formalizmu v praktikizme niektorých návodov našej agitácie, v sociáldemokratizme niektorých spôsobov presvedčania, v pozitívizme „svojského“ falšovania marxizmu-leninizmu „našími“ buržoáznymi nacionalistami, v empirizme opisných výkladov našich prvých „učebníc“ politickej ekonómie atď., atď.

Vo svojom kritickom rozbere našej propagandistickej práce sa však L. Szántó neobmedzil len na odhaľovanie nedostatkov. Prináša súčasne rad aktuálnych pokynov na ich odstránenie. Od propagandistu žiada dokonalé ovládanie teórie, znalosť množstva ilustrujúceho a dôkazového materiálu, marxistické chápanie konkrétnosti, straníckosť ako vyšší stupeň vedec-kosti a jedinej záruky svet vysvetľujúcej i pretvárajúcej jednoty teórie a praxe a nie na poslednom mieste poľemickosť a bojovnosť, ale nie ako výraz povahy propagandistovej osobnosti, ale ako ideový odraz nesmieriteľného triedneho boja.

Ako šťastne sa spojili tieto požadované vlastnosti dobrého propagátora marxizmu-leninizmu v práci, vo vedeckom diele i v osobnosti L. Szántóa! V tomto šťastnom spojení treba hľadať pôvod presvedčivej sily jeho vedec-kých štúdií. Jeho triezvy a súčasne nadšený, vecný a pritom duchaplný,

hlboký avšak vždy porozumiteľný výklad v prácach *Úloha osobnosti v dejinách*, *Hospodárstvo dvoch svetov*, *Leninovo učenie o imperializme*, *Problém náhody a nevyhnutnosti*, *Kríza buržoáznej prírodovedy*, *O dialektike vedeckého a umeleckého odrazu* atď., atď., ostanú trvalým vzorom čistoty a rýdzosti výkladu otázok marxistického svetového názoru. V týchto prácach niet frázy, rutiny, niet schematizovania a šablónovitosti. Nevtesnáva život do formuliek, nepristriháva ho, ale s vášnivou odvahou ho odhaľuje. Nedeckretuje, ale presviedča.

Tieto vlastnosti charakterizujú aj prednášateľskú činnosť L. Szántóa na vysokých školách, v rozhlase a na všetkých stupňoch politického školenia. Pred poslucháčov nikdy nepredstupuje kazateľsky a s pedagogickou naučnosťou, ani sa neusiluje poslucháčov získať hladkou virtuozitou všemocného riešiteľa všetkých problémov. Je si vždy vedomý veľkej zodpovednosti svojho vychovávateľského poslania. Ukazuje na otvorené problémy nášho rastu, rozvíja marxistickú vedu vždy na veľkých kladoch, ale aj na nedostatkoch našej spoločnosti vyvíjajúcej sa k socializmu.

Všetky tieto vlastnosti, doplnené svojráznym humorom, ktorým tak výstižne vie podtrhávať pravdu proti lži, získali prof. L. Szántóovi tisícky vďačných poslucháčov a čitateľov. Ctia si ho pre lásku, socialistickú lásku, ktorú chová k ľudu, k práci a k vlasti. Vážia si v ňom česť, otvorenosť, odvahu, súdružskú družnosť a neutuchajúci optimizmus. Majú ho radi pre všetky tieto vlastnosti, ktoré Kalinin nazval vlastnosťami komunistu.

30. apríla sa člen korešpondent SAV Ladislav Szántó dožíva šesťdesiat rokov. Želáme mu, aby si ešte dlhé, veľmi dlhé roky uchoval zdravie a v zdraví svoje pracovné nadšenie, aby ešte dlho mohol učiť a pomáhať v boji o čistotu marxizmu-leninizmu.

RECENZIE

K PROBLÉMOM PRVOTNOPOSPOLNEJ SPOLOČNOSTI

V. K. Nikolskij: *Dejiny prvotnospolnej spoločnosti*. Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1953.

Buržoázni historikovia sa dodnes nevedia vypořiadat s problémami prvotnospolnej spoločnosti. Toto obdobie je pre nich zahalené tajomným závojom, ktorý ho vylučuje z rámca dejín, preto ho radšej neodhaľujú a ponechávajú celé toto obdobie st anou. Význam štúdia dejín prvotnospolnej spoločnosti nám správne zhodnotil Engels, keď označil toto obdobie ako „východisko oddelenia sa človeka od sveta zvierat“ a jeho obsah ako „prekonávanie takých ťažkostí, ktoré sa dnes už vôbec nemôžu ľudskej spoločnosti dostať do cesty“.

Pre vymedzenie predmetu dejín prvotnospolnej spoločnosti a pre štúdium tejto epochy je významné to, že nevyhnutne predchádzala vo všetkých krajinách a u všetkých národov. Dejiny prvotnospolnej spoločnosti sa môžu teda sústrediť na ustálenie základných období vývinu prvotnospolnej spoločnosti ako celku a len mimochodom sa zaoberať zvláštnosťami u jednotlivých národov. Z tohto hľadiska sa nám javia potom dejiny prvotnospolnej spoločnosti ako štúdium procesu vzniku, rozkvetu a rozpadu prvotnej občiny alebo prvotnospolného rodového zriadenia — prvej a najjednoduchšej formácie ľudskej spoločnosti.

Pokiaľ ide o pramene dejín prvotnospolnej spoločnosti, ich zvláštnosťou je, že toto obdobie nepozná písmo. Treba sa oprieť v podstate o pamiatky, pozostatky a prežitky. Pri štúdiu týchto prameňov sa musí historik stále radíť s pracovníkmi rozličných vied, aj vied prírodných a nebať do úvahy len vedy spoločenské.

V prvej triednej spoločnosti sa prvotné ústne podania prepracovali na mýty o najstaršom stave ľudstva. Takým je aj

starý východný mýtus o raji a starogrécky mýtus o zlatom veku.

Reálnejší obraz o prvotnospolnej spoločnosti vytvorili grécki materialisti, ako napr. Demokritos, ktorý si uvedomil, že prví ľudia žili veľmi hrubým a zvieracím životom. Ináč sa stavia k týmto problémom grécky filozof Aristoteles. Podľa neho sa človek rodí ako politická bytosť a má v sebe inštinktívnu snahu o spolunažívanie. Za najstaršiu formu spoločnosti považuje monogamnú rodinu, v ktorej vládne muž-otec, a do ktorej patria aj otroci. Dovŕšenie tvorivej činnosti vykazuje antický materializmus v geniálnej Lukréciovej práci *O podstate vecí*. Podľa jeho výkladu boli prvotní ľudia napriek svojej šikovnosti a sile úbohými otrokmi prírody. Tak ako Demokritos aj on tvrdil, že najdôležitejšie vynálezy vznikli preto, lebo potreba nútila ľudí premýšľať.

Buržoáznych vedcov zaoberajúcich sa prvotnospolnou spoločnosťou môžeme rozdeliť na dve časti: jedni si predstavujú dávnu históriu ľudstva veľmi zidealizovane, druhí zas úplne v protiklade, ako pozemské peklo. Medzi prvých patrili: anglický filozof Hobbes, Lafiteau, pôsobiaci medzi severoamerickými Indiánmi a idealista J. Rousseau, ktorý vo svojich prácach (*O pôvode nerovnosti medzi ľuďmi* a *Spoločenská zmluva*) idealizuje prirodzený stav ľudí. Anglický národohospodár Adam Smith sa tiež pokúša vysvetľovať najstaršie dejiny ľudstva. Kolektívnu prácu prvotnospolnej spoločnosti zamieňa individuálnou. Účelom toho je, aby vyzdvihol samostatného výrobcu tým, že mu prisúdil najstaršie miesto v dejinách výroby a aby uhájil prvenstvo

súkromného vlastníctva pred spoločenským. Aj ruskí bádatelia prispeli v podstatnej miere k vybudovaniu dejín prvotnopospolnej spoločnosti.

Napriek tomu, že už v polovici XIX. stor. bol zbieraný bohatý etnografický materiál a že aj jednotlivé dohady o predhistórii ľudstva boli veľmi cenné, stále ešte nebolo dejín prvotnopospolnej spoločnosti.

Prvotnopospolná spoločnosť zaberá najdlhšiu epochu v dejinách ľudskej spoločnosti. Je to už 5000 rokov, čo sa na svete objavili prvé štáty, ale história prvotnopospolnej spoločnosti začína dávno predtým, pri objavení človeka, t. j. približne pred miliónom rokov.

Prvým vývojovým stupňom periodizácie prvotnopospolnej spoločnosti je periodizácia buržoázných vedcov, ktorá je založená na archeologických výskumoch. V 30-tych rokoch XIX. stor. archeológ Tom sen navrhol na základe pamiatok z Dánska poradie troch dôb: kamenná, bronzová a železná, v priamej závislosti k materiálom, z ktorého sa vyrábali výrobné nástroje. Neskoršie sa zistilo, že toto rozdelenie neposkytuje dosť presný obraz; preto bola doba kamenná rozdelená na tri obdobia: paleolit, mezolit a neolit. Tieto obdobia sa od seba líšili tak technikou opracovania kameňa, ako aj formami kamenných zbraní. Obdobie paleolitu bolo neskôr rozdelené na raný, stredný a pozdný paleolit.

Táto periodizácia má isté prednosti, a preto sa jej používanie rozšírilo medzi archeológmi a historikmi. Táto periodizácia však sponšovala, príliš zjednodušovala historický proces vývinu, pretože videla rozdielnosť rôznych etáp histórie prvotnopospolnej spoločnosti len v charaktere materiálov na zbrane a nástroje a v technike ich opracovania. Tým prispela do značnej miery k mechanickému chápaniu dejín, k nesprávnym predstavám o tom, že sa zbrane jednej epochy samy osebe menia na zbrane druhej epochy a tak umelo oddeľovala rozvoj techniky od rozvoja spoločnosti.

Prvé náznaky, že táto periodizácia nepostačuje, nachádzame v diele Švajčiara Bachofena *Materské právo* (1861). Bachofen prvý vyslovil myšlienku, že v his-

tórii ľudstva je veľmi dlhé obdobie vlády žien, a že toto obdobie predchádzalo obdobiu vlády mužov. Jeho chyba bola, že historicky sa meniace vzťahy medzi mužom a ženou vyvodzoval z náboženských predstáv ľudí a nie z materiálneho bytia spoločnosti.

V 70-tych rokoch XIX. stor. objavil Lewis Henry Morgan na základe pozorovania života amerických Indiánov matriarchálny rod a ukázal na jeho miesto v kmeni. Vo svojom diele *Praveká spoločnosť* dokázal rodovú organizáciu a ukázal na jej priamy vzťah s prvotnopospolnou spoločnosťou. Vo svojej knihe Morgan uverejnil prvý raz novú periodizáciu prvotnopospolnej spoločnosti. Táto periodizácia sa na rozdiel od archeologickej neobmedzuje technologickým kritériom, ale dáva komplexnú charakteristiku materiálnej kultúry každého obdobia. Celú históriu prvotnopospolnej spoločnosti rozdelil Morgan na dve periody: divožstvo a barbarstvo. Epocha divožstva sa zakončuje vynálezom ľuku a šípku. Barbarstvo začína vynálezom hrnčiarkeho kruhu a je obdobím rozvoja pôdohospodárstva a dobytkárstva. Každá z týchto období sa ďalej rozdeľuje na tri stupne: najnižší, stredný a najvyšší stupeň.

Engels uvádza Morganovu periodizáciu v prvej kapitole svojej knihy *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*. Vidí však nedostatky tejto periodizácie a upozorňuje na to, že v porovnaní s tým obrazom prvotnopospolnej spoločnosti, ktorý potom rozvinie vo svojej knihe, bude sa zdať Morganov obraz „nejasným a neúplným“. Engels naznačil začiatok a súčasne nevyhnutnosť ďalšieho rozvinutia marxistickej periodizácie prvotnopospolnej spoločnosti, založenej na princípoch rozvoja výrobných vzťahov.

Aj Karol Marx venoval otázkam prvotnopospolnej spoločnosti veľa pozornosti. Marx, žiaľ, nemal možnosť vydať samostatnú štúdiu o tejto ére ľudských dejín a tak nachádzame len ojedinelé poznámky v jeho dielach, v ktorých sú uložené výsledky jeho bádania a niektoré poznámky v jeho bohatej rukopisnej pozostalosti. Engels sa sám hlási k tomu, že použil Marxove kritické poznámky k Morganovi.

Ďalšie rozvitie marxistickej periodizácie

nachádzame v prácach V. I. Lenina. Lenin rozdelil dejiny prvotnopospolnej spoločnosti na obdobie stádovej spoločnosti a na obdobie prvobytnnej komúny, čiže obdobie prvotnej rodovej obcíny.

J. V. Stalin rozdelil vo svojej práci *Anarchizmus* či *socializmus* epochy prvotnej rodovej obcíny na 2 štádiá: matriarchát a patriarchát. V úplnej zhode s objaviťmi Lenina a Stalina sovietski vedci v súčasnej dobe neprijímajú Morganovu periodizáciu. Periodizácia vypracovaná sovietskou vedou, s ktorou nás zoznamuje V. K. Nikolskij vo svojej knihe, je periodizácia syntetická, zahŕňajúca na základe stavu a vývoja výrobných vzťahov všetky podstatné črty prvotnopospolnej spoločnosti.

Základom tejto periodizácie je vývin výrobných vzťahov prvotnopospolnej spoločnosti, ktorý, prirodzene, nie je odtrhnutý od stavu výrobných síl. Všeobecne vidíme tieto obdobia:

1. Obdobie vzniku prvotnopospolného rodového zriadenia, ktoré patrí do epochy eolitu a staršieho paleolitu, keď vôbec vzniká ľudská spoločnosť, a do epochy stredného paleolitu, keď sa vytvárajú prvotné rody.

2. Obdobie vývinu prvotnopospolného zriadenia, keď sa tvoria kmene a skupinové manželstvo sa mení na párové, patrí do epochy neskorého paleolitu a mezolitu.

3. Obdobie rozkvetu matriarchálnych rodových obcíny patrí do epochy neolitu.

4. Obdobie rozkladu prvotnopospolného rodového zriadenia patriarchátu začína koncom neolitu a zaberá dobu bronzovú a železnú.

V. K. Nikolskij nás podrobne zoznamuje s týmito periódami prvotnopospolnej spoločnosti. Prvá časť knihy sa zaoberá vznikom prvotnopospolného zriadenia, teda vznikom dejín ľudskej spoločnosti vôbec.

Dejiny ľudskej spoločnosti začínajú v širokom časovom rozpätí, zaberajúcom obdobie eolitu, skorého a stredného paleolitu. V tom dlhom období sa vytvára človek a ľudská spoločnosť. Toto obdobie vytvárania rodového zriadenia a vôbec organizovanej ľudskej spoločnosti nazývame predrodovým obdobím prvotnopospolného

zriadenia. Prvotnou formou organizácie ľudskej spoločnosti bolo stádo, kde vedľa vznikajúcich výrobných vzťahov prevládali ešte vzťahy biologické.

Špecifickým znakom človeka aj v najskorších fázach vývoja je schopnosť udržať, neskôr aj umelo získavať oheň. Oheň umožnil stále viac používať mäsitý pokrm. Už v tomto najstaršom období používal človek pri získavaní potravy nástroje. Lov a zber sa diferencoval až v neskorších dobách. Nikdy však neexistoval „bezhospodársky stav“, bez výroby, kde by človek hľadal potravu len individuálne z prípadu na prípad.

Existenciu človeka-Robinsona popierajú všetky výsledky antropológie, archeológie i etnografie. Len v spoločenskom prostredí sa mohla vyvinúť reč. V rámci stáda ešte nebola známa inštitúcia rodiny, ale panovala pohlavná promiskuita. Za takých podmienok bola známa len matka. Súkromné vlastníctvo v stádovej spoločnosti je nemysliteľné. Najstaršia forma vlastníctva je pospolné vlastníctvo stáda, vzniknuté na základe prvotného spoločenského hospodárenia.

Ďalším stupňom vývoja bola diferenciácia stádovej spoločnosti na menšie skupiny. Promiskuita ustupuje skupinovému manželstvu. V novovytvorených skupinách — rodinách prevládal už viac prvok hospodársky nad biologickým. Takto sa začal proces prechodu od stádovej spoločnosti k spoločnosti rodovej.

Prvotnopospolné rodové zriadenie vo vlastnom slova zmysle sa rozvíja v období neskorého paleolitu a mezolitu, o čom V. K. Nikolskij hovorí v druhej časti svojej knihy. V neskorom paleolite, asi pred 100 000 rokmi, objavuje sa človek v dnešnom slova zmysle — homo sapiens. Vývoj výrobných nástrojov prešiel aj v tomto období niekoľkými stupňami, ktoré spadajú do obdobia neskorého paleolitu a raného mezolitu.

V porovnaní s predošlým stupňom je výroba oveľa zložitejšia. Lov sa stáva osobitným odvetvím, ktoré je monopolom mužov, kým zberom sa zaoberali ženy; neskôr sa rozdeľuje na lov zvierat a rybolov. Lov rýb umožňoval osídlenie území vedľa morí a riek. Spoločnosť ešte ne-

poznala poľnohospodársku výrobu a zo skrotených zvierat mala len psa.

V období stredného paleolitu si rozvoj spoločenskej výroby vyžadoval spoločné podujatie viacerých rodov, z čoho vznikla zložitejšia forma spoločenskej organizácie: rodovo-kmeňová občina. Ako ukazuje výskum primitívnych kmeňov, ľudia v tomto štádiu vývoja kočujú na území patriacom kmeňu. Úzka rodová forma vlastníctva pôdy je vystriedaná širšou kmeňovou formou vlastníctva, kým nástroje sú v osobnom vlastníctve. Kmeň sa delí jednak na rody, základné hospodárske jednotky, jednak na dve frátrie, skladajúce sa z blízkych príbuzných. Manželstvo je možné len medzi členmi dvoch rôznych fratrií. Rodovo-kmeňová občina sa úplne rozvíja v období neskorého mezolitu. Rast výrobných síl pokročil na stupeň, umožňujúci nazhromažďovanie stálych potravinových zásob, čo umožnilo ľuďom zanechať kočovný život, a na prechode k neolitu vidíme už ľudstvo relatívne usadené. Najdôležitejším krokom v rozvoji výrobných síl v tomto období bol vynález ľuku a šípov, ktoré znamenali revolučný obrat v lovectve a rybárstve. Spoločnosť na tomto stupni nazval Engels spoločnosťou na vyššom stupni divočstva. Nová forma hospodárenia umožnila človeku venovať väčšiu pozornosť kroteniu zvierat. Do obdobia neskorého mezolitu patrí aj iný veľmi dôležitý vynález, na ktorom hlavnú zásluhu majú ženy — varenie potravín.

Ľudia na tomto stupni vývoja žijú naďalej v kmeňoch. Ale rodina hrá stále väčšiu úlohu. V neskorom mezolite sa popri mnohoženstve začína objavovať aj jednoženstvo. Muži vstupujúci do manželstva odchádzajú do skupiny svojej nevesty (matrilokalita). Vedľa párovej rodiny sa kmeň naďalej delí na dve exogamné (len z druhej polovice kmeňa sa sobášiacie) matrilinéálne polovice. Tieto dve skupiny sa stávajú však už aj hospodárskymi bunkami kmeňa, čo svedčí už o vyvinutej rodovo-kmeňovej organizácii. Hoci párová rodina vznikla v dôsledku prechádzania na monogamiu, nestala sa hospodárskou jednotkou spoločnosti. Prvotnospoločný spôsob kolektívnej výroby sa naopak upevnil.

Tretia časť knihy je venovaná obdobiu rozkvetu prvotnospoločnej spoločnosti. Plný rozkvet prvotnospoločnej spoločensko-ekonomickej formácie spadá do obdobia neolitu. S ekonomickými podmienkami neolitu nás zoznamuje národopis zo štúdia kmeňov, ktoré žili, alebo aj žijú v neolitických pomeroch. Výroba v neolite pokročila už natoľko, že stále potravinové zásoby sú bežné. Vedľa zdokonaleného rybnárstva, zbierania a lovectva nachádzame už aj začiatky pôdohospodárstva a záhradníctva. Prvé stopy pôdohospodárstva v Európe pochádzajú ešte z predneolitického obdobia. Chov zvierat je ešte stále nedokonalý. Usadlý spôsob života a rozvoj jednotlivých odvetví hospodárstva bol predpokladom vzniku hrnčiarstva, ktoré bolo od začiatku zamestnaním ženy.

Spoločenský i hospodársky život neolitického obdobia má výrazne občinový charakter. Kmene sa naďalej delia na rody, ktoré sú základnou hospodárskou i sociálnou jednotkou. Jedine v rámci rodu sa uskutočňuje aj prvotná delba práce. Práca sa delí podľa pohlavia; kým muži lovili, rybárili, kľčovali les a bojovali, ženy mali na starosti pôdohospodárstvo. V rámci rodu rozhoduje matrilinéálne príbuzenstvo. Do zväzku rodov vstupujú príbuzní z matkinej strany. Na druhej strane badať počiatky vyššej spoločenskej integrácie: začínajú sa vytvárať prvé zväzky kmeňov.

Na konci neolitu sa objavujú prvé známky úpadku prvotnospoločného zriadenia. Rast produktivity práce umožňuje rozšírenie osobného vlastníctva a vznik individuálnej výmeny, na základe ktorej vzniká súkromné vlastníctvo.

V štvrtej časti knihy *Dejiny prvotnospoločnej spoločnosti* autor sleduje tento proces rozkladu. Zmeny vo výrobe viedli k zániku základnej inštitúcie tohto obdobia prvotnospoločnej spoločnosti: matriarchátu. Hospodársky význam mužov vzrástol tým, že začínajú prenikať do pôdohospodárstva (obrábanie zeme ťažkými rýľmi atď.), prestávajú sa usadzovať podľa miesta bydliska matky, vzniká patri lokálne usadzovanie manželov. V rode začína prevládať príbuzenstvo po linke otcovej (patrilinéálnosť).

Vzrast produktivity práce bol umožnený radom nových vynálezov; z nich najdôležitejšie boli prvé krosná a začiatky hutníctva. Z kovov sú známe meď a ich zliatina — bronz. Rozvoj výroby dáva vznik nadvýrobku a umožňuje vykorisťovanie. Súkromné vlastníctvo sa stále rozširuje. Spoločnosť sa začína deliť na triedy.

Hospodársky rozvoj mal rozhodujúci vplyv aj na delbu práce. Kým doteraz sa práca delila len vo vnútri rodu podľa pohlavia a veku, dochádza teraz k prvej spoločenskej delbe práce: od pastierskych kmeňov sa oddeľujú kmene roľnícke. Medzi týmito kmeňmi bola stála výmena, ktorá zas pôsobí na upevnenie súkromného vlastníctva.

Zmeny v hospodárstve vytvorili predpoklady pre definitívny zánik matriarchátu a vlády žien. Vedúcu úlohu v rode začína mať muž. Patriarchálna rodová spoločnosť, v ktorej existuje už aj otroctvo, patrí do obdobia rozkladu prvotnospoločnej spoločnosti.

Rozvoj výroby železa umožnil nový podstatný pokrok v živote spoločnosti. Vzrast spoločenskej výroby si vynútil druhú spoločenskú delbu práce: oddelenie remesiel od poľnohospodárstva, čo má za následok rozšírenie tovarovej výroby. Súkromné vlastníctvo sa upevňuje, rastie majetková nerovnosť a šíri sa otroctvo. Postupne zaniká spoločné obrábanie pôdy a s ním

paralelne sa uskutočňuje aj prechod od skupinového manželstva k monogamii.

Verejná moc sa začína organizovať a z bývalých orgánov rodového zriadenia sa stávajú samostatné orgány nadvlády. Rozvoj výrobných síl vedie napokon k rozkladu patriarchálnej rodovej spoločnosti. Namiesto starej spoločenskej organizácie, založenej na rodových zväzkoch, nastupuje nová, triedna spoločnosť, organizovaná v rámci štátu.

Na prechode k triednej spoločnosti vzniká roľnícka občina ako pozostatok rodovej spoločnosti, v ktorej sa však už uplatňuje súkromné vlastníctvo časti pôdy, domu atď.

Ak máme záverom hodnotiť knihu V. K. Nikolského, treba konštatovať, že u nás nebol dosť široko známy stav najnovšieho bádania sovietskej vedy o prvotnospoločnú spoločnosť. Túto medzeru vyplňuje recenzovaná kniha. Jej význam spočíva v tom, že dáva odpoveď na mnohé otázky, ktoré doteraz neboli jasné, najmä pokiaľ ide o vedeckú periodizáciu prvotnospoločnej spoločnosti. Kniha *Dejiny prvotnospoločnej spoločnosti*, oboznamujúca nás s poslednými výsledkami sovietskej vedy, je cenným príspevkom v našej odbornej literatúre a iste pomôže prekonať rôzne prvky vulgarizácie, ktoré boli doteraz dosť časté v popularizačnej činnosti, objasňujúcej najstaršie dejiny ľudskej spoločnosti.

I. Fiala